

NELSON MANDELA

HISTORIEN OM DEN SØRAFRIKANSKE FRIGJØRINGSKAMPEN

TORE LINNÉ ERIKSEN

I SAMARBEID MED

FELLESRÅDET FOR AFRIKA

NELSON MANDELA

HISTORIEN OM DEN SØRAFRIKANSKE FRIGJØRINGSKAMPEN

TORE LINNÉ ERIKSEN

I SAMARBEID MED

FELLESRÅDET FOR AFRIKA

JUNI 2013

Boka bygger på
*Nelson Mandela. Et liv i kamp
mot rasisme og undertrykking*
(Oslo: Omnipax 2002)

Satt i Bariol av
Henrik A. Haanes

4 TIDSLINJE

6	10. mai 1994	32	På vei mot opprør
7	Den som stiller i stand bråk	33	16. juni 1976
9	Fra gjetergutt til student	36	Spredt for alle vinder
11	Møte med storbyen	38	La Botha ta avstand fra vold!
13	Ung og utålmodig	41	Samtaler med fienden
14	Loven er hvit	43	Solidaritet over landegrensene
16	Lukk opp fengselsportene, her kommer vi!	45	Ut av fengselsporten
18	Sør-Afrika tilhører folket!	48	Langt igjen
20	Kjærlighet ved første blikk?	50	Berømmelse og ensomhet
21	Skuddene i Sharpeville	52	Fredspris uten fred
23	Den svarte pimpernell	55	Førstegangsvælger på 76 år
25	Fortsett kampen, Mandela!	56	President for alle
26	Derfor er jeg beredt til å dø	59	Nygift pensjonist
29	Fange nummer 466/64	62	Hva kan berømmelsen brukes til?
30	En julehilsen til Zindzi	64	Det er lov å bli sliten
		66	Noen ord til slutt

68 LITTERATUR OG
NETTSTEDER

70 FELLESRÅDET FOR AFRIKA

NELSON MANDELA

0-25 ÅR

25-50 ÅR

50-75 ÅR

75+ ÅR

1918 Blir født i Mvezo-landsbyen i Transkei 18. juli

1925 Begynner på skole i Qunu

1927 Flytter til Mqhekezweni etter farens død

1939 Begynner på Fort Hare College

1941 Flytter til Johannesburg, tar en bachelorgrad ved University of South Africa

1944 Blir aktiv i ANCs ungdomsforbind. Gifter seg med Evelyn Ntoko Mase, sammen får de fire barn. Separert i 1953, skilt fire år etter

1948 Det hvite nasjonalistpartiet vinner valget med «apartheid» som slagord

1951 Velges til leder i ANCs ungdomsforbund

1952 Den første kampanjen med sivil ulydighet, blir arrestert og bannlyst for første gang. Nestleder i ANC

1955 Folkekongress vedtar Frihetserklæringen

1956 Den lange «forræderisaken» starter, alle blir frikjent i 1961

1958 Gifter seg med Winnie Nomzamo Madikizela, sammen får de døtrene Zeni og Zindzi

1960 Sharpevillemassakren 21. mars, ANC og andre frigjøringsorganisasjoner blir forbudt

1961 Albert Luthuli får fredsprisen. ANC innleder væpnede aksjoner, Mandela blir leder for «Nasjonens spyd» og går under jorda

1962 Besøker en rekke afrikanske land for å gjøre ANC kjent og få militær opplæring. Blir arrestert ved hjemkomsten, dømt til fem års fengsel

1963 Sendes til Robben Island

1964 Rivonia-rettsaken avsluttes, dømmes til livsvarig fengsel sammen med flere andre ANC-ledere

1968	Moren dør, Mandela blir nektet å delta i begravelsen. Det samme skjer året etter da sønnen Thembi blir drept i en bilulykke	1993	Chris Hani blir drept. Fredsprisen deles med F. W. de Klerk i Oslo 10. desember. Avtale om grunnlov og valg
1975	Angola og Mosambik oppnår frihet fra portugisisk kolonistyre. De nye regjeringene støtter ANC og utsettes for militære angrep fra Sør-Afrika	1994	Stemmer for første gang, innsettes som president 10. mai etter en overveldende seier for ANC
1976	Soweto-oppstanden 16. juni	1995	Oppretter Nelson Mandelas barnefond
1977	Steve Biko blir drept av politiet. Winnie Mandela forvises til Brandfort, flytter tilbake til Soweto åtte år etter	1997	Går av som ANC-leder, oppretter Nelson Mandela Foundation
1982	Flyttes til Pollsmoor-fengselet	1998	Gifter seg med Graca Machel på sin 80-årsdag 18. juli. Rapporten fra Sannhets- og forsoningskommisjonen legges fram
1983	Den forente demokratiske front (UDF) blir stiftet. Året etter samles fagforeninger i COSATU.	1999	Går av som president. ANC vinner valget på nytt og Thabo Mbeki overtar som president
1984	Desmond Tutu får Nobels fredspris	2000	Fredsmekler i Burundi
1985	Avviser tilbudet om å bli løslatt mot å ta avstand fra ANCs kamp. De første hemmelige samtaler med representanter for apartheidmyndighetene	2001	På sykehus med prostatakreft
1988	70-årsdagen feires over hele verden. Flyttes til Victor Vesterfengselet etter et sykehusopphold på grunn av tuberkulose	2004	Trekker seg tilbake fra offisielle opptredener
1989	Første møte med den nye presidenten, F. W. de Klerk	2005	Gjør kjent at Makgatho, hans eldste sønn, er død av aids
1990	Løslates fra fengslet 11. februar, vender tilbake til Soweto, forbudet mot ANC oppheves	2008	Feirer sin 90-årsdag 18. juli, ber kommende generasjoner fortsette kampen for sosial rettferdighet
1991	Velges til ny ANC-leder etter Oliver Tambo	2009	Deltar ved innsettelsen av Jacob Zuma som det frie Sør-Afrikas tredje president
1992	Blir separert fra Winnie Mandela, skilsmisse fire år seinere	2010	Til stede ved finalen i verdensmesterskapet i fotball
		2012	Langvarig sykehusopphold mot slutten av året
		2013	Flere ganger på sykehus, tilstanden er alvorlig

10. MAI 1994

lles øyne var rettet mot den gamle, men høyreiste mannen på talerstolen.

Stillheten ble brutt av militære jagerfly som dundret over åskammen.

Men denne gangen slapp de ikke bomber, de vinket isteden vennlig med vingene. Fra flyene strømmet striper av røyk i fargene til det nye sørafrikanske flagget. Det liknet en regnbue.

10. mai 1994 var en strålende dag tidlig på vinteren i Sør-Afrika. Men det var ikke en vanlig dag. På tribunene utenfor presidentbygningen i hovedstaden Pretoria satt mer enn fem tusen gjester i finstasen. De fleste var sørafrikanere av alle hudfarger, men her var også statsledere og politikere fra over hundre land. Verden hadde knapt sett maken til forsamling.

De var alle her for å hylle mannen på talerstolen: Nelson Mandela. Nå var dagen endelig kommet. For første gang var Sør-Afrikas president valgt av det store flertallet. Ved sin side hadde han en av døtrene, Zeni. Mange av dem som var til stede, hadde vært på denne plassen før. Ofte var det her titusener av afrikanere samlet seg for å protestere mot apartheid. Egentlig betyr dette ordet bare atskillelse, men over hele verden ble det brukt om rasisme. I Sør-Afrika vil det si at noen få hvite hadde all makt og alle rikdommer, mens afrikanere flest var undertrykt og levde i fattigdom.

10. mai 1994 var en dag fylt av frigjøringsglede, det liknet på de glade maidagene i Norge i 1945. Den gang ble det feiret at fem år med krig og tysk okkupasjon endelig var slutt. I Sør-Afrika hadde det hvite herredømmet vart i nærmere 350 år.

Bare noen få uker før var det blitt holdt valg på ny nasjonalforsamling. Da var Nelson Mandela nesten 76 år, men likevel var han en førstegangsvælger. Før var det bare hvite som hadde stemmerett. Den store vinneren ved valget var den afrikanske frigjøringsbevegelsen ANC

(African National Congress), som hadde bak seg nesten hundre år i kamp for frihet. Selv hadde Nelson Mandela vært med i denne bevegelsen helt siden han var ung.

I over 27 år, eller nærmere 10 000 dager, hadde den nye presidenten vært sperret inne bak fengselsmurene. Mesteparten av denne tida satt han i sin celle på Robben Island. Det er en beryktet fangeøy utenfor Cape Town, der Indiahavet og Atlanterhavet møtes med sine kalde strømmer. I 1990 ble han satt fri. Da hadde en hel verden i årevis krevd at alle politiske fanger skulle løslates. Nå var tre av fangevokterne blant gjestene under den høytidelige feststunden i Pretoria.

I tida etter at han slapp ut fra fengslet var Nelson Mandela opptatt dag og natt med å forhandle om overgang til fred og flertallsstyre. Det hvite Nasjonalistpartiet forsøkte så godt de kunne å holde på makten, men til slutt var det ingen vei utenom. Også de skjønnte at det i lengden var umulig å holde mesteparten av befolkningen nede i ufrihet. Deres rasepolitikk, apartheid, var stemplet av verdens nasjoner som en forbrytelse mot menneskeheten.

For mange på festplassen vekket lyden fra jagerfly og helikoptre vonde minner. For ikke så lenge siden var de blitt brukt i krigen mot dem som kjempet for frigjøring, og de hadde ofte sluppet sine bomber over Sør-Afrikas naboland. Synet av hvite politimenn med geværer skapte også frykt og redsel. Noen søkte dekning av gammel vane. Men dette var dagen da våpnene var der for å beskytte landets nyvalgte president. Våget folk å tro at dette virkelig var sant?

Gjennom sine mange år i fengsel hadde Nelson Mandela lært å holde sine innerste følelser for seg selv. Det nyttet ikke i dag. Tankene gikk til alle dem som ikke fikk oppleve det store øyeblikket. Noen var døde, mens andre var blitt gamle og syke. Likevel brukte presidenten talen til å se framover: "Etter å ha gjennomlevd en

uhyrlig og stor menneskelig katastrofe som har vart altfor lenge, skal vi skape et samfunn som hele menneskeheten kommer til å være stolt av. Vi har endelig vunnet politisk frigjøring. Vi forplikter oss til å frigjøre hele folket vårt fra fortsatt trelldom under fattigdom, forsakelser, lidelser, kjønnsdiskriminering og andre former for diskriminering. Aldri, aldri, aldri mer skal dette vakre landet oppleve at den ene undertrykker den andre.»

Nelson Mandela visste godt at frigjøringsdagen bare var et skritt på veien. Det var mange og dype sår som skulle leges. Arven etter apartheid var et samfunn med hvit overflod og svart nød side om side. Millioner av mennesker bodde i rønner av papp og plankebiter, uten vann og strøm. Nesten ikke noe annet land i verden var så hardt rammet av hiv/aids, en sykdom som krever titusener liv hvert år, og som gjør småbarn foreldreløse. Mens fattigfolk sultet på landsbygda, solgte hvite storbønder tonnevis av frukt til utlandet. Mangel på mat og reint vann gjorde at hvert femte barn i afrikanske familier døde før fylte fem år. For hvite småbarn var drukning i svømmebasseng i hagen en vanlig dødsårsak.

10. mai 1994 var en dag for å slippe jubelen og gledesårene løs. Men det var også en dag for å stille spørsmål: Hvordan ble rasisme og apartheid til, og hvorfor varte det hvite herredømmet så lenge? Hvorfor ga frigjøringsbevegelsen ANC og Nelson Mandela aldri opp? Hvorfor ble han hyllet som en helt og helgen over hele verden? Hvorfor virket han ikke bitter, og hvorfor talte han om forsoning mellom gamle fiender? Ville det bli mulig å skape et nytt og bedre samfunn? Og spiller det noen rolle hva vanlige folk gjør i kampen mot rasisme?

DEN SOM STELLER I STAND BRÅK

18. juli 1918 ble det født en liten gutt i den lille landsbyen Mvezo. Den ligger i det vakre landskapet som strekker seg fra de høye Drakensteinfjellene til kysten ut mot Indiahavet i øst. Den nyfødte fikk navnet Rolihlala. På det lokale språket betyr det en som knekker en grein av et tre, eller ganske enkelt: Den som stiller i stand bråk. Det var ikke noe dårlig navn. Men da Rolihlala begynte på skolen, mente læreren at et engelsk og kristent navn var bedre. Hun valgte Nelson. Kanskje kom navnet fra en krigshelt som over hundre år tidligere ledet den britiske flåten til seier i et stort sjøslag. Nelson fikk etternavnet Mandela, det var etter en bestefar.

Da Nelson Mandela kom til verden, hadde Sør-Afrika lenge vært et samfunn med raseskille og hvitt herredømme. Hans slekt tilhører tembufolket, som nå lå under britisk kolonistyre. Gjennom flere kriger var de blitt fratatt retten til jorda de hadde dyrket i århundrer. De fikk beholde sin konge og sine høvdinger, men det var mest til stas. I alle viktige saker var det hvite som bestemte.

Den europeiske erobringen startet allerede i 1652. Da gikk nederlenderen Jan van Riebeck i land, og ga sørspissen av Afrika navnet Kapp det gode håp. Nederland var mest interessert i kolonier og rikdommer i Asia, men på den lange ferden trengte de forsyninger av vann og mat. Derfor lagde de byen Cape Town. Etter hvert slo mange nederlendere seg ned i Kappområdet. Det vil si at de også slo ned dem som bodde der fra før. Sør-Afrika var ikke et folketomt område som bare lå der og ventet på at europeere skulle komme og dyrke jorda. Noen afrikanske folkegrupper flyttet rundt med sine kvegflokker, mens andre mest drev med jakt og sanket spiselige planter. Det var også bønder som bodde fast på det samme stedet, der de dyrket korn og holdt husdyr. Det

var dem tembufolket var en del av. Sammen med mange naboer talte de et språk som ble kalt xhosa.

De som stammer fra de første europeerne, kalles den dag i dag for boere. På nederlandsk betyr det ganske enkelt bonde. Språket deres er et slags gammeldags nederlandsk, som er kjent som afrikaans. For å selge matvarer til skip som gikk rundt Kapp det gode håp, trengte de jord og kveg. Det ble tatt fra dem som bodde der fra før, og som derfor ble nødt til å arbeide for boerne for å overleve. De som nektet å følge ordre, ble slaktet ned som kyr eller drevet ut i områder som liknet mest på ørken. Det var ikke lett å gjøre motstand mot europeiske storbønder med geværer.

Mange hvite mente at de var utvalgt av sin gud for å bestemme over andre. Riktignok sto det i bibelen at alle mennesker var skapt like. Men det gjorde ikke noe, ettersom de ikke regnet afrikanere som ordentlige mennesker.

For 200 år siden var det mange kriger mellom land i Europa. Storbritannia hadde verdens største krigsflåte, og la Kappområdet under seg. De nye fabrikkene måtte ha bomull for å lage klær, og i byene trengte britiske arbeidere mat. I Sør-Afrika tok de nye erobrerne derfor stadig mer jord for å dyrke bomull, korn og sukker. Det skaffet de seg gjennom en lang rekke kriger mot afrikanere som bodde utenfor Kappområdet, og som ikke frivillig ga fra seg jord og kveg. Blant dem som gjorde motstand var mange folkegrupper som talte xhosa, slik som den slekta som Nelson Mandela kommer fra.

Men det var ikke bare britene som tok mer jord på denne tida. Tusenvis av boere var misfornøyd med å bo i Kappkolonien under britisk styre. Med sine oksekjerrer dro de østover og mot høysletta i nord. De tok jorda og kveget fra dem som bodde der fra før, og som ble nødt til å bli gårdsarbeidere, gjetere eller hushjelper for de hvite. Krigsfanger kunne selges eller leies ut til andre. Blant dem var mange barn. I innlandet ble det lagd to nye stater

som ble styrt av boere. I grunnloven het at «ingen likhet skal råde i kirke eller stat».

For snart 150 år siden skjedde det noe som kom til å forandre Sør-Afrika for alltid. Da ble det funnet gull og diamanter, mer enn noe annet sted i verden. Fordi de hvite nå hadde lagt landet under seg, ble disse rikdommene ingen velsignelse for den afrikanske befolkningen. Flere rikfolk fra Storbritannia og USA kjøpte opp områder med gull og diamanter, og europeiske gruvearbeidere strømmet til. De fikk så god lønn at de holdt seg med tjenere og fine hus. De følte seg nærmest som en overklasse, mens afrikanere fikk dårlig lønn og ble satt til de farligste jobbene under jorda. Ikke noe sted var raseskillet så skarpt som i de nye gruvebyene.

Den grådige jakten etter gull og diamanter førte til storkrig i Sør-Afrika. De mest lønnsomme gruvene lå i områder under boernes styre, mens det var briter som eide de største selskapene. Kampen mellom dem førte til at regjeringen i London gikk til krig i 1899. Boerne gjorde sterk motstand, og kjempet i et terreng de kjente godt. Men med sine nymotens våpen seiret britene etter tre år med krig. Mer enn 35 000 hvite mistet livet, men tallet på drepte afrikanere var enda høyere. Nærmere 200 000 boere og afrikanere ble sperret inne i britenes fangeleirer, som ble kjent som konsentrasjonsleirer.

Det endte med at hele Sør-Afrika ble lagt under Storbritannias styre. Selv om briter og boere hadde kjempet bittent mot hverandre, sto de likevel sammen om å holde det afrikanske flertallet nede i fattigdom og ufrihet. Bare hvite fikk rett til å stemme ved valg og sitte i regjeringen da den nye staten ble opprettet i 1910. Afrikanere fikk heller ikke lov til å oppholde seg i byene uten spesiell tillatelse. Alltid måtte de ha med seg et pass, der det sto hva de het, hvor de hadde lov til å bo og hva slags arbeid de kunne få. På landsbygda var den beste jorda eid av hvite bønder, mens afrikanere ble presset sammen i trange og ufruktbare

områder. Disse ble snart kjent som reservater.

Slik så Sør-Afrika ut da Nelson Mandela ble født. Det var i 1918, det året da den første verdenskrigen sluttet.

FRA GJETERGUTT TIL STUDENT

 ldefaren til Nelson Mandela hadde vært konge over hele tembufolket, men det var før britiske tropper beseiret dem, i krig. Nelsons far var bare høvding i området som het Mvezo, og som ikke var stort større enn en landsby. Det var fordi han ikke tilhørte den delen av den store slekta som kongene ble hentet fra. Som leder av landsbyrådet hadde Gadla Henry Mphakanyiswa ikke så mye å si, men han ledet brylluper, begravelser og andre høytidelige tilstelninger. Selv en lokal høvding kunne være ganske velstående, med mange kyr og gode beitemarker. Han hadde fire koner, og til sammen var det en barneflokk med ni jenter og fire gutter. Nelson var den yngste av de fire sønnene.

Foreldrene til Nelson kunne verken lese eller skrive, det var det ikke mange afrikanere som kunne på denne tida. Men faren kunne tembufolkets historie på rams, og var en klok mann som mange spurte om råd. Ofte var han også med når kongen var på reiser eller hadde møte med sine rådgivere. I boka om livet sitt forteller Nelson at faren var god til å undervise og underholde. Han hadde heller ikke så reint lite stahet, opprørstrang og rettferdighetssans. Alt dette er nok egenskaper som har gått i arv. Moren, som het Nosekeni Fanny, var særlig god til å fortelle eventyr og sagn som i århundrer hadde gått videre fra gamle til unge.

Men det hjalp ikke å være respektert og likt av dem som bodde i Mvezo. Ingen fikk lov til å være høvding, selv ikke i den minste landsbyen, hvis

de ikke bøyde seg for hvite herskere. Nelson var ikke store gutten da faren ble tvunget til å gå fra sin stilling. Det er ikke helt klart hvorfor, men det endte i alle fall med at han ble fratatt både jord, kveg, penger og sin verdighet som høvding.

Uten jord og kveg var det ikke lett å forsørge en stor familie. For Nelsons mor var det ikke annen råd å ta med seg barna til Qunu, der hun hadde sin familie. Det var en litt større landsby ikke så langt borte, med flere husklynger som lå langs hovedveien. Her var det også noen få hvite, som enten drev butikk eller satt på kontor med ansvar for styre og stell. I denne landsbyen vokste Nelson opp, og det er derfor Qunu han regner som sitt hjemsted. På sine gamle dager er det hit han liker å trekke seg tilbake, og det er her han har bygd seg et fint hus. Det er også her han ønsket å bli begravd.

Selv om Nelson var i slekt med kongefamilien, vokste han opp som smågutter flest. Moren og søsknene bodde i tre leirhytter med stråtak. Alle sov på matter og satt på bakken. Kjøkkenet var et åpent ildsted der mais, bønner og gresskar ble kokt i en stor jerngryte. Det var en liten butikk på stedet, men det var ikke mange som hadde råd til luksus som kaffe, te og sukker. Helt fra femårsalderen tok Nelson sin tørn med å passe kveg, gjete sauer og pløye, mens jentene tok hånd om småsøsken, hjalp moren i huset, hentet ved og bar vann. Naturen var en stor lekeplass, der han gikk på jakt, sanket villhonning og plukket frukt og bær. Nelson drakk varm og søt melk rett fra kuene, og under åpen himmel ble det ristet maiskolber på bålet. Særlig stas var det å svømme i elva og fange småfisk. Av leire ble det lagd dyrefigurer å leke med. Det var nok ikke alltid så romantisk og idyllisk som Nelson seinere har beskrevet det. Men i alle årene bak fengselsmurene var det slik at han helst ville tenke tilbake på barndommens rike.

Moren til Nelson var med i en kirke som var startet av kristne misjonærer, men faren holdt fast ved sine forfedres religion og skikker. Som

sjuåring ble Nelson døpt, og han var den første i familien som ble sendt på misjonsskole. Den lå på den andre sida av en åsrygg, og besto av ett eneste rom. Her var lydighet overfor den kristne gud og de hvite makthaverne det høyeste bud. Nelson fikk også beskjed om å gå med langbukser, så faren tok et av sine par og klippet dem av ved knærne. En hyssing holdt de altfor store buksene oppe.

Nelson var bare ni år da faren døde. Dette kom til å forandre hele hans liv, for nå ble han sendt til selveste kongepalasset i Mqhekezweni. Her ble han tatt godt hånd om av Jongintaba, som var konge over tembufolket. Nelson har selv fortalt at det var en streng oppdragelse, men at den også var fylt av kjærlighet og rettferdighet. Han delte hytte med en av kongens sønner, den fire år eldre Justice. Snart ble de bestevenner.

Fordi han bodde sammen med kongefamilien, fikk Nelson langt bedre skolegang enn de fleste. På skolen lærte han engelsk, som skulle komme godt med seinere i livet. Ellers gikk det mest i kristendomskunnskap og europeisk historie. Men hjemme fikk Nelson høre fortellinger om xosafolkenes tapre kamp mot å bli erobret. Ikke minst gjorde det inntrykk på en liten gutt å høre om høvdingen som ikke fant seg i bli hersket over, og som ble sendt til fangeøya Robben Island som straff.

Ofte fikk Nelson være med når kongen møtte landsbyhøvdingen og sine eldre rådgivere. Særlig beundret han dem som ikke var redde for å si sin mening, og han ble stolt av afrikanernes historie og skikker. Ikke minst lærte han av Jongintaba hvor viktig det var å lytte til alle, og deretter å komme fram til enighet gjennom åpen diskusjon. Også dette kom til å sette spor i Nelsons liv.

Selv om han ikke skulle arve tronen, lå det i kortene at Nelson skulle læres opp til å bli rådgiver for kongen og kjenne ansvar for sitt folk. Derfor var han blant de få afrikanske ungdommer som fikk fortsette skolegangen. Han ble etter

hvert sendt til flere internatskoler. Etter engelsk mønster ble det lagt stor vekt på streng disiplin, hardt arbeid og mye kroppsøving. Selv likte Nelson godt både boksing og lange løpeturer. Det var altså en oppvekst som ikke så mange andre afrikanske barn hadde. De fleste levde i familier hvor foreldrene strevde som slaver på boernes gårder eller jobbet som gruvearbeidere, gartnere og hushjelper i byer med skarpt raseskille. Nelson møtte ikke så mye av den brutale rasismen og undertrykkingen som de aller fleste kjente på kroppen. I tillegg var han utvalgt til å bli en leder. Derfor var det også lettere å tenke på seg selv som jevnbyrdig med de hvite.

Da han fylte 21 år, ble han tatt opp ved Fort Hare-høyskolen. Det var det eneste stedet hvor afrikanere kunne få høyere utdanning. Siden han så for seg en framtid som rådgiver og tolk, studerte han jus, engelsk, historie og administrasjon. Dette var et møte med en helt annen verden. Mange av studentene var verken fra tembufolket eller snakket xhosa, og Nelson oppdaget første gang hvor mye han hadde felles med andre sørafrikanere. På Fort Hare var det også flere afrikanske lærere. En av dem var professor Z. K. Matthews, som var blant de fremste lederne i kampen mot det hvite herredømmet. En av sønnene hans ble med i Nelson Mandelas første regjering i 1994. Også et annet møte fikk stor betydning. På fotballbanen traff han en dag en stillfaren gutt fra fattige kår i Pondoland. Han het Oliver Tambo, og hadde som mål å bli prest. Det ble starten på et nært vennskap som varte helt til Tambo døde i 1993. Da hadde han vært ANC's øverste leder i 30 år.

Utenom studiene ble livet fylt med fotball, terrengløp og selskapsdans. Siden Nelson var en høyreist, vakker og sjarmerende ung mann, var det heller ikke så vanskelig å få venner eller kjærester. Alt så lyst ut.

Men det gikk ikke som planlagt. I grunnen var det ikke noen stor sak som gjorde at livet som student fikk en brå slutt. Mange av studentene

klagde over den dårlige maten ved Fort Hare, og i protest lot de være å stemme da det skulle velges nytt elevråd. Nelson var en av dem som ble valgt, men han trakk seg da han skjønnte hvor få som hadde stemt. En streng rektor truet med utvisning om han ikke ombestemte seg. Ingen av dem ville gi seg. Det var ikke så morsomt å dra hjem til Jongintaba som utvist student, etter alt det kongen hadde gjort for å hjelpe. Heldigvis hadde han sommerferien til å tenke seg om på.

Kanskje hadde Nelson Mandela fulgt kongens råd om å vende tilbake til Fort Hare, hvis det ikke hadde vært for at noe annet hendte samtidig. En dag kalte kongen Nelson og Justice til seg, og fortalte at han kanskje ikke hadde så lenge igjen å leve. Derfor mente at det var på høy tid at de giftet seg. Etter gammel skikk hadde han selv funnet to passende ektefeller for dem. Ikke bare det, han ville at bryllupet skulle holdes i all hast. Det var mer enn Nelson og Justice ville finne seg i. De hadde sett mye av verden utenfor landsbyen, og ville heller gifte seg av kjærlighet og fri vilje. Det viste seg også at hun som var tenkt som Nelsons brud i virkeligheten var forelsket i Justice. De kom seinere til å gifte seg.

Enden på det hele ble at de to vennene rett og slett rømte hjemmefra. For å skaffe penger solgte de to okser som egentlig tilhørte kongen. Deretter satte de kursen for nærmeste jernbanestasjon. Her hadde kongen allerede gitt beskjed om å nekte dem billetter, men de fikk sitte på med en bil. Målet var storbyen Johannesburg. Det var det samme som å bryte med kongefamilien og alle planene som var lagt for Nelsons liv.

MØTE MED STORBYEN

Johannesburg var den største byen i landet, og var først kjent som Egoli. Det betyr stedet med mye gull. Her var det ikke mye som minnet om landsbygda hvor Nelson vokste opp. For første gang befant han seg borte

fra hjemstedet og utenfor det beskyttede livet på skolen. Det var et sjokk å oppdage hvordan folk slet livet av seg for en luselønn i fabrikker eller i gullgruver. Dessuten var det politi i uniformer over alt, og alle afrikanere følte seg bevoktet. Seinere skrev han at det var mer å lære om fattigdom og rasisme på ett år i Johannesburg enn under hele barndommen i Qunu.

I Johannesburg var det flotte forretningsstrøk og boligområder hvor hvite levde i luksus. Mange steder var det skilter med advarsel: Slegs vir Blankes – Bare for hvite! Det skarpe raseskillet gjorde at afrikanere flest var stuet sammen i slumstrøk i utkanten av byen. Kloakken fløt i grøftekanten, og det manglet reint drikkevann. De største boligområdene for afrikanere var lagt ved storbyens søppelfyllinger. Arbeidsløshet og håpløshet førte til ungdomsgjenger som gjorde livet utrygt.

Gruvearbeiderne bodde som regel i herberger, der det kunne være førti senger på ett soverom. De fikk ikke ha med seg kone og barn, så noe familieliv var det ikke snakk om. Uten varsel mistet de jobben om de klagde eller streiket, eller ble syke og utslitt. Lønna var dårlig, og arbeidet i gruvene var farefullt. Hundrevis ble drept i arbeidsulykker hvert eneste år, og mange flere fikk tuberkulose eller andre dødelige sykdommer. Hvis det ikke var for at jorda var tatt fra dem, ville nok de fleste blitt igjen på hjemstedet.

I Johannesburg hjalp det lite å være av høvdingslekt eller å ha gått på skole. Her var Nelson først og fremst en kaffir, som var det nedsettende uttrykket som ble brukt om alle afrikanere. Først var han nattevakt, og passet på inngangen til det området hvor gruvearbeiderne måtte bo. Seinere fikk han jobb på et kontor, og slapp å gå under jorda i de mørke og farefulle gruvene. Kanskje hjalp det likevel å ha forbindelser til et kongehus. Men det varte ikke lenge før det ble avslørt at han hadde rømt hjemmefra mot tembukongens vilje. Da fikk han sparken på dagen.

Siden det ikke var arbeid å få, tok Nelson fatt på studiene igjen. Aller helst var det advokat han ville bli. Han fikk som råd å søke hjelp hos en afrikansk eiendomsmekler, som kjente mange i storbyen. Slik møtte han for første gang Walter Sisulu, som var sju år eldre og aktivt medlem i frigjøringsbevegelsen ANC. Sisulu skulle snart bli en nær venn og politisk læremester. Han hjalp til med å skaffe Nelson en plass som læregutt i et hvitt advokatfirma. Her var han både kontorist, bybud og tolk. Etter hvert fikk han også hjelpe til med skilsmisser og testamenter. Det var på dette kontoret han fikk sin første hvite venn. På kontoret arbeidet også en annen afrikaner, Gaur Radebe, som trakk Nelson med på møter både i ANC og andre foreninger.

Det var ikke så mye å tjene som medhjelper på advokatkontoret. Lønna rakk ikke til så mye annet enn husleie for et rom i bydelen Alexandra, reisepenger og betaling for brevkurset ved universitetet. Det var omtrent en mil hjemmefra til kontoret, og ikke sjelden tok Nelson beina fatt for å spare penger. Det hendte også at han måtte gå sulten til sengs. Da billettprisene på bussen ble lagt på, var Nelson blant de mange som holdt seg unna. Etter en uke med tomme busser ble prisene satt ned igjen. Dette var første gang han var med på en politisk aksjon. Både fellesskapet og det gode resultatet var en oppmuntring.

Det ble lange studiekvelder ved stearinlyset i det strømløse Alexandra, som ble kalt for «den mørke byen». Endelig kom dagen i 1943 da han vendte tilbake til Fort Hare, der han nå avsluttet sin eksamen. En stolt mor var til stede da han fikk sitt vitnemål. Kong Jongintaba var død to år tidligere, men heldigvis hadde de to fått skværet opp.

Nå var tida kommet til å bli student på deltid ved Witwatersrand-universitetet. Det var akkurat åpnet for alle, men Nelson var lenge den eneste afrikaner som studerte lov og rett. Derfor fikk han venner både blant indere og hvite. Mange av dem skal vi høre mer om. Her traff han også

George Bizos, som hadde rømt fra nazistenes styre i Hellas under den andre verdenskrigen. Bizos ble seinere forsvarer i flere av de politiske rettssakene, og fortsatte som nær rådgiver etter at Mandela ble løslatt fra fengslet i 1990. De nye vennene var blant de få hvite som møtte afrikanere med respekt og vennskap, og som kjempet for et rettferdig samfunn uten apartheid.

Mest var Nelson sammen med Oliver Tambo og ekteparet Albertina og Walter Sisulu. De var alle tre levende engasjert i politikk, og var allerede medlemmer i ANCs ungdomsorganisasjon eller det sørafrikanske kvinneforbundet. Gjennom vennskap og lange diskusjoner ble det klart for Nelson hvor han hørte hjemme. Snart fulgte han dem inn i ungdomsforbundet, men det skulle ta mange år før han sto fram som leder.

«Vi hadde egentlig ikke noen ungdomstid», skrev Oliver Tambo seinere. De gikk sjelden ut for å more seg, og det var knapt tid til å gå på kino. I stedet var det diskusjoner og møter hver eneste kveld. Men Nelson skilte seg ut, han fant alltid tid til idrett som avkobling. Særlig likte han boksetrening. Han var også en mann som følte seg hjemme i bydelen Sophiatown, der mange jazzmusikere, forfattere og andre kunstnere opptrådte. Han var på samme tid en gutt fra landsbygda og en ung mann i den moderne storbyen. Dessuten visste han hvordan han skulle skru på sjarmen overfor unge kvinner. Kanskje hjalp det på hans selvsikkerhet han var av kongelig slekt.

Gjennom Sisulu-familien ble Nelson i 1944 kjent med en fire år yngre sykepleier. Evelyn Ntoko Maser kom fra fattige kår på landsbygda, og ble tidlig foreldreløs. Det tok ikke lang tid før forelskelsen blomstret, og bare noen måneder seinere giftet de seg. Den enkle vielsen fant sted på et kontor, og noen fest hadde de ikke råd til. Året etter kom det første barnet, som fikk navnet Madiba Thembekile, eller bare forkortet Thembi. Et par år etter fulgte Msakaziwe. Som så mange andre barn var hun svak og sykkelig fra fødselen,

og bare ni måneder gammel døde hun av hjernehinnebetennelse. Seinere fikk de to barn til, en gutt og ei jente. Gutten fikk navnet Makhato, mens jenta ble kalt opp etter sin avdøde søster. Det var en vanlig måte å ære døde barn på.

Til å begynne med bodde det nygifte paret rundt omkring hos Evelyns venner og slektninger. Men i 1946 skaffet de seg et lite toroms hus, som i dag er en del av den kjente bydelen Soweto. Der bodde alle de nærmeste vennene, både Oliver Tambo og Sisulu-familien. Snart flyttet de videre til et litt større hus i nærheten, med adressen Orlando West nr. 8115. I dag er et lite museum.

UNG OG UTÅLMODIG

Den afrikanske frigjøringsbevegelsen ANC er over hundre år gammel. På bildene fra det første møtet i 1912 ser vi en høytidelig forsamling av menn i dress. I dag ser de litt gammeldagse ut, men den gang viste disse klærne at de så på seg selv som moderne. Da de gikk fra hverandre ved møtet slutt, sang de Nkosi Sikele' iAfrika, som betyr: gud signe Afrika. Sangen har siden fulgt ANC i medgang og motgang, og er i dag en del av det frie Sør-Afrikas nasjonalsang.

De fleste som var med fra starten var folk med utdanning fra misjonsskoler. De var prester, kontorister, lærere eller journalister. Mest kjent var Sol Plaatje, som snakket åtte språk, utga aviser og skrev bøker. Han oversatte også flere skuespill av William Shakespeare fra engelsk til sitt morsmål, setswana. Felles for alle var at de så på seg selv mer som sørafrikanere enn som medlemmer av folkegrupper som zuluer eller xhosaer. Det var ikke de som kjente undertrykkningen hardest på kroppen, slik som gruvearbeidere eller hushjelper. Men også de med skolegang merket hvordan hudfargen hindret dem i å bli fullverdige borgere i sitt eget land. De kunne ikke velges til kommunestyre eller nasjonalforsamling, og det

var vanskelig å eie jord eller bo der man helst ville. De afrikanske prestene holdt prekener om nestekjærlighet og likhet for gud, men de fikk aldri sette sine bein i kirker som ble drevet av hvite menigheter.

I de første årene etter at ANC ble stiftet kom det mange lover som gjorde raseskillet enda skarpere enn før. ANCs ledere skrev flere brev til statsministeren for å protestere, og to ganger reiste de til England for å tale sin sak for kongen. De oppnådde ingenting, men de ga heller ikke opp.

Etter den andre verdenskrigen var det mange som fattet nytt håp. Hitler-Tysklands nederlag i 1945 var også et nederlag for alle som mente at den hvite rasen var høyt hevet over andre. Det var et hardt slag for de mange boerne i Sør-Afrika som hadde gitt sin støtte til Tyskland. Under krigen strømmet titusener til fabrikker i byene. Her gikk de inn i fagforeninger som streiket for høyere lønn og bedre arbeidsforhold. For det afrikanske flertallet var det en stor oppmuntring at det britiske kolonistyret i India og Pakistan ble slutt. I spissen for denne kampen sto Mahatma Gandhi, som hadde bodd i Sør-Afrika som nyutdannet advokat i 1890-årene. Her var det ikke så få av indisk avstamning, og Gandhi ledet deres fredelige motstand mot undertrykking og diskriminering. Et av hans barnebarn ble valgt inn for ANC i den sørafrikanske nasjonalforsamlingen ved det første frie valget i 1994.

Forhåpningene om en bedre verden etter 1945 ble snart gjort til skamme. Av nærmere 15 millioner som bodde i Sør-Afrika på denne tida var bare 2,5 millioner hvite. Men de var de eneste som hadde stemmerett, ga lover og dømte etter dem. De eide gullgruver, fabrikker, og mesteparten av jorda, og ble rike på andres arbeid. For afrikanere som gravde opp gullet, sto lønningene stille i femti år. Deres fagforeninger ble møtt med vold fra politiet, og mange ble drept i under streiker og demonstrasjoner. Det gjorde

inntrykk på Nelson Mandela, som opplevde brutaliteten på nært hold i Johannesburg. Han var også imponert over folk av asiatisk avstamning, som nå tok opp kampen mot nye lover som bestemte hvor de skulle arbeide og bo.

Likevel var det mange hvite som mente at myndighetene ikke tok hardt nok i. I 1948 gikk derfor Nasjonalistpartiet til valg med apartheid som slagord. «Dette er en sinnssyk politikk. Alle menneskerettigheter blir tråkket på. Det minner om Hitlers politikk overfor jødene». Dette var Nelson Mandelas dom etter at Nasjonalistpartiet vant de hvites valg.

Oliver Tambo, Walter Sisulu, Nelson Mandela og de andre i ungdomsforbundet mente at de gamle lederne i ANC var for altfor forsiktige og beskjedne i sine krav. Medlemmene i ungdomsforbundet hørte til en mer utålmodig generasjon som hadde vokst fram under krigen. Ingen av dem trodde at de hvite ville gi fra makten som følge av brev og uttalelser fra ANCs landsmøter. Isteden ville de sette sin lit til streiker og demonstrasjoner. De gikk inn for å bryte de verste raselovene og nekte å handle i europeiske butikker. I 1949 var det de som vant fram med sitt program på landsmøtet til ANC. Både Walter Sisulu, Oliver Tambo og Nelson Mandela kom med i den nye ledelsen. De tre bestevennene holdt gløden oppe hos hverandre. Sammen var de med på å blåse nytt liv i frigjøringskampen.

LOVEN ER HVIT

Med yngre ledere i ANC var en ny tid i emning. Nå skulle de store folkemassene trekkes mer aktivt med i kampen. Det gjaldt å styrke afrikanernes egen selvillit og vilje til å gjøre opprør. I mai 1950 ble den første store styrkeprøven. Over hele landet gjorde folk seg klar til storstreik. Politiet sendte ut meldinger om

at det var strengt forbudt å holde seg borte fra jobben. Likevel sluttet nærmere halvparten av alle afrikanske arbeidere opp om streiken.

Mange steder grep politiet inn med våpen i hånd, og de nølte ikke med å skyte. Fra utkanten av en folkemengde i Orlando så Nelson Mandela med egne øyne hvordan politi til hest red inn i mengden, der de brukte køller mot fredelige demonstranter. Han var selv blant dem som søkte tilflukt i en bolig for sykepleiere i nærheten, der kulene slo inn i veggene. 18 afrikanere ble drept, og mange andre ble såret.

Egentlig hadde ikke Nelson Mandela vært så begeistret for disse aksjonene. På denne tida likte han dårlig at streiker og protester ble planlagt sammen med hvite og folk med indisk bakgrunn. «Afrika for afrikanere» var det slagordet han syntes passet best. Fordi mange hvite og indere hadde bedre utdanning og mer politisk erfaring, var han redd for at de ville ta over styringen. Han hadde ikke så stor tiltro til dem som støttet det kommunistiske Sovjetunionen. I fortellingen om sitt liv skriver Mandela at han kanskje ikke ville kaste alle hvite på sjøen, men at han sikkert ville ha trukket et lettelsens sukk om de selv valgte å gå om bord i dampskipene til Europa. Seinere kom han til å skifte mening, og ble en ivrig forkjemper for at alle motstandere av apartheid hadde sin plass i kampen. Han ble overbevist om at det var det umenneskelige systemet, og ikke den enkelte hvite, som var fienden.

Mandela har ofte fortalt at 1. mai 1950 ble et vendepunkt. Først hadde han opplevd at de mest beinharde rasistene overtok nasjonalforsamling og regjering. Deretter fikk han med egne øyne se hvor hensynsløst politiet gikk fram for å beskytte de hvites makt. Før året var omme ble han valgt til øverste leder for ANCs ungdomsforbund. Nå begynte navnet hans å bli lagt merke til. Ikke så sjelden kom bilder og omtale på trykk i afrikanske aviser og ukeblader. Dessuten oppdaget han snart at han likte å holde taler, og

at han var flink til å få folk til å lytte til ANC's budskap. Nå var det ingen vei tilbake. Han var, som han seinere skrev i boka om sitt liv, bundet til ANC med kropp og sjel.

Nelson Mandela fryktet at det nye apartheidstyret etter 1948 ville gjøre raselovene enda mer brutale. Det tok ikke lang tid før han fikk rett. Nå ble det bestemt at alle landets innbyggere skulle innføres i et eget raseregister. Gjennom historien var mange blitt født av foreldre med forskjellig bakgrunn, slik at det ikke var lett å si hvilken folkegruppe man egentlig tilhørte. Dessuten har jo alle mennesker så mye arvestoff til felles, at det egentlig ikke gir noen mening å tale om «raser». Men i Sør-Afrika skulle det heretter ikke herske noen tvil om hvem myndighetene regnet som hvit, asiat, afrikaner eller farget. Det siste (coloured) betydde at du var av delt europeisk og afrikansk avstamning. Myndighetene var særlig opptatt å finne ut hvem som tilhørte «den reine og hvite rasen», siden de var de eneste med stemmerett og rett til å bo og arbeide hvor de ville. Tankegangen i apartheid var at de ulike folkegruppene ikke bare var forskjellige, men at de hvite var mye mer verd.

For å plassere folk i det som ble kalt raser, ble det tatt prøver av blod og hår. Også formen og størrelsen på leppene ble nøye gransket. Mest liknet dette på Hitler-Tyskland. Etter nye undersøkelser hendte det at folk ble flyttet fra den ene gruppa til den andre, og da måtte de skille seg fra sin ektefelle eller flytte fra der de bodde. Det hendte at folk i samme familie havnet i forskjellige grupper, alt etter hvor lyse eller mørke de var i huden.

Fra før av holdt de fleste afrikanere til i egne bydeler, men nå ble det bestemt at også indere og fargete måtte bo hver for seg. Når de nå ble kalt «ikke-hvite», forsto mange at de måtte stå sammen med afrikanere i kampen mot apartheid. Det var ikke det myndighetene hadde ønsket seg.

Det strenge raseskillet grep inn i alle sider av livet.

Nå ble det strengt forbudt å gifte seg eller ha et seksuelt forhold på tvers av hudfarge. Kjærlighet mellom afrikanere og hvite var en forbrytelse. Mange måtte derfor leve i stadig frykt for at politiet stormet inn i deres soveværelser.

De som malte skilt hvor det sto «Bare for hvite!» fikk travle dager. Slike skilt ble satt opp i parker, på badestrender, i kinoer, på restauranter og i idrettsanlegg. Om en inder eller afrikaner satte seg på en benk som bare var for hvite, kunne resultatet bli bøter, piskestraff eller opp til tre års fengsel. I fabrikkene var det egne innganger, spiserom og toaletter for hvite. Sykehusene ble strengt rasedelt. Om det skjedde en trafikkulykke, ble svarte og hvite hentet i forskjellige sykebiler. Det var gjerne de siste som kom først. Partier og foreninger fikk heller ikke ha medlemmer fra forskjellige folkegrupper. Mange av de beste jobbene var forbeholdt hvite.

Apartheid ble også strammet til i skolen, der mesteparten av pengene ble brukt til utdanning for hvite barn. Statsminister Hendrik Verwoerd sa det slik: «De innfødte vil bli lært fra første dag at likhet med europeere ikke er noe for dem. Folk som tror på likhet, er ikke ønsket som lærere». Han spurte også hva i all verden afrikanere skulle med høyere utdanning. De skulle jo likevel bare bli gjetergutter, gruvearbeidere eller hushjelper.

Kjernen i apartheid var at afrikanere skulle fratras alle politiske og økonomiske rettigheter. Deres reservater ble nå kalt bantustans, og her var det verken fruktbar jord, gull eller havnebyer. Nelson Mandelas hjemtrakter lå i en slik bantustan, som het Transkei. Selv de som var født og oppvokst i byer, fikk et stempel i passboka som fortalte at de egentlig hadde sitt «hjemland» i Transkei, Kwa-Zulu eller andre reservater. Uten gyldig stempel i passboka var det forbudt å oppholde seg i hvite områder mer enn tre dager. Når en mannlig arbeider døde, ble kone og barn sendt til landsbygda. Det samme kunne skje ungdom over atten år som var uten jobb, selv om de bodde sammen med foreldrene i en by.

Loven krevde at afrikanere måtte ha passboka med seg bestandig. Her sto alt om arbeidstillatelse, innbetalt skatt, fingeravtrykk og hvilken folkegruppe du var plassert i. På det meste ble nærmere en halv million arrestert i løpet av et år for å ha overtrådt bestemmelsene i passloven. Folk flest snakket bare om dompas, det dumme passet.

LUKK OPP FENGSELSSPORTENE, HER KOMMER VI!

19 50-årene var ikke bare en dyster historie om hvit makt, rasisme og undertrykking. Det var også et tiår hvor langt flere gikk med i ANC og andre motstandsgrupper. Tusener på tusener var med på protestmarsjer, streiker og demonstrasjoner mot de forhatte lovene. Og det var nå Nelson Mandela kom til å stå midt i begivenhetene, selv om han i lange perioder satt innesperret bak fengselsmurene.

Det begynte med at ANC skrev et brev til statsministeren tidlig på nyåret i 1952, der de krevde at de mest rasistiske lovene måtte avskaffes. Hvis de ikke gikk med på dette, ville ANC gå i gang med å bryte lovene i protest. Det ble kalt for sivil ulydighet eller ikke-vold, slik Mahatma Gandhi var blitt så kjent for i India. Svaret lot ikke vente lenge på seg. Statsministeren mente at forskjellen mellom folkegruppene var gitt av gud. Dessuten minnet han om at myndighetene visste godt hvordan de skulle behandle ulydighet overfor lovene. Det var ingen tom trussel.

ANC så ingen grunn til å ha respekt for urettferdige lover gitt av hvite politikere. Nelson Mandela fikk i oppgave å planlegge sivil ulydighet over hele landet. For første gang skulle han tale på store folkemøter. Flere tusen meldte seg

raskt for å være med på å bryte lovene. De var klar over at de ville bli møtt med rå makt, men var selv bestemt på at de ikke skulle svare med vold. Å bli kastet i fengsel var ingen skam, men en ære. En afrikaner som aldri hadde vært i klammeri med politiet, ble nærmest sett på med mistenksomhet av sine kamerater.

26. juni 1952 gikk startskuddet. Det var ikke vanskelig å finne lover å bryte. Mange steder begynte det med at afrikanere tok seg inn i hvite bydeler uten tillatelse. På jernbanestasjonen i byen Port Elizabeth brukte ANC-medlemmer inngangen som bare var for hvite. For dette ble de dømt til tretti dagers fengsel. Samme kveld talte Nelson Mandela til en stor forsamling i Johannesburg. Afrikanere hadde ikke lov til å være ute etter klokka elleve om kvelden, men møtet varte med hensikt så lenge at dette portforbudet ble trosset. Alle ble tatt med til politistasjonen. Underveis sang de i politibilen: «Lukk opp fengselsportene, her kommer vi!» Det var første gang Mandela tilbrakte natta i en fengselscelle.

I løpet av en måned ble nesten ti tusen kastet i fengsel. Tjuefem personer ble drept av politiet, og mange arbeidere fikk sparken etter å ha streiket. Politiet stormet både kontorer og ANC-ledernes hjem. Mer enn hundre ble bannlyst, blant dem var Nelson Mandela. Bannlysning er en straff som blir bestemt av staten uten tiltale eller retts sak, og som derfor ikke kan ankes. Den som er bannlyst, har ikke lov til å være med på møter, snakke med mer enn én person om gangen eller skrive noe som blir trykt. Meningen var å kneble all motstand.

I tillegg til å bli bannlyst, fikk Nelson Mandela ordre om å holde seg i Johannesburg i det neste halvåret. Sammen med andre ANC-ledere ble han stilt for retten i november 1952. Dommen lød på ni måneders fengsel, men ble omgjort til betinget i to år. Hvis de heretter holdt seg innenfor den hvite loven, betydde det at de slapp fengsel. Men de var fortsatt bannlyst, slik at det

nesten ble umulig å drive politisk virksomhet.

Protestene mot urettferdige lover førte ikke til at de ble forandret. Men det var heller ikke forgjeves. Deltakernes disiplin, samhold og offervilje ble lagt merke til langt utover landets grenser. I FN ble rasisme og apartheid for første gang et viktig spørsmål. Medlemstallet i ANC ble mangedoblet på noen få måneder, og det ble bedre samarbeid mellom afrikanere, indere og fargete. Det var også noen hvite motstandere av apartheid, som gikk sammen i Det demokratiske forbundet (Congress of democrats).

For Nelson Mandela var det en ildprøve å lede de store aksjonene. Han var allerede leder av ANC i Transvaal-området, der storbyene Johannesburg og Pretoria lå. Men nå sto han fram som en forgrunnsfigur i hele landet. Seinere har han fortalt hvor viktig det var med sterkere selvtillit og en følelse av å utrette noe viktig: «Kampen gjorde slutt på den siste tvilen eller den mindreverdsfølelsen jeg fortsatt måtte ha; den frigjorde meg fra følelsen av at de hvite hadde en ubrytelig makt, og at det tilsynelatende var umulig å seire over dem. Nå hadde de hvite fått føle snerten i slagene mine, og jeg kunne gå med rak rygg som en mann og se enhver i øynene med den verdigheten som springer ut av at man ikke har gitt etter for undertrykking og frykt. Jeg var blitt en moden frihetsskjemper».

I desember 1951 ble Nelson Mandela valgt til nestleder for hele ANC. Den øverste lederen var Albert Luthuli, en lærer fra Natal. Han hadde tidligere vært høvding for en av mange grupper som talte zulu, men fikk klar beskjed av myndighetene om å velge mellom ANC og stillingen som høvding. Han var aldri i tvil om valget, og i 1961 ble han belønnet med Nobels fredspris.

For Nelson Mandela gjorde alt arbeidet som advokat og frigjøringsleder at det ble lite tid sammen med Evelyn og de tre barna. Da Thembi var fem år, spurte han: Hvor bor egentlig far?

Det var heller ikke så lett å holde kontakten med moren eller andre slektninger hjemme i Qunu. Evelyn var på langt nær så oppslukt av frigjøringskampen som Nelson ble etter hvert, og likte ikke at han nesten aldri var hjemme. Isteden viet hun stadig mer av livet til den lokale menigheten til Jehovas Vitner, og sendte barna ut for å selge bladet Vakttårnet. Jehovas Vitner var kjent for å be medlemmene holde seg borte fra alt som hadde med politikk og statsstyre å gjøre. Men det var nok ikke bare derfor de to ektefellene gled fra hverandre. Det var ingen hemmelighet at Nelson hadde kjærlighetsforhold til flere andre kvinner. I 1954 flyttet de fra hverandre, og tre år etter ble de skilt. I de mange bøkene som er skrevet om Nelson Mandela, står det ikke så mye å lese om Evelyn og de tre barna de hadde sammen. Men det var i årene sammen med henne at han vokste fram som en frigjøringsleder. Det er heller ingen tvil om at Evelyns lønn og ansvaret hun tok for hjemmet var med på å gjøre dette mulig.

Etter skilsmissen var det ikke så mye barna kom til å se til sin far. Eldstebarnet, Thembi, var da ti år, og tilga aldri faren. Evelyn flyttet til et stillere liv på sitt hjemsted, så de hadde ikke så mye kontakt. På sine gamle dager fortalte hun om hvor glad hun hadde vært i Nelson, og hvor bitter hun var for å ha fått så liten plass i historien om hans liv. Det er ikke vanskelig å forstå. I 2004 døde hun.

Etter at de store aksjonene med sivil ulydighet ble avsluttet, ble det mer tid til å hjelpe andre med rettssaker. I mellomtida hadde også Oliver Tambo blitt advokat, og de to vennene slo seg sammen. Mandela & Tambo sto det malt på vinduet som vendte ut mot gata. Om morgenen var det kø utenfor kontoret. Det var mange som trengte rettshjelp i et land hvor det var en forbrytelse å bo på feil sted eller mangle godkjent stempel i passet. Ikke så få saker handlet om politivold mot uskyldige. Hvis de ikke hadde vært opprørere fra før, ville Mandela og Tambo ha blitt det gjennom arbeidet som advokat. Men de

kunne aldri bli dommere. Under apartheid måtte en dommer være hvit. Til å drive kontoret fikk de god hjelp av Ruth Mompati. Hun ble seinere en av ANCs fremste ledere, og ble etter frigjøringen i 1994 valgt til nasjonalforsamlingen. 80 år gammel var hun ordfører på hjemstedet sitt.

Det var på denne tida alle i bydelen Sophiatown i Johannesburg ble tvangsflyttet. Her bodde det seksti tusen afrikanere, men de hvite i nærheten ville ikke ha dem som naboer. Nelson Mandela kastet seg inn i kampen for at folk skulle beholde sine hus, men de kunne ikke hindre at bulldosere raserte området til grunnen. På ruinene ble det bygd en hvit bydel, som myndighetene ga navnet Triumf. Kanskje var det akkurat da Mandela begynte å tenke at fredelig motstand ikke var nok. Kanskje var det nødvendig å møte en så hensynsløs overmakt med sterkere midler, til og med våpen.

Det ble stadig vanskeligere å være frigjøringsleder. I 1953 ble Mandela bannlyst på nytt, og fikk ikke lov til å forlate Johannesburg på to år. På årsmøtet i Transvaal-avdelingen av ANC var det en annen som måtte lese opp talen hans. Det var en tung straff å være bannlyst fra møter og samvær med mer enn en person av gangen. Mandela har selv beskrevet det slik: «I lovens navn fant jeg meg selv isolert fra mine venner, fra folk som tror på det samme. Hvor jeg enn befant meg, fulgte sikkerhetspolitiet menn etter. Kort sagt: Jeg ble behandlet som en forbryter, riktignok uten at noen dom var avsagt. Jeg fikk ikke lov til selv å velge hvem jeg ville være sammen med, til å oppsøke andre, til å være med i politisk virksomhet eller slutte meg til en organisasjon. Loven gjorde meg til forbryter, ikke på grunn av noe jeg hadde gjort, men på grunn av det jeg sto for, på grunn av det jeg tenkte, på grunn av det min samvittighet fortalte meg.»

SØR-AFRIKA TILHØRER FOLKET!

Midt på 1950-tallet var nesten alle ANC-ledere fengslet, bannlyst eller dømt til å holde seg på hjemstedet. Apartheidstyret trodde nok at dette skulle knekke motstanden, men isteden vokste den seg sterkere og bredere. Det viste seg da den store Folkekongressen kom sammen i 1955. I tillegg til ANC deltok organisasjoner med oppslutning fra asiater, fargete og hvite. Også fagforeningene spilte en viktig rolle. Det samme gjorde kvinneforbundet, som lenge hadde protestert mot at kvinner måtte bære pass. På en av plakatenes var deres budskap til statsministeren: «Når du har støtt mot en kvinne, da har du støtt mot en klippe!».

På forhånd hadde folk fra hele landet blitt spurt om hva slags samfunn de ønsket seg istedenfor apartheid. Svarene var de samme: Bedre hus, mat og lønn, jord og beitemarker, lik utdanning og stemmerett for alle.

Lørdag 25. juni 1955 møttes mer enn tre tusen utsendinger Kliptown. På denne grassletta utenfor Johannesburg er det i dag reist et frihetsmonument. Nelson Mandela og Walter Sisulu var bannlyst, men i hemmelighet hadde de vært med på å forberede Folkekongressen. Nå måtte de nøye seg med å følge med fra taket på en butikk i nærheten. Aldri før hadde en sørafrikansk forsamling hatt så stor oppslutning fra alle samfunnsgrupper. Her spilte verken hudfarge, kjønn eller alder noen rolle. Både prester, hushjelper, lærere og gruvearbeidere tok ordet. Dessuten var det til stede mange fra det sørafrikanske politiet. De tok bilder og skrev ned alt som ble sagt.

Søndag 26. juni ble Frihetserklæringen (The Freedom Charter) vedtatt med håndsopprekning og jubel. Det er denne historiske erklæringen som ANC, fagforeninger, ungdomsorganisasjoner og andre motstandere av apartheid kom til å samle

FRA FRIHETSERKLÆRINGEN

Vi, Sør-Afrikas folk, erklærer overfor hele vårt land og hele verden:

At Sør-Afrika tilhører alle som bor i landet, svarte og hvite, og at ingen regjering kan gjøre rettmessig krav på makten dersom den ikke er grunnlagt på folkets vilje;

At vårt folk er blitt fratatt sin fødselsrett til jord, frihet og fred av en styreform som er grunnlagt på urettferdighet og ulikhet;

Hver mann og kvinne skal ha rett til å stemme og stille som kandidat til lovgivende forsamlinger;

Alle nasjonale grupper og raser skal være likestilte i statlige organer, i rettsvesenet og i skoleverket;

Alle lover som bygger på apartheid skal oppheves;

Loven garanterer alle mennesker ytringsfrihet, forsamlingsfrihet, organisasjonsfrihet og rett til å utgi skrifter, forkynne og dyrke sin tro og oppdra sine barn;

Landets nasjonale rikdommer er alle sørafrikanere arv og skal gis tilbake til folket;

Mineralrikdommene i jorda, bankene og monopolindustrien skal gjøres til hele folkets eiendom;

Alle rasemessige begrensninger på eiendomsrett til jorda skal oppheves, og jorda skal omfordeles blant dem som arbeider på den for å utrydde sult og jordhunger;

Det skal være gratis, obligatorisk, allmenn og lik skolegang for alle barn;

Menn og kvinner av alle raser skal ha lik lønn for likt arbeid;

Alle skal ha rett til å bo hver de måtte ønske, ha anstendig bolig og kunne oppfostre sine barn i trygghet og gode kår;

Alle skal ha adgang til gratis helsetjeneste og sykehusbehandling, med særlig omsorg for mødre og småbarn.

seg om i årene framover. Her ble det slått fast at Sør-Afrika tilhører alle, og at landet aldri ville bli fritt uten like rettigheter og muligheter for alle innbyggere. Frihetserklæringen krevde at jorda skulle deles rettferdig, og at folket i fellesskap skulle eie gruver, banker og storindustri.

Da deltakerne skulle til å gå fra hverandre, rykket politi med maskinpistoler inn på møteplassen. De rasket med seg alt de kom over av papirer, plakater og ANC-flagg. Slik sikret de seg også en plakat hvor det sto: Suppe med og uten kjøtt! Det var av hensyn til de mange med indisk bakgrunn som var vegetarianere. Men ingen satte seg til motverge, isteden sang de Nkosi Sikelel' iAfrika.

Etter Folkekongressen bestemte politiet seg for å slå til over hele landet. Tidlig på morgenen 5. desember 1956 hamret det på døra til Nelson Mandelas hus i Soweto: Maak oop! Lukk opp! I løpet av noen få dager ble også Albert Luthuli, Oliver Tambo og Walter Sisulu satt bak lås og slå. En rekke av kvinneforbundets fremste ledere ble også kastet i fengsel. Tiltalen gikk ut på det myndighetene kalte «høyforræderi». I Sør-Afrika betydde det ikke annet enn å kreve demokrati og like rettigheter for alle.

Sjefsanklager for staten var Oswald Pirow. Han var tidligere både forsvars- og justisminister, og på 1930-tallet satt han i ledelsen for nazi-

organisasjonen Under hakekorset. Pirow hadde omtalt Adolf Hitler som «sin tids største mann», og i likhet med sin læremester la han særlig jøder for hat. Mange hvite kommunister og motstandere av apartheid som sto for retten, hadde jødisk bakgrunn. Blant dem var mange av Nelson Mandelas venner, slik som Joe Slovo og Ruth First. Det gjorde ikke akkurat sjefsanklageren mildere stemt.

Rettsaken varte og rakk i nærmere fem år. De tiltalte ble derfor bedre kjent med hverandre, og klarte å holde motet og humøret oppe. Rundt om i landet begynte ANC-lederne å bli sett på som helter. Når myndighetene var så oppsatt på å knekke ANC, tenkte mange at det var fordi frigjøringsbevegelsen var så viktig.

Den endelige dommen falt ikke før i 1961. Selv i løpet av alle disse årene klarte ikke politiet å bevise at tiltalte hadde planlagt et voldelig opprør mot myndighetene. Derfor ble alle frifunnet. Men under den lange rettsaken var det umulig for Nelson Mandela og andre ANC-ledere å drive politisk arbeid. Slik ble alle motstandere av apartheid likevel hardt straffet.

KJÆRLIGHET VED FØRSTE BLIKK?

Under den langvarige rettsaken etter Folkekongressen var tilhørerbenkene fylt til bristepunktet. Både i utlandet og i svarte bydeler ble det samlet inn penger, slik at familiene kunne betale advokater og slippe å lide nød.

En av dem som ble bedt om å hjelpe til, var en ung sosialarbeider ved et sykehus i Soweto. Moren og faren hennes var lærere på et lite sted, Bizana-landsbyen i Pondoland. Hennes oldefar hadde vært en berømt og høyt respektert høvding, og morens slekt var det tydelige spor etter en hvit barnefar. Til Johannesburg hadde

hun reist sammen med Adelaide, hennes bestevenn fra ungdomstida, som snart kom til å gifte seg med Oliver Tambo.

Flere ganger hadde hun sett frigjøringskampens ledere i rettslokalet. En gang hadde hun sett Nelson Mandela forsvare en av hennes venner som hadde havnet i politiets klør. Hun var en glødende motstander av apartheidsystemet, men var ikke den første som tok ordet i forsamlinger. Så sjenert var hun likevel ikke, og flere ganger hadde hun vært fotomodell i afrikanske aviser og blader. Gjennom Adelaide og Oliver Tambo ble hun en dag presentert for Nelson Mandela. Han hadde allerede hadde lagt merke til henne på den holdeplassen hvor hun ventet på bussen til jobben. Han nærmet seg førti år, hadde tre barn og var ferdig med sitt første ekteskap. Hun var ikke stort mer enn halvparten.

Den unge sosialarbeideren var Winifred Nomzamo Madikizela, som regel kalt Winnie. Hun het Madikizela etter sin berømte oldefar, mens Nomzamo betyr «den som må holde ut mange prøvelser». Bare et par dager etter deres første møte ringte Nelson, til hennes store overraskelse. Han ønsket å diskutere om det kunne gjøres mer på sykehuset for å samle inn penger til dem som sto for retten. Kanskje var det mest en unnskyldning for å treffe Winnie igjen. De spiste lunsj på en indisk restaurant, men det var visst ingen god idé. Gjennom gode venner med indisk bakgrunn var Nelson vant til å spise sterkt krydret curry. For Winnie brant det i munnen, og hun måtte svelge maten med store mengder cola. Det ble heller ikke så mye de fikk snakket sammen. Ustanselig kom det folk bort til bordet for å hilse på den kjente frigjøringslederen. Men etterpå tok de seg tid til en lang spasertur, og ble enige om å treffes igjen. Avtalen ble bekreftet med et kyss.

Seinere har Winnie fortalt om deres første stund sammen: «Da Nelson Mandela kysset meg under vårt første møte, ble jeg kastet rundt i en storm av følelser. Jeg var forbløffet, direkte sjokkert, bestyrtet og overveldet – rett og slett bedøvet.

Følelsene mine var fullstendig forvirret, For meg var han jo rett og slett en «farsfigur», han sto himmelhøyt over meg, et så berømt navn, et menneske som vi respekterte så dypt. Ikke en gang i drømme kunne det ramle meg inn at jeg skulle innlede en kjærlighetshistorie med en som han.».

Men det som Winnie ikke en gang kunne drømme om, det var akkurat det som skjedde. De traff hverandre flere ganger i de neste ukene. Trass i at Nelson var opptatt til alle døgnets tider, tok det ikke lang tid før de ble et par. Han var akkurat ferdig med et urolig familieliv, sto anklaget for høyforræderi og hadde dårlig råd. Likevel nølte han ikke lenge med å foreslå ekteskap. Det kan forresten ikke kalles et forslag. I virkeligheten gikk han rett på sak, og fortalte at han hadde funnet den rette til å lage brudekjolen hennes.

14. juni 1958 ble de viet på Winnies hjemsted. Ifølge tradisjonen skulle de også gifte seg på det stedet brudgommen kom fra. Men det ble det aldri tid til, han hadde bare lov til å være borte fra Johannesburg et par dager. Og siden han var bannlyst, var det forbudt å holde tale. Det gjaldt også i eget bryllup.

Så lenge rettssaken pågikk, måtte Nelson tilbringe mesteparten av tida i fengsel eller i rettsalen. Advokatkontoret kunne ikke fortsette, og da kom Winnies lønn som sosialarbeider godt med. Kveldene gikk gjerne med til møter, og alltid var det venner, slektninger eller kampfeller som bodde i deres treroms leilighet. «Jeg hadde bokstavelig talt ingen tid til å finne feil hos han», har Winnie seinere fortalt. «Ikke det at han var feilfri – han har sikkert mange feil, han som andre mennesker – men jeg fikk aldri tid til å oppdage dem». Men de var da nok sammen til at det kom to barn i rask rekkefølge. I februar 1959 så Zenani dagens lys, og mot slutten av året etter fikk hun en lillesøster, Zindziwa. Som oftest ble de bare kalt Zeni og Zindzi.

I de første årene etter bryllupet ble Winnie mer

og mer engasjert i ANCs kvinneforbund. Det var derfor ingen overraskelse at hun snart fikk oppleve fengselsmurene innenfra. Da hun ble arrestert etter en demonstrasjon mot passlovene, var det Nelsons tur til å komme hjem til tomt hus. Hun var sperret inne på enecelle i flere uker, med en tynn stråmatte til seng og et par skitne ulltepper til å bre over seg. Da var hun flere måneder på vei med Zeni, og den brutale behandlingen fra politiet ga kraftige blødninger. Heldigvis delte hun celle med Albertina Sisulu, som var utdannet jordmor. Det var nok det som reddet barnet.

SKUDDENE I SHARPEVILLE

Ved inngangen til 1960-tallet var det optimisme over hele Afrika. I land etter land ble det slutt på okkupasjon og kolonistyre. Men i Sør-Afrika tviholdt det hvite mindretallet på sin makt og sine rikdommer. De var fast bestemt å unngå den frigjøringen som fant sted andre steder, og slo derfor hardt ned på all motstand. Den korte tida som Winnie og Nelson fikk sammen, ble en av de vanskeligste periodene i den sørafrikanske frigjøringskampen.

Det var også en tid med strid og splittelse i ANCs egne rekker. Ikke alle var like begeistret for samarbeidet med indere, fargete og hvite motstandere av apartheid. Deres slagord var «en afrikansk regjering av afrikanere og for afrikanere». Det var det samme Nelson Mandela selv hadde ment i yngre dager, men nå mente han at frigjøringskampen hadde bruk for alle som støttet Frihetserklæringen. Etter harde diskusjoner støttet det store flertallet Mandelas linje. Det var en av de aller viktigste beslutningene i frigjøringskampens lange historie. Mindretallet meldte seg ut, og lagde sin egen organisasjon, Pan-Africanist Congress (PAC). Den ble ledet av Robert Sobukwe, som var noen år yngre enn Mandela. Han var en dyktig og høyt

respektert politiker. PAC hadde til å begynne med stor oppslutning, men kom etter hvert i skyggen av ANC. Sobukwe tilbrakte hele 1960-tallet bak murene, og ble deretter forvist til sitt hjemsted. Her døde han av kreft allerede i 1978. PAC finnes fortsatt, men har få medlemmer og liten oppslutning.

I begynnelsen av 1960 planla ANC aksjoner over hele landet mot passlovene. Men PAC kom dem i forkjøpet, og 21. mars ble det holdt en stor demonstrasjon i Sharpeville, noen mil sør for Johannesburg. Her ble en fredelig forsamling på flere tusen møtt av politi som skjøt vilt i menneskemengden. Sekstini afrikanere lå døde tilbake. Flere hundre var såret, mange av dem alvorlig. Blant de drepte var flere barn som ble skutt i ryggen under flukt. Politiet gjorde ikke noe for å hjelpe dem som var hardt skadd. Likene ble kastet opp på lastebiler, og deretter dumpet på et ukjent sted utenfor byen.

Skuddene i Sharpeville ga gjenlyd over hele verden. I FN ble apartheidsystemet fordømt av nesten alle land. Men den norske utsendingen i Cape Town sendte hjem til Utenriksdepartementet en rapport som langt på vei forsvarte politiets brutalitet. Etter å ha tenkt seg om, skrev han dagen etter at «politiet kanskje kunne ha klart seg med en noe mindre nedslaktning». Men den norske regjeringen var med på internasjonale protester mot den blodige massakren. På misjonsskolen i Stavanger ble det flagget på halv stang. Norske ungdomsorganisasjoner og fagforeninger ba folk om å unngå sørafrikanske varer i butikken. Seinere bestemte FN at 21. mars skulle være den internasjonale kampdagen mot rasisme. Det er den fortsatt.

I Sør-Afrika fulgte streiker i mange gruver og industribyer, og ANC oppfordret til en nasjonal sørgedag. Titusener brente sine pass eller holdt seg hjemme fra arbeidet i protest. Blant dem som brente passet var ANC-president Albert Luthuli, som fikk et halvt år i fengsel som straff.

Myndighetene svarte med unntakstilstand, som betydde at politiet fikk gjøre akkurat hva de ville. Natta til 1. april ble Nelson Mandela fengslet, og politiet rotet gjennom alle skuffer og skap i hans hjem. De tok med seg papirer og bilder, og sparte verken gamle familiefotografier eller eventyr som var skrevet ned etter Nelsons mor.

Oliver Tambo kom seg i all hast over grensa til Botswana, og ledet deretter ANCs arbeid fra utlandet i de neste tretti årene. Dagen etter ble både ANC og PAC forbudt. Selv det å være et vanlig medlem var heretter en forbrytelse som kunne straffes med opp til ti års fengsel. I løpet av noen få måneder ble 18 000 arrestert, mange av dem ble dømt til lange opphold i fengsel.

I det neste halvåret måtte Nelson holde seg borte fra Winnie og Zeni. I fengselet i Pretoria delte han en liten celle med fire andre politiske fanger. Det var ikke plass til annet enn to bøtter, og maten var nærmest uspiselig. De daglige lufteturene varte aldri mer enn ti minutter, og en dusj ble det bare hver tiende dag.

Sist i august ble Nelson Mandels løslatt, og fikk noen måneder med familien. Rett før jul ble minstejenta, Zindzi, født. Men alle levde i angst for at politiet skulle slå til igjen. Ettersom ANC nå var forbudt, måtte medlemmene tenke gjennom på nytt hvordan frigjøringskampen skulle føres videre. Ingen ville legge ned arbeidet, da ville femti års innsats ha vært forgjeves. Når åpen motstand mot apartheid ikke lenger var mulig, var det ikke annet å gjøre enn å planlegge virksomheten i det skjulte. Albert Luthuli hadde lenge vært bannlyst og forfulgt, og var svekket av sykdom. Oliver Tambo bodde i utlandet. Derfor ble det Nelson Mandela som fikk ansvaret for å bygge opp en hemmelig ANC-organisasjon under jorda.

DEN SVARTE PIMPERNELL

slutten av mars 1961, like før dommen skulle falle i den store rettsaken, merket Winnie at det noe var i gjære. Nelson var mer taus og nervøs enn vanlig, og gikk mest i egne tanker. En dag pakket han noen klær og toalettsaker, og tok farvel med Winnie og de to småjentene. Han besøkte også sine tre barn fra første ekteskap for å si adjø. Thembi satt igjen med en følelse av at han aldri ville få se faren igjen. Han ba om å få et par av hans bukser, nærmest som et minne.

«Jeg vil nok bli lenge borte», det var alt som ble sagt. Unntakslover og forbud mot ANC hadde gjort Nelson Mandela til en fredløs mann i sitt eget land. For å unngå å bli arrestert på nytt, så han ingen annen utvei enn å gå i dekning. Ikke mange dager etter dukket han overraskende opp i Pietermaritzburg. Da var det ti år siden han sist hadde holdt en tale, og han hadde knapt vært utenfor Johannesburg. Ut fra møtet kom et krav om en ny nasjonalforsamling, som skulle ha som oppgave å gi landet en grunnlov med like rettigheter for alle. Hvis det ikke ble fulgt opp, varslet ANC protestaksjoner over hele landet. Det ble sendt ut arrestordre på Mandela, som hadde undertegnet oppropet. Det ble starten på en menneskejakt over hele landet. Utenlandske journalister skrev hjem at landet var som i krigstilstand. Panservogner rullet fram i gatene, og helikoptre sveipet over de svarte bydelene med sterke lyskastere. Tusenvis av hvite meldte seg frivillig for skytetrening.

På et hemmelig sted ble Nelson Mandela intervjuet av et utenlandsk radioselskap. Han fortalte at politiets vold mot uskyldige gjorde det nærmest umulig å fortsette kampen bare med fredelige midler. Vold kunne aldri brukes før alle andre muligheter var prøvd, og fortsett var streiker, folkemøter og sivil ulydighet viktig. Men etter at ANC var blitt forbudt, var det etter Mandelas mening nødvendig for frigjøringsbevegelsen å forberede seg på motstand med våpen i hånd. Alternativet ville

være å underkaste seg apartheidmyndighetene. Det var ingen lett vei å gå, men det var heller ikke lett å se på all den lidelse og nød apartheidssystemet førte med seg. Han viste til et afrikansk ordspråk: Sebatama ha bokwe ka diatla – man kan ikke møte angrepet fra et vilt dyr bare med hendene.

Noen få personer, ledet av Nelson Mandela, ble valgt til å bygge opp en væpnet motstandsgruppe. På samme måte som i Norge under den andre verdenskrigen, skulle de øve seg opp i sabotasjeaksjoner. Målet var å ramme jernbaner, kraftverk og telefonanlegg, helst uten at menneskeliv gikk tapt. Håpet var at dette ville skremme utenlandske bedrifter fra å slå seg ned i landet og gi sin støtte til apartheidssystemet. Tanken var også å få det hvite mindretallet til å forstå at de måtte betale en høy pris om de ikke stanset undertrykkningen. Det var ikke alle som var enige i en slik kurs. Blant dem som nølte lengst var Albert Luthuli. Han fikk i gjennom at den nye frigjøringshæren ikke skulle være en del av ANC. Slik var det også i starten. Det betydde at den kunne ha med folk av europeisk eller indisk bakgrunn, siden det bare var afrikanske medlemmer i ANC. Flere hvite hadde erfaring fra bruk av våpen og sprengstoff under den andre verdenskrigen. Nelson Mandela foreslo et afrikansk navn, Umkhonto we Sizwe, det vil si «nasjonens spyd». Han ble selv valgt som øverste leder, og med seg hadde han Walter Sisulu og Joe Slovo.

Det var ikke mange oppmuntringer å få for ANC etter at bevegelsen ble forbudt. Men et lyspunkt var at den norske Nobelkomiteen ga fredsprisen til Albert Luthuli. Det var en anerkjennelse av den rollen ANC spilte i kampen mot apartheid. Tidlig i desember 1961 landet han i Oslo, og aldri før hadde så mange gått i fakkeltog for å hylle prisvinneren. Han nøyde seg ikke med å takke, men ba Norge om å stanse all handel med Sør-Afrika.

Noen dager etter at Luthuli kom tilbake til

Sør-Afrika, var det eksplosjoner ved flere kraftstasjoner og offentlige bygninger. Datoen – den 16. desember – var ikke tilfeldig valgt. Dette var en høytidsdag for de hvite av boeravstamning, som feiret sin blodige seier over zulufolket i 1838. Ved et stort slag ved Ncobe-elva drepte de 3000 afrikanere, uten selv å miste en eneste soldat. De hadde gitt sin gud et løfte om alltid å følge hans ord om han hjalp dem til seier. Nå takket de, og ga elva et nytt navn: Blodelva. Det het den på kartet til helt for noen år siden.

Nå var Nelson Mandela jaget vilt over hele landet. Politiet satte inn alt for å finne ut hvor han holdt seg skjult. Under jakten fikk han tilnavnet «Den svarte pimpernell». Navnet var hentet fra en kjent fransk roman, der Den røde pimpernell var på flukt fra politiet under den franske revolusjonen sist på 1700-tallet. Det var aldri mulig å være mange dager på samme sted, og Mandela skiftet stadig utseende og klær. Fra telefonkiosker rundt om i landet ringte han inn meldinger til avisene. Slik holdt han spenningen og berømmelsen ved like, og ANC fikk mye oppmerksomhet. Det hendte også at han klarte å snike seg inn i Johannesburg, forkledd som politimann, nattevakt eller sjåfør. Med bart, skjegg og falsk pass klarte han å holde seg skjult, men flere ganger var det nære på. Da han ble gjenkjent av en politimann, trodde han alt håp var ute. Isteden fikk han en rask ANC-hilsen, mens mannen i uniform flyttet blikket en annen vei.

På en bondegård i Rivoniaområdet, ikke langt fra Johannesburg, skaffet lederne for ANC og Umkhonto we Sizwe seg et gjemmested. Gården ble eid av en hvit som støttet deres kamp, slik at det ikke skulle vekke oppsikt. Her var det i blant mulig å være sammen med Winnie og barna. Nelson arbeidet som kokk og gartner, og tok navnet David Motsamayi. Walter Sisulu var gårdsarbeider, og anla bart og glatt sveis for ikke å bli gjenkjent. Ahmad Kathadra, som var av indisk bakgrunn, opptrådte som en portugisisk forretningsmann fra nabolandet Mosambik.

I tillegg til å bygge opp en hemmelig organisasjon inne i landet, var det nødvendig å gjøre frigjøringskampen kjent utenfor Sør-Afrikas grenser. Det skyldtes også at det var PAC som flest hadde hørt om etter massakren i Sharpeville. Deres budskap om et fritt Sør-Afrika for afrikanere ble tatt godt imot i flere stater som nå hadde kastet av seg kolonistyret. Tidlig i 1962 ble Nelson Mandela derfor smuglet ut av landet. I det neste halvåret reiste han mye rundt i Afrika for å få støtte. I Tanzania begynte han et langvarig samarbeid med president Julius Nyerere. I Etiopia talte han til en stor forsamling av ledere fra selvstendige land. Her ble han også kjent med keiser Haile Selassie, som var en av Afrikas fremste ledere. I Algerie var frigjøringsbevegelsen i ferd med å få sin frihet etter en langvarig krig som hadde kostet hundretusener av menneskeliv. Av de militære lederne ble han fortalt at væpnet kamp hadde vært nødvendig for å tvinge Frankrike til å forhandle om fred og uavhengighet. Det var en stor glede å møte Oliver Tambo igjen, og sammen reiste de til mange land i Vest-Afrika og Nord-Afrika.

Det ble også tid til en tur med bestevennen til London. Der møtte de mange politikere og pressefolk som lyttet med stor interesse. Men hos den britiske regjeringen var det lite å hente. De foretrakk isteden å selge nye våpen og handle mer med apartheidstyret. Utenfor Parlamentet var det en statue av Jan Smuts, som tidligere hadde vært sørafrikansk statsminister. Kanskje på spøk sa Nelson at det kanskje en dag ville være en statue av dem isteden. I 2007 ble det avduket en Mandela-statue akkurat på samme sted, og han var selv til stede. Da var han blitt nesten 90 år.

I utlandet kunne Nelson Mandela for første gang puste fritt, uten å være på stadig vakt mot politi og overvåkning. Men han var aldri i tvil om at det var i Sør-Afrika hans oppgave lå. Han var i gang med våpentrening i Etiopia, da han fikk beskjed fra sine venner om å vende tilbake. Gjennom Botswana krysset han grensa, og deretter fulgte

mange hemmelige møter for å fortelle om reisen. Flere land hadde lovt å gi ANC hjelp med skolegang og militær opplæring, og de første ungdommene ble smuglet ut av Sør-Afrika.

Mandela tok også en tur til Natal for å treffe Albert Luthuli. På bilturen tilbake til Johannesburg var han forkledd som privatsjåfør for sin gode venn Cecil Williams, en kjent teatersjef og skuespiller. De hadde ikke kjørt så lenge før bilen ble stanset. Da var det blitt 5. august 1962. Privatsjåføren sa at han var David Motsamayi, men politiet var aldri i tvil om hvem de hadde med å gjøre. De hadde fått et sikkert tips om hvem som befant seg i bilen.

Allerede dagen etter sto Nelson Mandela på nytt i rettssalen. Her ble han tiltalt for å ha oppdignet arbeidere til streik, og for å ha reist ut og inn av landet uten gyldig pass. Mens myndighetene forberedte neste runde i rettssalen, ble han plassert bak murene.

FORTSETT KAMPEN, MANDELA!

22 . oktober 1962 startet rettssaken. Denne gangen bestemte Mandela seg for å være sin egen forsvarer.

Det gikk et gisp gjennom salen da han trådte inn i lokalet. Han var kjent for å være ulastelig antrukket i skreddersydd dress, og var ikke så lite forfengelig. Men nå sto han fram i tembufolkets tradisjonelle karross, som er lagd av skinn fra sjakaler eller leoparder. Slik ville han vise at han var en afrikaner foran en hvit domstol, og at han var stolt av sitt folks historie.

Nelson Mandela nektet for å ha begått noen forbrytelse. Han plasserte isteden rettssystemet i Sør-Afrika på tiltalebenken, og stilte spørsmålet: Hvordan kan man vente en rettferdig behandling av domstolen, så lenge hele samfunnet er

bygd på urettferdighet og rasisme? Hvordan kan afrikanere ha tillit til hvite anklagere, hvite dommere og en lov som er vedtatt av hvite? I virkeligheten er det sørafrikanske myndigheter som er skyldige, mente Mandela. Det var de som hadde stjålet afrikansk jord, som tvangsflyttet hundretusener til et liv i sykdom og sult i reservatene og som nektet flertallet stemmerett. Og det var de som gjennom historien aldri hadde nølt med å bruke vold.

Winnie var blant tilhørerne under hele rettssaken, kledd i xhosa-folkets festklær. Også mange av Nelsons slektninger var til stede. Det var familien han talte til med disse ordene: «Det har ikke vært lett for meg når jeg i det siste har levd atskilt fra kone og barn, når jeg har sagt farvel til de gode gamle dager hvor jeg gledet meg til å møte familien ved middagsbordet etter en strevsom dag på kontoret. Istedenfor å bo sammen med mine kjæreste, har jeg levd et liv i stadig frykt for å bli oppdaget av politiet og sendt i fengsel. Dette har vært en form for liv som er mange ganger vanskeligere enn å sone en fengselsdom. Det er vanskelig å forstå at en person ved sine fulle fem vil velge et slikt liv framfor et normalt familieliv. Når myndighetene bruker sine lover til å stemple meg som en forbryter, da har jeg ikke annet valg enn å leve som en lovløs. Jeg er blitt tvunget til et slikt liv, og jeg angreir ikke på den avgjørelsen jeg har tatt. Jeg har gjort min plikt overfor mitt folk og overfor historien. Jeg er ikke i tvil om at historien vil erklære at jeg var uskyldig, og at de forbryterne som skulle ha vært stilt for denne domstolen, er medlemmene av regjeringen».

Dommen lød på fem års fengsel med hardt straffarbeid. Da Nelson Mandela ble ført til Pretoria-fengslet, hadde mange møtt fram for å synge kampsanger og rope ANC-slagord. Det siste han hørte da politibilen kjørte bort var Tshotsholoza Mandela! – «Fortsett kampen, Mandela!»

Rettssaken og dommen ble tatt imot med glede av de hvite i hans eget land. Men i utlandet ble

stadig flere opptatt av det som skjedde i Sør-Afrika. Med sin tale og sin verdige opptreden i retten ble Nelson Mandela berømt og beundret verden over.

De neste månedene ble tilbrakt i en trang celle i Pretoriafengslet. Bortsett fra to korte lufteturer om dagen, var det ikke stort annet å gjøre enn å studere kakerlakker og telle murstein i gulv, vegger og tak. Deretter ble Mandela fraktet til den beryktete fangeøya Robben Island. Her ble han tatt imot med ordene: Dis die Eiland, Her gain julle vrek – Dette er øya hvor du skal bli til du dør!

Alle som ble mistenkt for å være ANC-medlemmer, ble nå rammet av en ny lov som ble kalt 90-dagersloven. Den gjorde det mulig for myndighetene å sperre inne hvem de ville i tre måneder, uten besøk eller kontakt med advokat. Det var ikke en gang nødvendig å fortelle hvem som ble holdt i fengsel etter denne loven. Når 90 dager var gått, var det fritt fram for politiet til å foreta en ny arrestasjon. «Slik kan det fortsette på denne side av evigheten», sa justisministeren. Han hadde selv sittet bak fengselsmurene. Det var under den andre verdenskrigen, da han støttet Nazi-Tyskland. Seinere ble John Vorster forfremmet til statsminister i den hvite regjeringen.

Mange av ANC-lederne ble utsatt for grusom tortur. I september 1963 døde den første politiske fangen under forhør. Etter hvert kom mange kom til å dele hans skjebne. Ofte sa fengselsmyndighetene at de hadde begått selvmord.

Det viktigste som nå sto igjen for politiet var å lete etter det hemmelige skjulestedet. 11. juli 1963 fant de fram til Riviona-gården, der de arresterte nesten alle de fremste lederne for ANC og Umkhonto we Siswe. Walter Sisulu var ikke der akkurat denne dagen, men ble tatt kort etter. De hvites aviser var over seg av begeistring og lovpriste politiet. Til å begynne med var det ikke så mange bevis, og fangene måtte slippes.

Men de kunne ikke glede seg så lenge. Alle ble arrestert på nytt, og denne gangen gikk anklagen ut på sabotasje. Det betydde at de tiltalte selv måtte bevise at de var uskyldige. Loven åpnet også for dødsstraff.

Det var grunn til å frykte det verste.

DERFOR ER JEG BEREDT TIL Å DØ

Apartheidstyret tok ingen sjanser foran den nye runden i rettssalen. Gjennom lange forhør og tortur hadde politiet skaffet seg mange opplysninger. På det hemmelige skjulestedet ble det også funnet mange viktige papirer som burde ha vært gjemt eller brent. Blant dem var også Mandelas dagbøker fra den lange utenlandsreisen. Et framstående ANC-medlem viste seg å være plassert der som spion for politiet, og han sto nå fram med sine historier.

Det tok fem måneder før den store dysten i rettssalen startet. I mellomtida fikk de tiltalte ofte merke at Sør-Afrika var et rasedelt samfunn. Politiet mente at de hvite som ble tatt på Riviona-gården burde slippe å dele celle med en afrikaner, selv om de tilhørte samme organisasjon. Men de klarte aldri å knekke fellesskapet og samholdet. Når kvelden var omme, lød det frigjøringsssanger fra cellene. Til avslutning var det alltid en som stemte i med Amandla!, mens andre svarte med Ngawthu Det betyr: All makt – til folket!

To av fangene klarte å rømme fra fengslet ved å betale en fangevokter i pengene, og kom seg begge til utlandet. En av dem var den kjente juristen Harold Wolpe, som hadde hjulpet til i tidligere rettssaker. I dag er sønnen hans bestyrer på det vesle Rivonia-museet. Bob Hepple ble sluppet fri mot å gå med på å vitne mot de andre. Men det var bare et påskudd for å komme seg vekk fra Sør-Afrika, og han sa seinere at han aldri hadde tenkt å svikte sine kamerater.

Sist i februar 1964 startet rettssaken, som ble kalt «Staten mot Nelson Mandela med flere». Anklagen lød på terror, forberedelser til væpnet oppstand og sammensvergelses med utlendinger og kommunister. Alle var klar over at det kunne ende med dødsstraff. Likevel fortalte de alle som én at de var stolte av det de hadde gjort. De minnet også om at ANCs sabotasjevirksomhet alltid tok sikte på å unngå tap av menneskeliv. Den eneste som var drept var et ANC-medlem, og det var fordi en bombe gikk av for tidlig.

Det var sju fanger som ble ført for retten 20. april 1964. Rettslokalet var fylt til siste plass. De tiltalte var blitt enige om at Nelson Mandela skulle åpne med en tale om hvorfor deres kamp var nødvendig. Han så seg spent rundt da han ble ført inn i salen. Jo, Winnie var der. Han fikk også et kjapt glimt av sin mor. Mange andre så forgjeves etter slektninger og venner, som enten var bannlyst, arrestert eller flyktet til utlandet. Alle så på Mandela at oppholdet bak murene hadde satt sine spor, han hadde gått ned ti-femten kilo. Fra en av tilhørerne fikk han en sjokoladeplate som trøst. Det var også ydmykende for en mann som elsket skreddersydde dresser å møte retten i en fangeuniform, som besto av kortbukser og åpne sandaler.

Åpningstalen til domstolen var ikke noen vanlig forsvarstale. Dette var en politisk rettssak, og derfor holdt Nelson Mandela en politisk tale. Han var vant til å opptre i rettssalen, og trivdes nok bedre her enn med våpen i hånd.

Pressefolk fra hele verden var til stede. Med trusler om dødsstraff hengende over hodet var dette kanskje ANCs siste sjans til å forklare hvorfor deres kamp var både nødvendig og rettferdig. «Alle våre handlinger», åpnet talen, «er et bidrag til vårt folks kamp for frihet». Mandela slo fast at frigjøringsbevegelsen helt siden starten i 1912 hadde gjort sitt ytterste for å få i stand forhandlinger. Men alltid var dette blitt avvist av dem som satt ved makten. Her kunne tiltalte nr. 1 også gjengi noen ord fra fredsprisvinneren Albert

Luthuli: «Hvem kan nekte for at tretti år av mitt liv har gått med til forgjeves å banke på en dør som er lukket med lås og slå. Vi har vært tålmodige og vist moderasjon. Men hva er resultatet? I de siste tretti årene har vi fått stadig flere lover som hindrer vår framgang og innskrenker våre rettigheter, slik at vi i dag nesten har ikke noen rettigheter i det hele tatt».

Hva var det så ANC kjempet for?

Mens myndighetene påsto at ANC var styrt av et lite kommunistparti styrt fra Sovjetunionen, svarte Nelson at det var afrikansk nasjonalfølelse og Frihetserklæringen fra 1955 som var deres utgangspunkt. Målet var et samfunn med likhet mellom alle folkegruppene, der rikdommene ble rettferdig fordelt og ingen måtte gå sultne til sengs.

En del av tiltalen gikk ut på sammensvergelse med utlendinger. Til det var svaret: «Vi behøver ingen utlendinger til å fortelle oss at Sør-Afrika er et urettferdig og umenneskelig samfunn. De hvite har verdens høyeste levestandard, men det svarte flertallet lever i nød og elendighet i fattige reservater. Titusener jobber på hvite gårder, der de lever dårligere enn det fattigfolk gjorde i Europa under middelalderen. Mange er ofre for underernæring og sykdom. Passlovene gjør at mann og kone må leve hver for seg, slik at familier splittes og går i oppløsning».

Nelson Mandela tok en liten pause, rettet på brillene og la fra seg manuskriptet. Med høytidelig stemme avsluttet han en tale som hadde vart i over fire timer: «Jeg har holdt høyt idealet om et demokratisk og fritt samfunn, der alle mennesker har like muligheter og lever sammen i harmoni. Det er et ideal som jeg håper å kunne leve for å gjøre til virkelighet. Men dersom det blir nødvendig, er det også et ideal jeg er rede til å dø for».

Slik sluttet en av verdenshistoriens mest berømte taler, og det skulle gå mer enn tjuefem år til

Nelson Mandela neste gang kunne opptre i en forsamling. Selv om det var strengt forbudt å ha en kopi eller gjengi noe fra talen, ble den spredt over hele Sør-Afrika. Den er oversatt til en lang rekke språk, også norsk, og ble innspilt på grammofonplate.

Etter den dramatiske åpningsdagen fortsatte rettssaken med vitner og forhør i flere uker. Statens anklager trodde at det skulle bli lett å sette fast dem som ikke var like vant som Nelson Mandela med rettssak og lover. Men her tok han feil, og særlig Walter Sisulu svarte godt for seg. De mange forsvarerne hadde forberedt seg grundig, og gjorde en stor innsats. Mange andre hjalp også til, slik som den hvite forfatteren Nadine Gordimer. Hun skrev omtaler av alle de tiltalte, som ble gitt til både sørafrikanske og utenlandske aviser. Mange år seinere fikk hun Nobels litteraturpris.

En av de fremste forsvarsadvokatene var Bram Fischer. Han var av berømt boerslekt, med en bestefar som hadde vært statsminister i Oranjestaten og en far som hadde vært dommer i høyesterett. Alt lå vel til rette for at han selv kunne nå helt til topps i samfunnet. Han hadde til og med vært nær ved å bli tatt ut på det sørafrikanske landslaget i rugby, det var de hvites yndlings sport. Isteden valgte Bram Fischer å gå med i kampen mot apartheid, og var hemmelig medlem av kommunistpartiet. Han hadde også vært flere ganger på Rivonia-gården. Etter rettssaken ble han selv arrestert og dømt til livsvarig fengsel. I 1975 døde han av kreft. Barna ba om å få beholde urnen etter bisettelsen, men myndighetene sa nei. En fange var å regne som statens eiendom. Det gjaldt også hans aske.

Det ble lange dager og netter mens de ventet på dommen. Utenfor rettslokalet var det hele tida ANC-tilhengere som viste sin støtte til de tiltalte. Men der var også demonstranter fra det hvite studentforbundet. På deres plakater sto det Laathulle vrek – La dem dø som dyr! En kjent leder for Nasjonalistpartiet sa det slik: Måtte gud forby

at Nelson Mandela en gang skulle bli landets øverste leder. Selv brukte han ventetida til å skrive eksamensoppgaver i jus, som ble sendt til et universitet i London. Ikke bare sto han med glans, han ble også utnevnt til æresformann for studentforeningen i London.

11. juni kom retten sammen på nytt. Igjen var både Winnie og Nelsons mor til stede. Zidzi og Zeni måtte vente utenfor, de var fire og fem år. Det tok ikke mange minuttene å lese opp dommen. Alle unntatt én ble kjent skyldig, og Nelson Mandela ble pekt ut som hovedmannen.

Dagen etter skulle straffen gjøres kjent. Store menneskemasser var samlet utenfor, og i stillhet ventet de på dommen. Medlemmer av Kvinneforbundet bar plakater der det sto: «Vi er stolte over våre ledere. Ingen tårer, vår framtid er lys!»

Alle var klar over at det kunne ende med dødsstraff. De var også enige om at dommen ikke skulle ankes. Det var ingen grunn til å late som om de ville få en bedre behandling i andre deler av det hvite rettsvesenet. Men det lå et ørlite håp i at dommeren ikke var medlem av Nasjonalistpartiet, og at han ikke var blant dem som flittigst brukte dødsstraff. Resultatet ble at sju ble dømt til livsvarig fengsel, mens to fikk en litt kortere dom. Utenfor rettslokalet forsøkte Zeni og Zidzi å få et siste glimt av faren, men det var for tett med mennesker. Det skulle gå mer enn ti år før de fikk lov til å komme på besøk på Robben Island. Winnie Mandela ble intervjuet av utenlandske fjernsynsselskaper. Så skyndte hun seg hjem og puttet barna i seng. Da brøt hun sammen i gråt.

Alle fangene ble fraktet til Robben Island, med unntak av Dennis Goldberg. Han var hvit, og ble derfor sendt tilbake til Pretoria. Etter hvert fikk fangene på Robben Island selskap av en lang rekke andre ANC-ledere. I London skrev avisa The Times: Historiens dom vil bli at de som egentlig er skyldige, er den regjeringen som sitter

ved makten. I FN ba nesten alle land i verden om at ANC-lederne skulle løslates. Bare Sør-Afrika stemte imot, mens USA og Storbritannia lot være å stemme.

Nelson Mandela var nå blitt førtiseks år, og måtte regne med å være sperret inne i resten av sin levetid. Eller så lenge som apartheidsystemet kom til å vare.

FANGE NUMMER 466/64

Robben Island har navnet sitt etter det nederlandske ordet for sel (robbe). Sammen med pingviner var de øyas eneste innbyggere før den europeiske erobringen av Sør-Afrika begynte midt på 1600-tallet. Fangeøya ligger langt ute i havgapet, ti kilometer vest for Cape Town. Om vinteren er det surt og kaldt, ofte med fuktig tåke.

Den første afrikaner ble forvist til Robben Island i 1658, bare noen få år etter at det nederlandske Ostindia-selskapet slo seg ned i Kappområdet. Det var Autshumayo, en opprører som ikke godtok at de hvite skulle herske over forfedrenes jord. Han er også den eneste som har klart å flykte fra øya uten å drukne underveis. Da britene overtok et stykke inn på 1800-tallet, brukte de øya både til politiske fanger og til pasienter med smittsomme sykdommer.

Etter at den andre verdenskrigen endte i 1945, ble Robben Island fengsel for alle slags forbrytere. For de politiske fangene ble det raskt ført opp en murbygning, som nærmest liknet en festning inne i det vanlige fengslet. Luftegården var en ørken av sement, omgitt av en seks meter høy mur. Nelson Mandela og de andre ANC-lederne ble holdt isolert i sine knøttsmå celler, og fangevoktere med våpen var aldri langt unna.

For de politiske fangene startet en vanlig dag på Robben Island før soloppgang,

med kaldt vann i ansiktet og tømming av dobøtter. Nelson Mandela var alltid nøye med morgengymnastikken, det hadde han lært under sine år på kostskole. Først løp han på stedet marsj, før han avsluttet med 200 situps og 100 armhevinger. Det varte minst en time. Men det kunne han ikke vite nøyaktig, for ingen av fangene fikk lov til å ha klokke. I taket på cella hang en pære som lystet hele døgnet.

I de første årene var alle måltidene like, det var en slags maisgrøt og en tynn suppe med ubestemmelig smak. En gang i blant kunne det vanke en bit kjøtt eller brus, kanskje med noen mer eller mindre råtne grønnsaker. Det som ble kalt kaffe, var ikke annet enn avkok fra svartbrent mais. Ifølge fengselsmyndighetene var dette balansert kost. Mandela skrev seinere at det var en balanse mellom det usmakelige og det uspiselige. Selv ikke i fengselet var det slutt på raseskillet, og derfor hadde indere og fargete rett til en teskje sukker og litt brød. De politiske fangene krevde lik behandling, men det skulle gå seksten år før de fikk den samme maten.

Rasismen var like skarp på Robben Island som i samfunnet utenfor murene. Ingen av de politiske fangene var hvite, og ingen av fangevokterne var svarte. De fleste ansatte hadde afrikaans som sitt språk, og de tvilte sjelden på at de hørte til det utvalgte herrefolket. Fangene ble ustanselig utsatt for rasistiske skjellsord og sadistisk behandling. En av vokterne hadde tatovert et hakekors - et nazitegn - på håndleddet. Særlig beryktet var Piet Kleynhaus. En dag ga han ordre om å grave en fange ned i et hull i bakken, slik at bare hodet stakk opp. Mens andre så på, tisset han på hodet hans for å vise sin forakt. Da det ble oppdaget at fangene tok en hvilepause i skyggen av et tre underveis for å tømme dobøttene, ble treet hogd ned. For å hindre at dopapir ble brukt for å skrive dagbøker eller notater i skjul, var det ikke lenger doruller på cella. Isteden fikk en av ANC-lederne i oppgave å rive av åtte tørk til utdeling hver morgen.

I boka om sitt liv forteller Nelson Mandela at man må ha opplevd et sørafrikansk fengsel for å forstå hvor grusomme mennesker kan være. Men selv her var det forskjell på vokterne, og etter hvert begynte noen å behandle Mandela med respekt.

Til å begynne med besto tvangsarbeidet i å knuse stein til finhakked grus i luftegården. Seinere ble fangene fra ANC flyttet over til et kalkbrudd et stykke unna, der de hakket løs og skuffet kalk for veibygging. Ingen forestilte seg at dette skulle bli langvarig, men kalkbruddet ble Nelson Mandelas arbeidsplass i tretten år. En vanlig straff for å sluntre unna var drie maaltje. Det vil si at de måtte stå over tre måltider. Enda verre var det å bli fratatt retten til å lese. Mandela fikk vanligvis lov til å ha lyset på til klokka elleve om kvelden, siden han studerte ved et universitet. I tillegg satte han seg som mål å lære seg boernes språk, afrikaans, for å forstå sine motstandere bedre.

Om sommeren var det utholdelig i solsteika, og om vinteren gikk iskalde vinder gjennom marg og bein. Støv og kalkrester trengte inn i lungene, og gjorde det vanskelig å puste. Det skarpe sollyset og gjenskinnet fra den hvite kalken blendet og svei i øynene. Derfor kom Mandela til å slite med en plagsom øyensykdom. Først etter tre år fikk fangene lov til å bruke solbriller, men de måtte kjøpes med egne penger. Ikke så få pådro seg lungesykdommer. Mandela ble seinere kjent for å vise selvkontroll og holde tårene tilbake, selv i de mest bevegete øyeblikk. Men det skyldtes mest at støv fra kalkbruddet hadde tettete igjen tårekanalene.

Den eneste avvekslingen var når fangene ble satt til å sanke tang, som så ble tørket til brensel. Selv om det var grusomt å stå til knes i det kalde vannet, var det stort å få et glimt av verden utenfor Robben Island. De fulgte med når fiskebåter eller oljetankere gikk forbi, og de studerte både seler og pingviner på nært hold. I klarvær var det mulig å se over til Cape Town, med byens vakre fjell i bakgrunnen.

Arbeidet i kalkbruddet hadde én eneste fordel. Fangene satt ikke isolert på hver sin celle, men kunne snakke sammen om hvordan et fritt Sør-Afrika burde se ut en gang i framtida. Med sine mange år i ANC var Walter Sisulu en god lærer og levende historieforteller. Det samme var den eldste av dem alle, Govan Mbeki. Han var særlig kjent for en bok om undertrykking og opprør på landsbygda.

Etter hvert som det kom nye fanger, ble de undervist i politikk, historie og samfunnskunnskap. Ikke uten grunn ble Robben Island kjent som «Makhanda-universitetet», oppkalt etter en berømt xhosa-leder som druknet under flukt fra fangeøya over hundre år tidligere. Som advokat ga Mandela råd til mange som var urettferdig dømt eller trengte hjelp til å anke en sak. Det hendte også at fangevoktere med lite utdanning søkte råd.

Mange av dem som sonet fengselsstraff for vanlige forbrytelser hadde ingen skolegang, og etter noen år fikk ANC-lederne lov til å undervise dem. Også blant deres egne var det noen som knapt kunne lese og skrive, i alle fall ikke på engelsk. En av dem som lærte dette i fengselet, var Jacob Zuma. Han var bare en unggutt på 21 år da han ble dømt til ti års fengsel. I 2009 ble han det frie Sør-Afrikas tredje president.

EN JULEHILSEN TIL ZINDZI

Til tross for forvisning og isolasjon ble verken Mandela eller de andre politiske fangene glemt. Interessen fra utlandet tvang myndighetene til å behandle dem litt bedre etter hvert. Maten ble mer variert, de fikk flere ulltepper og en benk å sove på istedenfor en tynn golvmatte. Etter ti år ble retten til undertøy feiret som en stor seier. Klager og sultestreiker førte til varmere vinterklær. Til jul og andre høytider vanket det ekstra kaffe og noen søtsaker. Det hendte at Nelson Mandela

sparte på godteriene helt til sin bursdag, som er 18. juli. Til jul ble det også øvd inn konsert med et fengselskor og ført opp teaterstykker. Innimellom salmer og julesanger ble det lagt inn politiske kampsanger. Siden det ble sunget på afrikanske språk, ble det ikke oppdaget av fangevokterne. For å få noe annet å tenke på, tok Nelson Mandela opp sin gamle interesse for hagearbeid. Etter mye strev fikk han lov til å dyrke litt jord i sprekkens langs muren, og var uendelig stolt da de første tomatene kunne høstes.

Etter hvert ble det det også mulig å spille volleyball i luftgården og sjakk i korridorene. Fotball var favorittsporten til det afrikanske flertallet, og flere av fangene hadde spilt på klubblag. Nå ble det lagd fotballbane hvor egne klubber møtte hverandre i en serie, og dommere fikk opplæring i de riktige reglene. Fra Røde Kors fikk de fotballer og annet utstyr. En ildsjel i dette arbeidet var Steve Tshwete, som seinere ble sportsminister i Mandelas regjering. Han viste også rundt da en rekke av verdens beste fotballspillere besøkte Robben Island i 2007. Blant dem var Pelé fra Brasil.

En viktig kamp handlet om retten til å følge brevundervisning ved universiteter og høyskoler. Etter hvert ble biblioteket fylt med skjønnlitteratur, og det kom bokhyller på cellene. Mandela leste Shakespeares samlede verker, som han ofte siterer fra i sine taler. Ahmad Kathadra tok en universitetseksamen i historie, der han skrev om motstanden mot apartheid. En annen med indisk bakgrunn, Mac Maharaj, studerte økonomi og alt som hadde med transport å gjøre. Ingen skjønnte hvorfor, men det skulle vise seg å komme godt med. I 1994 ble han regjeringens samferdselsminister.

Etter tolv år på Robben Island mente mange ANC-ledere at Nelson burde skrive om sitt eget liv og frigjøringskampens historie. Full av glød kastet han seg over oppgaven. Det startet med en kladd til et kapittel, som så ble diskutert med de nærmeste vennene. Mac Maharaj skrev så

teksten på nytt med en knøttliten skrift, slik at ti sider fikk plass på et eneste ark. Han hadde snart sonet ferdig sin dom, og smuglet med seg arkene i en av bøkene sine. De ble så sendt til London, men der ble de borte. Bedre gikk det ikke med det store manuskriptet på 500 sider som var gravd ned på gårdsplassen. Det ble oppdaget da det skulle bygges en ny mur. Både Nelson Mandela og hans medarbeidere fikk den verste straffen som tenkes kunne. I fire år framover ble de nektet retten til å studere. Etter frigjøringen ble alle arkene funnet igjen hos fengselsmyndighetene. De kom godt med da Mandela på nytt skrev historien om sitt liv.

Når nye fanger kom til Robben Island, var det en sjanse til å høre siste nytt. Det var også et stort øyeblikk når fangevoktere glemte igjen en avis. Hvis de pakket inn matpakka i avisopapir, ble søppelkurven endevendt. Det hendte at prester og imamer på besøk lot veska være åpen, slik at en avis kunne nappes ut mens vokterne lukket sine øyne til bønn. «Nyhetsstoff var viktigere enn gull og diamanter, vi hungret mer etter aviser enn etter mat og tobakk», skrev Nelson Mandela seinere. En gang ble han selv tatt på fersk gjerning med en avis han hadde stjålet. Det var en forbrytelse som ga flere uker i isolasjon som straff.

Til å begynne med var det bare ett besøk i halvåret, og det varte ikke lenger enn en halvtime. Når Winnie kom på besøk, måtte de snakke sammen gjennom en liten glassåpning i veggen. Fangevokterne fulgte med i hvert eneste ord som ble sagt. Vekslet de noen ord på xhosa, ble besøket øyeblikkelig avbrutt. Det samme skjedde hvis de snakket om annet enn den nærmeste familien. Etter hvert lagde de seg sine hemmelige koder. Når Nelson spurte om nyheter fra menigheten, var det ANC han mente. Og når Winnie fortalte om presten, var det Oliver Tambo hun siktet til.

I 1968 fikk Nelson se sin mor igjen, da var det gått fire år siden et kort glimt under rettsaken.

Det var en gammel, sliten og syk mor som kom sammen med Nelsons søster og to av barna fra første ekteskap. Det var vanskelig å holde tunge tanker unna: Hadde det vært riktig å velge ANC og frigjøringskampen framfor den nærmeste familien? Det ble ikke bedre av at han fikk en sterk følelse av at det var siste gang han så sin mor. Bare noen uker seinere døde hun. Nelson ba fengselsmyndighetene pent om å være med i begravelsen, men dette ble bryskt avvist. Det samme skjedde da eldstegutten Thembi ikke lenger etter ble drept i en bilulykke. Han hadde aldri tilgitt faren for skilsmissemisjonen, og hadde valgt morens side. Selv om han bodde med kone og to barn i Cape Town, ble det aldri noen reise over til Robben Island.

Lenge fikk de politiske fangene bare skrive og ta imot to brev i året. Da var det ikke rart at hvert eneste brev ble lest om og om igjen. Men alt som førte tankene til familie, barn og venner var også smertefullt. Særlig var Mandela bekymret for de yngste barna, som aldri fikk sjansen til et normalt familieliv. Det var ikke en gang mulig å finne skoleplasser til Zenia og Zindzi. Til slutt var det ingen annen utvei enn å sende dem til venner i Swaziland for å fortsette skolegangen der.

Ikke noe brev måtte være på mer enn 500 ord, det er omtrent halvannen bokside. Alle brev ble nøye lest og sensurert. Noen ganger var de klusset over med så mye svart at de nesten var umulige å lese. Verre var det at det aldri var godt å vite om det som ble sendt fra Robben Island kom fram. Mange beslaglagte brev ble funnet i politiets skuffer etter at Mandela ble president i 1994. Blant dem var flere av hans egne julehilsener til minstedatteren Zindzi.

PÅ VEI MOT OPPRØR

Nelson Mandelas første ti år på Robben Island var et dystert kapittel i frigjøringskampens historie. Han har selv kalt denne tida for «mørkets år».

Etter at ANC og PAC ble forbudt i 1960, var det ikke lett å vise sin motstand mot apartheid. Aviser og radio fortalte bare det myndighetene ønsket. De mest kjente lederne satt bak murene, og ingen visste om de noen gang kom til å slippe ut. Andre var gått i dekning, eller de hadde flyktet fra landet. De militære styrkene var rustet til tennene, og politiet sto alltid klar til å gripe inn. Folk manglet det meste, det eneste det var nok av, var politifolk. Ingen kunne regne med å slippe unna passkontroll eller husransaker. Sammenliknet med 1950-tallets masseaksjoner befant ANC seg i motvind. Faren var stor for å bli glemt.

Nye titusener ble tvangsflyttet til reservatene, som av afrikanere ble kalt for «dødens hjemland». Flere munner måtte mettes, men den karrige jorda ga ikke mat nok. Underernærte småbarn døde av vanlige sykdommer, som meslinger, kikhoste, forkjølelse eller magesyke. Samtidig kunne det hvite mindretallet glede seg over økt handel med utlandet. Utenlandske storselskaper var mer interessert enn noen gang i gull og diamanter. Fordi afrikanske lønninger var så lave, var det godt med penger å tjene for de som eide gårder, fabrikker og gruver. Det hjalp også godt at politiet sørget for at ingen arbeidere fikk streike for å få det bedre. I USA, Frankrike, Storbritannia og Israel var det nok av våpenselgere som hadde jagerfly, helikoptre, tanks og geværer å tilby.

De hvite kunne altså glede seg over stillheten. Men det var en stillhet før stormen. En ny generasjon av barn og ungdom vokste opp. De hadde ikke selv opplevd det store nederlaget i begynnelsen av 1960-årene. Kanskje var det derfor de ikke var så redde. Svart bevisstgjøring (black consciousness) var det nye slagordet som

fenet. Nå gjaldt det å stole på egne krefter, det nyttet ikke å vende det andre kinnet til. Heller ikke godtok de det som sto i skolebøkene. Aller minst stolte de på historiebøkene, som lovpriste alt som var hvitt og europeisk. Svart bevisstgjøring snudde opp ned på dette, og bygde på stolthet over svart historie, kultur og kamp for frihet. Og med svart mente de både afrikanere, asiater og fargete.

I 1968 ble det startet et forbund for svarte studenter, med Steve Biko som leder. Ikke lenge etter ble de første ungdommene sendt til Robben Island. ANC-lederne som satt der fra før, var ikke bortskjemt med gode nyheter. Men nå forsto de at det var slutt på utålmodigheten, og at det ulmet under overflaten. Det kom også fanger som var blitt dømt for å ha vært med på streiker i flere storbyer tidlig på 1970-tallet. Det var deres arbeid som gjorde hvite rike, men selv sto de bakerst i køen når gevinstene skulle fordeles.

Også nyheter fra nabolandene brakte håp til Nelson Mandela og de andre fangene på Robben Island. Både Mosambik og Angola hadde vært under portugisisk styre i flere hundre år. Mens andre afrikanske land etter hvert oppnådde sin frihet, var Portugal selv et diktatur som førte en hensynsløs krig for å holde på koloniene. Også her var hvite eiere av storgårder, plantasjer og diamantgruver innstilt på å kjempe for sin makt med alle midler.

I nabolandene kunne frigjøringsbevegelsene i Mosambik og Angola glede seg over stadig større framgang, og i 1975 kunne de feire sin frihet. Det nye styret i begge landene hadde nære forbindelser til ANC. Det var ikke rart at jubelen var stor i Soweto og de andre svarte bydelene. Men myndighetene i Sør-Afrika gjorde sitt ytterste for å ødelegge Angola og Mosambik. I Angola rykket sørafrikanske styrker inn med tanks og jagerfly, og førte en ødeleggende krig i mer enn ti år. I Mosambik gikk Sør-Afrika sammen med motstandere av den nye regjeringen, og i

årevis spredte de terror og ødeleggelser.

Trass i alle vanskeligheter var omveltningene i nabolandene en stor inspirasjon for dem som kjempet den samme kampen i Sør-Afrika. Både Angola og Mosambik åpnet sine land for sørafrikanske flyktninger og samarbeidet med ANC og frigjøringshæren,

Alt var altså ikke bare mørkt. Det var tent en gnist, som skulle bli et stort folkeopprør.

16. JUNI 1976

den svarte bydelen Soweto, rett utenfor Johannesburg, gjorde folk seg klare til en ny dag. Røyken fra kullfyrte ovner lå som et tungt teppe og blandet seg med morgendisken. I grålysningen var arbeidere i tusenvis på vei til gruver og fabrikker. Andre hastet av sted til de hvite boligområdene på den andre sida av Johannesburg, der de tjente til livets opphold som gartnere, hushjelper, kokker og dagammaer. På veien mellom Soweto og den moderne storbyen passerte de enorme slagghauger fra gullgruvene, der afrikanske arbeidere gjennom hundre år hadde gravd fram rikdommer de ikke selv hadde sett noe til.

Skolebarna var som vanlig på plass klokka halv åtte. Men 16. juni 1976 skulle ikke bli noen vanlig skoledag. Alle elevrådene i Soweto hadde gått sammen for å planlegge en demonstrasjon. De hadde lenge protestert mot at deres undervisning var så mye dårligere enn den de hvite fikk. Men nå hadde regjeringen i tillegg bestemt at mer av undervisningen skulle foregå på afrikaans. Det var det språket som ble talt av boere, som var hvite av nederlandsk avstamning. Afrikaans var derfor et symbol på rasisme og apartheid.

Mer enn 30 000 skolebarn var med på protestmarsjen, som gikk forbi Mandela-familiens hus nr. 8115 i Orlando West. De fleste var fra tolv

år og oppover, men det var også noen enda yngre. På plakatene sto det «Ned med afrikaans!»», «Hvis vi må lære afrikaans, må presidenten lære zulu!» og «Et fritt Sør-Afrika!».

Mange av barna var knapt født da Nelson Mandels ble sendt til Robben Island på livstid. Det var forbudt å gjengi noe av det han hadde skrevet eller å trykke bildet hans i aviser. ANC var i ferd med å gå i glemmeboka. Men et av de viktigste kamppropene var likevel: «Slipp Mandela fri!». Mange bar plakater hvor de hadde skrevet «Mandela er med oss!»

Tusenvis samlet seg langs gatene for å se på. Overalt var det politifolk, de fleste bar maskinpistoler. «Det blir vel ikke noe skyting?» spurte en engstelig mor en annen tilskuer. «Ta det med ro», lød svaret. «Det er jo bare barn i en fredelig demonstrasjon.»

Ingen vet akkurat hvordan det begynte. Men plutselig hørtes et skudd, og så ett til. Det ble skutt inn i mengden av skolebarn. Mange kastet seg ned i panikk, mens andre la på sprang. Noen tok lokket på søppelkasser langs gata som skjold, eller kastet stein tilbake. Demonstrantene ble spredt, men politiet tok opp jakten i sine kjøretøyer. Lyden fra geværskuddene blandet seg med redselsskrik.

Tiny Pieteron, som var femten år, kom tilbake til stedet hvor skytingen startet. Hun lette etter minstebroren, Hector, som ikke var mer enn tretten. De hadde blitt enige om å møtes etter demonstrasjonen for å slå følge hjem. Hun fikk øye på en flokk med gutter som sto med bøyde hoder. På bakken lå en blodig og livløs kropp. Tiny så raskt hvem det var. En av de største guttene, Mbuyisa, bar Hector mens søsteren småløp ved siden av. Men det var for seint å komme til lege. Hector Pieteron var allerede død. Han ble det første offeret for politiets kuler. Bildet av Hector som ble båret bort av en kamerat ble vist i aviser og tv-nyheter verden over. Det var med på å forandre historien. På det stedet han ble drept,

er det i dag et minnesmerke og et museum for å ære ungdommen. Blant dem som viser rundt som gaid er hans søster.

Rundt om i Soweto gikk rasende og fortvilte skolebarn til angrep på politibiler og politistasjoner. Rådhus og ølbuler ble satt i brann. Lufta over Soweto var fylt med røyk og tåregass. Innen den blodige onsdagen var over, var sykehus og klinikker fulle av døde og sårete. Langt flere ble tatt av politiet. Barn ned til sju-åtte år ble holdt i fengselscelle natta over. Mange ble mishandlet stygt. I de neste ukene lette foreldre fortvilt etter barna sine. Var de å finne blant de døde? Lå de på sykehus? Hadde de flyktet fra landet?

På Robben Island tok det litt tid før Nelson Mandela og de andre fangene fikk vite hva som hadde skjedd. Men Winnie var vitne til det som foregikk 16. juni. På nært hold hadde hun fulgt skolebarnas misnøye, og hun var blant dem som startet en foreldreforening for skolene i Soweto. Det var viktig at skolebarna ikke skulle stå alene: «Vi må ikke tillate at barn utkjemper kampen for oss. Vi må støtte dem, for det er også vårt ansvar hva barna lærer på skolen. Hvis vi lar dem i stikken nå, kommer de til å spytte på våre graver.» Med sin innsats for ungdommene gjorde hun at Mandela-navnet ble enda mer kjent.

Som vanlig hadde Winnie Mandela gått tidlig av sted på jobb, men hun fikk en telefon: «De skyter på barna våre». Ikke lenge etter var hun på plass der politiets ugjerninger hadde startet. På vegne av foreldreforeningen ble hun snart et talerør for skolebarna. Det ble samlet inn en halv million kroner til dem som ikke hadde råd til å betale for begravelser, men politiet tok alle pengene. 15 000 fulgte Hector Pieteron til graven, og tusenvis av andre ble stoppet av politiet på vei til kirkegården.

De sørafrikanske myndighetene sa selv at fem hundre ble drept i Soweto og rundt i landet de neste ukene. Andre mener at tallet

er langt høyere. Noen ble også drept under sørgehøytideligheter for drepte kamerater. Politiets brutalitet ville ingen ende ta. I Cape Town ble Sandra Peters, elleve år, skutt gjennom hodet på handletur med bestemor. Moren gikk til politiet for en forklaring, men da ble hun selv arrestert. To dager etter døde Sandra på sykehuset.

Hele landet var i opprør. Et år etter holdt en kvart million elever seg fortsatt borte fra skolen i protest. Mange lærere sluttet seg til, selv om de visste at de ville miste jobben for alltid. I gruver og fabrikker var det større streiker enn noen gang før i sørafrikansk historie. Midt i alt det tragiske hadde kampen mot apartheid fått nytt liv. Winnie Mandela har seinere forklart det slik: «Besluttsomheten, hungeren etter frihet, er så sterk i våre barns hjerter at de er villige til å møte maskinpistoler med småstein. Når mennesker virkelig vil bryte undertrykkingens lenker, er det ingenting som kan stagge dem.»

Etter Soweto-oppstanden ble mange ungdommer sendt til Robben Island. Midt i sorgen over politiets myrderier kunne Nelson Mandela derfor glede seg over den nye viljen til kamp som spredte seg over hele landet. Mange av de nye fangene mente at ANC gikk for forsiktig fram, og at det var galt å samarbeide med hvite i frigjøringskampen. Mandela lyttet til det de hadde å si, og viste stor respekt for deres meninger. Men han fortalte også om ANCs historie og om Frihetserklæringen fra 1955. Ikke så få ungdommer ble etter hvert overbevist om at dette var den riktige veien å gå. Mandela fikk også smuglet ut et brev som hyllet ungdommen, og som oppfordret alle til å stå sammen. Her het det at deres felles kamp var rettet mot et umenneskelig system som bare kunne holdes oppe av geværer og bødler. Slik var han med på å bygge en bro mellom unge og gamle, og mellom ANC og bevegelsen for svart bevisstgjøring. Det kom til å få stor betydning for landets framtid.

Det var ikke bare skolebarn som ble ofre for myndighetenes brutalitet. 1. juli 1976 ble Winnie

Mandela på nytt plassert i Pretoria-fengslet, der hun 18 år tidligere hadde tilbrakt sine første netter på sementgulvet. Hun ble hentet av politiet samme dag som Zeni og Zindzi kom hjem fra Swaziland på skoleferie. Det var et tomt hus som møtte dem.

Winnie Mandela ble fengslet i henhold til «Loven om indre sikkerhet». Det var en ny lov som ga myndighetene rett til å sperre folk inne på ubestemt tid og uten rettssak. Seks måneder seinere ble hun løslatt. Ikke alle var så heldige, og ikke så få ble sperret inn i årevis eller torturert i hjel under forhørene. Den mest kjente av dem var Steve Biko fra det afrikanske studentforbundet. Han sto i spissen for dem som kjempet for svart bevisstgjøring, det vil si afrikansk stolthet, verdighet og opprørsvilje. 12. september 1977 ble han fraktet i politibil fra Port Elizabeth til Pretoria, en strekning på over hundre mil. Da var han allerede utmattet etter tre ukers forhør og tortur. Da bilen kom fram til Pretoria-fengslet på morgenkvisten, var Steve Biko ikke lenger i live. Politiet beklaget, og sa at det ikke var meningen. Men bevisene kom på bordet etter at Sør-Afrika ble fritt. Det var et planlagt mord. Storfilmene «Et rop om frihet» (Cry Freedom) forteller om hans motstandskamp og død.

Sør-Afrika ble aldri det samme etter Soweto-oppstanden. Et aldrende og svekket ANC fikk nytt liv. Ikke så få rømte landet for å få utdanning i ANCs flyktningleirer i Tanzania og Zambia. Etter at Mosambik og Angola ble selvstendige i 1975, var det her soldatene i Umkhonto we Sizwe fikk sin opplæring. Noen av dem klarte å krysse grensa tilbake til Sør-Afrika, der de angrep oljelagre, militære anlegg og kraftverk.

En ung og utålmodig generasjon sto klar til å føre frigjøringskampen videre.

SPREDT FOR ALLE VINDER

Fange nr. 466/64 hadde alltid engstet seg for hva som ville skje med familien. Det ble ikke lettere da at han fikk høre at Winnie var blitt sperret inne på ubestemt tid. Winnie ble stadig mer oppslukt av frigjøringskampen. I starten var hun mest kjent som «kona til Nelson», men nå ble hun selv en nasjonal lederskikkelse. Derfor gikk hun inn og ut av fengselet, og fikk tilnavnet «Nasjonens mor». Det første lange oppholdet bak murene startet i oktober 1969, da hun ble arrestert sammen med en rekke andre ANC-medlemmer. Både Zindzi og Zeni, som var ni og ti år, var hjemme da politiet kom til huset i Soweto. To gråtende barn så sin mor bli ført bort, og det skulle gå 491 dager før de så henne igjen. For Nelson ble det nesten to lange år uten besøk. Winnie ble ofte utsatt for tortur under avhørene, og hun ble fortalt at alt håp var ute og at Nelson var død på Robben Island. Seinere har hun sagt at det var alle disse ydmykelsene som for alvor lærte henne å hate. Tortur, trakassering og spredning av ondsinnete rykter gjorde at tanken på selvmord aldri var langt borte.

Det eneste lyspunktet var at Nelson Mandela nå fikk ta imot besøk av Zeni og Zindzi, som han ikke hadde sett siden de var småjenter. For dem var han kanskje mer en person på et gammelt familiebilde enn en virkelig far. I 1977 giftet Zeni seg med en av de mange sønnene til kong Sobhuza II av Swaziland. Gjennom ekteskapet med en høytstående person fra utlandet kunne hun kreve det som ble kalt for «kontaktmøter». Det vil si at det var lov å være nær hverandre uten en vegg og et vindu imellom. Første gang hadde hun med seg mannen og deres yngste datter. Bestefar hadde vært med på finne et passende navn til sitt barnebarn, Zamawiza, som betyr håp. Selv har Zeni fortalt om dette møtet: «Jeg kunne ikke fatte at jeg virkelig skulle få omfavne ham etter så mange år. Av ren opphisselse holdt jeg nesten på å miste barnet i gulvet, så jeg måtte gi det til faren for sikkerhets

skyld. Jeg var redd for at far skulle knekke sammen, så jeg tenkte at hvis jeg er sterk, så er han det også. Jeg kastet meg om halsen hans, og lenge sto vi og holdt om hverandre i taushet. Bak ham sto to politimenn. Så tok han datteren min på armen og bemerket at hun trengte et bleieskift. Han fikk henne til og med til å rape, som om han visste akkurat hva han skulle gjøre. Så lekte han med henne, og til slutt sovnet hun».

Barna til Zeni ble etter hvert vant til å sitte på bestefars fang. Men når de var på Robben Island i følge med Winnie, måtte de nøye seg med å kikke gjennom det lille vinduet i veggen. Det var det ikke så lett for Zamawisa å forstå. En gang hamret hun på glasset med de små knyttnevene: «Lukk opp, lukk opp, jeg vil sitte på fanget!»

Winnie Mandela ble løslatt fra Pretoria-fengselet på nyåret i 1977. Hun vendte tilbake til et tomt hus, og savnet døtrene som bodde i Swaziland. Slik ble familien spredt for alle vinder. Men det var ikke så lenge Winnie fikk bo i huset sitt i Soweto. Det var nå blitt et møtested for mange unge aktivister, som beundret Winnies uforsonlige kampvilje og uredde uttalelser. Tidlig om morgenen 16. mai 1977 slo politiet til igjen. I grålysningen stormet de inn gjennom vinduer og dører. Zindzi var akkurat hjemom en tur på skoleferie, og så hvordan møbler og klær ble kastet opp på en lastebil. Valget sto mellom å bo aleine i et tomt hus eller å bli med på flyttelasset. Hun valgte det siste.

Denne gang ble Winnie Mandela både bannlyst og forvist til et lite sted som heter Brandfort, nesten 50 mil fra Soweto. Brandfort ligger i Oranjefristen, der noen av de mest uforsonlige rasistene av boeravstamning holdt til. Winnie hadde aldri hørt om dette stedet før. Heller ikke snakket hun afrikaans eller de to afrikanske lokalspråkene, sotho og tswana. På forhånd var både afrikanere og hvite advart mot å ha noe med den nye gjesten å gjøre. Politiet som leste opp ordren om forvisning, la triumferende til: «Nå er du kommet til veis ende, Winnie Mandela!

Nå skal du få på en måte du aldri vil glemme. Heretter skal du leve i Brandfort til din dødsdag.»

Flyttelasset ble tippet utenfor et hus i det afrikanske slumområdet. Det hadde bare jordgulv, og det var ikke innlagt strøm. 80 familier delte på en eneste vannkran. Som sosialarbeider i afrikanske bydeler var Winnie kjent med fattigdommens verste sider, men noe slikt hadde hun aldri opplevd. De eneste jobbene som var å få var når hvite bønder kom i lastebiler og tok med seg dem de trengte for dagen. Betalingen var skammelig lav for gårdsarbeidere og hushjelper. Mange familier hadde ikke råd til å gi barna mer enn ett måltid maisgrøt om dagen, noen ganger var det nærmest en tynn velling. De som ikke hadde penger til parafin eller ved til å koke grøten, sto ved vannposten og svelget ned maismel med noen saltkorn. Det var ikke så rart at det var begravelser for barn nesten hver helg.

I matbutikkene i Brandfort ble varene til de afrikanske kundene levert gjennom et avlukke på baksida. De som hadde spart for å kjøpe seg en kjole, måtte stå utenfor og peke gjennom utstillingsvinduet. Også på postkontoret var det egne innganger for hvite og svarte. Brandfort hadde ikke mindre enn ni kirker bygd av dypt religiøse boere, men ikke i en eneste av dem fikk afrikanere sette sin fot.

Winnie Mandela begynte å trosse mange av disse forbudene, og lot seg ikke stoppe av skiltet med Nie blankes - bare for hvite. Etter hvert fikk hun følge av flere, og mange var nysgjerrige på hva denne modige kvinnen var lagd av. Noen tenkte nok at det måtte være noe bra med denne kvinnen som de hvite hatet så sterkt. Etter hvert hendte det at skolebarn knyttet en neve til ANC-hilsen når de møtte henne. Huset ble bygd på, og gaver fra fjern og nær ble brukt til å drive suppekjøkken, gi kurs i hagestell, starte sykklubb, bygge barnehage og få i gang en liten helsestasjon. Istedenfor at Winnie skulle bli forandret av Brandfort, var det hun som forandret Brandfort.

Det var en sterk støtte å ha Zindzi hos seg den første tida. Men arrestasjonen, tvangsflyttingen og isolasjonen var en brutal opplevelse for en som bare var seksten år. Til å begynne med var det også strengt forbudt å få besøk av venner. Det var ikke til å unngå at hun ble plaget av angst og depresjon, som hun har slitt med resten av livet. Etter et par år vendte hun tilbake til skolegang og studier i Johannesburg, men reiste tolv timer med tog hver vei nesten hver eneste helg. Det var smertefullt for begge når Zindzi vendte tilbake til Johannesburg. Men snart kom det barnebarn som spredte liv og glede. Zeni fikk tre barn i rask rekkefølge, og Zindzi ble mor for første gang i 1980. Tradisjonen tro kom barna i de første årene til å tilbringe mye tid sammen med sin mormor.

Med en far som var dømt til livstid på Robben Island, og med en mor som var bannlyst og forvist til et øde sted, var det Zindzi som måtte tale Mandela-familiens sak. Hun hadde også for vane å gi ord til sine følelser ved å skrive små dikt, som ofte ble lest opp på demonstrasjoner og møter. En del av de diktene som ble skrevet før hun fylte seksten, ble utgitt som bok i USA. Boka *Black as I am* fikk en internasjonal pris, som bar sitt navn etter en lege som ikke ville forlate de jødiske barna i gettoen i Warszawa under den andre verdenskrigen. I et brev fra Robben Island forteller faren hvor stolt han var. Zindzi søkte om tillatelse til å reise til USA for å ta imot prisen, men fikk ikke pass.

I 1980, på tjuårsdagen for skuddene i Sharpeville, var Zindzi bedt om å tale til studentene ved Witwatersrand-universitetet. «Jeg er ikke her som en datter som ber om at hennes far skal løslates», sa hun, og la til: «Jeg kommer som en del av en generasjon som aldri har fått oppleve hva et normalt liv vil si. Jeg har sett hvordan mitt folk nærmer seg kokepunktet på grunn av alle de lidelsene vi utsettes for. Jeg har sett hvordan Soweto brøt ut som en vulkan da min generasjon ikke kunne tåle uretten lenger.»

Mange hvite håpet at Nelson Mandela ville

bryte sammen i ensomhet på Robben Island, og at han ville bli glemt både innenfor og utenfor Sør-Afrikas grenser. Det samme regnet de med ville skje med Winnie Mandela i Brandfort. Men slik gikk det ikke. Møtet med Brandfort gjorde henne isteden mer oppsatt på å kjempe mot apartheid. Hun gjorde også forholdene i Brandfort og frigjøringskampen mer kjent verden over. Utenlandske journalister, filmfolk, politikere og diplomater slapp ikke til på Robben Island, men flokket seg rundt Winnie i den lille byen i Oranjerikstaten. Apartheidstyret likte det ikke, men var redde for enda mer kritikk om de la ned et forbud.

Den daglige turen til postkontoret brakte mange oppmuntrende brev og hilsninger. Men det manglet heller ikke på ondsinnete mordtrusler. Det ble aldri mulig å glemme de farer som hun og barna var utsatt for. Døtrene kunne heller ikke føle seg trygge i Swaziland. I 1982 fikk Winnie Mandela et brev som ba henne om aldri å glemme det som hendte med Petrus Nzima og kona hans, som var nære venner av Mandela-familien. De ble drept i en bilbombe mens de arbeidet for ANC i Swaziland. Samtidig mistet vennen og frigjøringslederen Ruth First, som nå arbeidet ved universitetet i Mosambik, livet da hun åpnet posten med en brevbombe. Sammen med ektemannen, Joe Slovo, hadde hun samarbeidet tett med Nelson Mandela fram til han ble dømt til fengsel på livstid.

En annen venn av familien, den kjente advokaten Griffiths Mxenge, ble funnet drept og stygt lemlestet i Durban. Da var han en av lederne i den landsomfattende bevegelsen som krevde løslatelse av Nelson Mandela. Tre år etter ble Victoria Mxenge gravlagt ved siden av sin mann. Også hun var blitt myrdet. Det var altså ikke tomme trusler Winnie ble utsatt for. Dessuten var hun langt fra frisk. Ved siden av problemer med hjertet, hadde hun betennelser i begge beina. Ofte måtte hun til et sykehus i Johannesburg for å få behandling. En gang hun oppholdt seg her, fikk hun beskjed om at huset i Brandfort var

sprengt i stykker av en bensinbombe. Brannen la i grus både barnehagen, helsestasjonen og utstyret som tilhørte kvinnegruppene. Det som tross alt hadde fylt livet i Brandfort med mening, var styrtet sammen. Etter åtte år bestemte Winnie seg for å forlate stedet for godt. Det måtte politiet bare finne seg i.

Tilbake i Soweto i 1985 sto aviser og fjernsynsstasjoner fra hele verden i kø for å få intervjuer. Ingen gjorde så mye for å gjøre frigjøringskampen kjent i utlandet. Politiet holdt henne under stadig oppsikt, og lot spioner late som om de var ANC-tilhengere. Det viste seg at to av hennes nærmeste venner i virkeligheten arbeidet for apartheidstyret, og at de brakte videre alt de fikk vite. Ikke noe ga en sterkere følelse av å være forrådt og omgitt av fiender. Det ble vanskelig å stole på noen, og det var ikke så rart om Winnie ble bitter og full av mistro.

I 1986 ble sytten fredelige demonstranter drept av politiet i Mamelodi, en bydel utenfor Pretoria. Winnie Mandela var med i sørgetoget da 50 000 mennesker fulgte ofrene til graven. Etter begravelsen var det en minnestund på en stor idrettsplass. Winnie Mandela var den første som tok ordet, og hennes budskap var enkelt: «Jeg er kommet for å gråte sammen med dere. Jeg er kommet for å tørke opp barnas blod sammen med dere. Våre helters blod skal bli hevet». Med hevet knyttneve ropte hun ut sitt Amandla! Fra fullsatte tribuner fulgte Ngwethu! (All makt – til folket!).

LA BOTHA TA AVSTAND FRA VOLD!

Både Nelson Mandela og familien klamret seg til håpet om at han en dag ville kunne si farvel til Robben Island for godt. Det skjedde i 1982, men ikke slik de hadde tenkt seg. Plutselig en dag fikk han, sammen med Walter Sisulu og tre andre

DET VAR SOM EN DRØM

Winnie Mandela satt i venterommet i Pollsmoor-fengselet og forberedte seg til et vanlig besøk. Men denne dagen i mai 1984 var ikke som andre dager. Sammen med Zeni og hennes yngste datter regnet hun med å se Nelson bak glassvinduet, men ble isteden kalt inn på fengselskontoret. Mange tanker for gjennom hodet: Hva hadde hendt? Er Nelson alvorlig syk? Men budskapet vokteren kom med, var gledelig. Fra nå av ville det bli kontaktmøter både for Nelson Mandela og de andre ANC-lederne. Det betydde at det var lov å være nær familiemedlemmer på besøk.

Et par dager etter fikk Anne Benjamin, en tysk journalist som var i gang med en bok om Winnie Mandela, en telefon fra Sør-Afrika. Her fortalte Winnie opprømt: «Så skjedde det. Vi holdt lenge

omkring ham og kysset ham. Det var en opplevelse som ikke kan uttrykkes i ord. Under hele besøket holdt han barnet tett inn til seg. Det var vondt og vidunderlig på samme tid. Tenk at man i tjueto år har nektet en livstidsfange denne retten».

Selv har Nelson Mandela fortalt om det samme møtet: «For første gang på alle disse årene kysset jeg min kone og holdt rundt henne. Det øyeblikket hadde jeg drømt om tusen ganger. Det var som om jeg drømte fremdeles. Jeg holdt henne inntil meg i noe som virket som en evighet. Vi sto urørlige og tause, bortsett fra hamringen av hjertene våre. Jeg hadde ikke lyst til å slippe henne i det hele tatt, men til slutt slet jeg meg løs og omfavnet datteren min, så tok jeg barnet hennes på fanget. Det var tjueto år siden jeg så mye som hadde rørt ved min kones hånd.»

livstidsfanger, beskjed om å pakke sammen det lille de eide. Det ble ikke en gang tid til å si adjø til de andre. Sammen ble de ført til Pollsmoor-fengslet, noen mil utenfor Cape Town. Mange trodde at det var noe i ryktene om at den mest berømte fangen var dødssyk av kreft. Andre så flytting som tegn på at Mandela snart ville bli løslatt. Ingen av delene viste seg å være riktig.

Det var mange fordeler med det nye fengslet, som ikke lå så avsides til. Besøksrommet var langt hyggeligere enn på den beryktede fangeøya. Det var en hel glassvegg istedenfor et lite vindu, og bedre mikrofoner gjorde det lettere å snakke sammen. Flere ganger kom utenlandske journalister og politikere på besøk, og deres samtaler med Mandela ble gjengitt i aviser verden over. Men inne i Sør-Afrika var det fortsatt strengt forbudt å trykke et eneste ord fra hans munn. Og få visste hvordan han så ut etter tjueto år på i fengsel.

Fangene fikk en toppetasje for seg selv, med senger og eget sengetøy. Til middag var det både fisk, kjøtt og grønnsaker. Biblioteket hadde langt flere bøker å velge mellom, og aller viktigst var det at de fikk lese aviser og høre på radio. Fortsatt var det sensur, og det var ikke mulig å få inn utenlandske radiostasjoner. Ettersom det var slutt på tvangsarbeidet, ble det mer tid og krefter til å lese. Nelson Mandela tok opp igjen fjernundervisningen ved London-universitet, der han fullførte jusstudiene.

Ute på takterrassen fikk han anlegge en hage. Seksten store oljefat ble delt på midten og fylt med jord. Det var nesten ikke grenser for hva som kunne dyrkes: Alle slags grønnsaker og urter, for ikke å glemme jordbær. Mandela var ingen nybegynner, og hadde erfaring både fra skolehager og fra jobben som gartner i skjul på Riviona-gården. Men nå leste han lærebøker i hagebruk, og gledet seg over å se hvordan tålmodig arbeid gjorde at liv kunne spire og gro.

Det ga en nærhet til naturen som fanger ellers var fratatt.

Aldri hadde vel Nelson Mandela tenkt seg at Robben Island var et sted å lengte tilbake til. Men ofte savnet han fellesskapet og samholdet, sammen med alle de nyhetene om frigjøringskampen som kom med nye fanger. I Pollsmoor ble ANC-lederne plassert på samme rom. Ingen kunne trekke seg tilbake til en egen celle for å lese eller studere i ro.

Sist i januar 1985 holdt president Pieter W. Botha en tale i den hvite nasjonalforsamlingen. Han ville gjerne late som om rasepolitikken var blitt litt snillere, slik at det ble lettere å låne penger og kjøpe våpen fra utlandet. Den store nyheten var at regjeringen kanskje ville løslate Nelson Mandala. Men det var ett krav som måtte oppfylles: Han måtte på tro og ære love å oppføre seg slik at han ikke ble arrestert på nytt. Det var det samme som å kreve at han skulle ta avstand fra ANC og frigjøringskampen.

Uka etter kom Winnie på besøk, og hun noterte ned svaret til landets president. Søndag 10. februar 1985 var tusenvis av mennesker samlet på Sowetos største fotballbane. Foran fullsatte tribuner leste Zindzi opp brevet fra sin far. Slik var det innbyggerne i Soweto som først av alle fikk høre hva han hadde å si. For første gang på over tjue år kunne folk i Sør-Afrika lytte til frigjøringslederens egne ord, selv om de ikke kunne høre hans stemme.

I svaret til presidenten sa Nelson Mandela at han ikke talte på egne vegne, men at han var en del av frigjøringsbevegelsen ANC. Han minnet også om at han aldri hadde vært noen voldelig person. Når han til slutt gikk inn for væpnet kamp, var det fordi ANC var blitt forbudt og at alle forslag om forhandlinger var blitt avvist med forakt. Derfor var det opp til president Botha selv å vise at han var forskjellig fra andre politikere. Zindzi leste videre:

«La Botha selv gi avkall på vold. La ham si at han vil avskaffe apartheid. La ham oppheve forbudet mot folkets organisasjon, ANC. La ham sette fri alle som er fengslet, forvist eller sendt i utlendighet for sin motstand mot apartheid. La ham sørge for fri politisk virksomhet, slik at folket selv kan bestemme hvem som skal styre.

Jeg setter min egen frihet høyt, men jeg setter folkets frihet enda høyere. Altfor mange er døde siden jeg havnet i fengsel. Altfor mange har lidd for sin kjærlighet til friheten. Jeg står i gjeld til deres enker, deres foreldreløse barn, deres mødre og deres fedre som har grått over dem. Det er ikke bare jeg som har lidd i de siste lange, ensomme, bortkastete årene.

Hvilken frihet blir jeg budt når folkets organisasjon, ANC, fortsatt er forbudt? Hvilken frihet er det jeg blir tilbudt når jeg kan arresteres for å overtrentre passlovene?

Hvilken frihet er det jeg blir tilbudt for å leve mitt familieliv når min kjære kone er forvist til Brandfort?

Hvilken frihet er det jeg blir tilbudt, når selve mitt sørafrikanske statsborgerskap ikke blir respektert?

Bare frie mennesker kan forhandle. Fanger kan ikke underskrive kontrakter! Jeg verken vil eller kan gjøre noen innrømmelser på et tidspunkt hvor jeg og dere, folket, ikke er frie. Deres og min frihet kan ikke skilles fra hverandre.

Jeg kommer tilbake!»

Det var en optimistisk avslutning fra en livstidsfange.

SAMTALER MED FIENDEN

Nelson Mandela sa nei til å slippe ut av fengslet mot å ta avstand fra ANC's frigjøringskamp. Men fortsatt hadde han ikke helt gitt opp håpet om forhandlinger og en fredelig løsning. Midt på 1980-tallet var det viktigere enn noen gang, ettersom myndighetene så ut til å styre rett mot et blodbad.

Ved inngangen til 1985 oppfordret ANC i sitt nyttårsbudskap til å gjøre landet helt umulig å styre. Mange nektet å betale husleie og skatt, og elever holdt seg borte fra skolen. Politistasjoner og kontorer ble brent. For myndighetene var det oppslutningen om arbeidernes kamp som vakte mest bekymring. Det handlet om langt mer enn lønn og kortere arbeidsdager, selv om det var viktig nok. Fagbevegelsen så på seg selv som en del av frigjøringskampen mot det hvite diktaturet, og foreningen for gruvarbeidere utnevnte Mandela til æresformann. I 1985 gikk en rekke foreninger sammen om å danne et sørafrikansk LO (Congress of South African Trade Unions - COSATU). På kort tid strømmet en halv million medlemmer til. Den samlende fagbevegelsen ga sin støtte til Frihetserklæringen fra 1955. På denne måten sluttet de seg til ANC's mål for hvordan et fritt samfunn uten rasisme skulle se ut. Arbeidernes organisasjoner gikk også med i en felles motstandsfront, United Democratic Front- UDF. Her samarbeidet de med flere kirkesamfunn, ungdomsorganisasjoner og andre som var med i kampen mot apartheid. Mest kjent av lederne var Desmond Tutu, som var en frittalende og modig biskop. I 1984 ble UDF kjent verden over da han fikk Nobels fredspris. I spissen for UDF sto også mange som hadde sin bakgrunn i ANC, slik som Winnie Mandela. I demonstrasjoner dukket flagg og klær i ANC's farger – gult, grønt og svart - stadig oftere opp.

Nå begynte apartheidstyret for alvor å vakle. Misnøye og streiker på arbeidsplassene gjorde at utenlandske selskaper tenkte seg om flere

ganger før de satset i Sør-Afrika. Så lenge det var penger å tjene, hadde de aldri hatt noe imot rasisme og undertrykking. Men i tider med uro og opprør var de redde for å miste fortjenesten og få et dårlig rykte. Når politiet grep brutalt inn mot skoleungdom og streikende arbeidere, økte også protestene mot apartheid i utlandet. Men president Pieter W. Botha sto steilt på sitt. Etter de mange demonstrasjonene 16. juni 1986 – tiårsdagen for opprøret i Soweto – sa han på fjernsynet at han ikke ville vike en tomme. Han minte også om at regjeringen bare hadde brukt en brøkdel av de maktmidler de rådde over. Det var det ingen grunn til å tvile på.

En ny heksejakt på apartheidmotstandere fulgte i de neste ukene. Denne gangen gikk det særlig hardt ut over United Democratic Front (UDF), som mistet mange av sine fremste ledere. Men andre sto klare til å overta, og nye elev- og ungdomsorganisasjoner ble startet like fort som de gamle ble forbudt. Den første lederen for den nye sørafrikanske ungdomsbevegelsen var Peter Mokaba. Han hadde allerede mange år bak seg på Robben Island. I 1987 ble både denne organisasjonen, UDF og hele den åpne motstandsfronten forbudt.

Stadig flere hvite forsto at prisen for å holde seg ved makten ble stadig høyere. Ikke minst ble store summer brukt til militær opprustning, politistyrker og bygging av fengsler. Sør-Afrika var en krigsstat som skaffet seg både atomvåpen og giftgass, og hvite barn helt ned til tolv år ble gitt skytetrening. Dessuten kostet det også penger og menneskeliv å fortsette krigene som ble ført mot Angola, Mosambik, Namibia og andre naboland. Fordi det ble brukt så mye på utdanning for hvite elever og studenter, manglet industrien afrikanere med skolegang og yrkesopplæring.

Midt på 1980-tallet begynte flere vestlige land å tenke på straffetiltak, slik som India og en rekke afrikanske stater lenge hadde gjennomført. Det som ble kalt økonomiske sanksjoner ville gjøre det vanskelig for sørafrikanske myndigheter å

få tak i olje, maskiner og lån fra utenlandske storbanker. Lettere ville det ikke bli å selge gull, vin og frukt til andre land. Forgjeves hadde ANC bedt om dette i årevis, men nå var flere villige til å lytte. Men fortsatt valgte mange vestlige land å holde sin beskyttende hånd over apartheidstyret. I USA så president Ronald Reagan på Mandela og de andre ANC-lederne som en gjeng terrorister. I Storbritannia mente statsminister Margaret Thatcher at de som trodde at ANC en gang kom til å styre Sør-Afrika, var helt «koko».

Ikke noe gledet fangene i Pollsmoor-fengselet mer enn styrken i motstandskampen og oppslutningen om ANCs ideer. Men Nelson Mandela visste også at apartheidstyret fortsatt var sterkt, og at det manglet verken politifolk, soldater eller våpen. Derfor var han redd for en langvarig kamp som ville kreve millioner av liv, og i verste fall legge i ruiner det landet han elsket så høyt. Kanskje var også myndighetene nå så tyngt av økonomisk uro, indre motstand og press fra utlandet at det gamle ANC-forslaget om forhandlinger burde hentes fram igjen?

Om det var langt fram til forhandlinger, tenkte Mandela at det i alle fall var forsøket verdt å få til en kontakt mellom regjeringen og ANC. Han satte seg derfor ned for å skrive et brev til justisminister Kobi Coetsee, som også var øverste sjef for fengselsvesenet. Det var ikke noe svar å få, ikke nå heller.

Men det skulle komme en ny sjanse. I desember 1985 ble Nelson Mandela operert i prostatakjertelen, og Winnie reiste ned fra Johannesburg på sykebesøk. Tilfeldigvis var Kobie Cotsee på det samme flyet, og han fikk klar beskjed om å gå på sykevisitt. Dagen etter dukket justisministeren opp i all hemmelighet. Selv om det ikke kom noe særlig ut av praten deres, var Mandela fornøyd med endelig å ha truffet et medlem av regjeringen.

Men noe skjedde likevel. I Pollsmoor-fengselet fikk Mandela bedre plass for seg selv i en fløy i

første etasje, med eget kontor. Det ble lettere å få tak i bøker og følge med på nyhetene. Han ble også behandlet med mer respekt. Særlig fikk han et nært forhold til en av fangevokterne, James Gregory, som seinere skrev en bok om deres vennskap. Men fortsatt var det et fengsel med femten låste metalledører ut til porten. Og ofte savnet han den solrike terrassen og samværet med sine ANC-kamerater.

Etter at Mandela måtte på sykehus igjen i august 1988, åpnet mulighetene seg på nytt for kontakt med justisministeren. Denne gang ble det fjernet væske fra den ene lungen, det var et resultat av rå luft og fukt i fengselet på Robben Island. Det ble oppdaget et snev av tuberkulose, men legene klarte å hindre at det spredte seg. Mens han etterpå oppholdt seg på et pleiehjem, ble det flere nye møter med Kobie Cotsee.

Da Mandela ble frisk igjen, ble han flyttet enda en gang. I Victor Verster-fengselet, som også lå utenfor Cape Town, fikk han en romslig bolig for seg selv. Det fulgte også med en kokk, som vartet opp med strålende måltider når det kom gjester på besøk. Til tider liknet det mer på et travelt kontor enn et fengsel. Men det var alltid vakter utenfor døra, og på toppen av murene var det sylskarp piggråd og glasskår. Det var, med hans egne ord, et bur, selv om det var forgylt.

I de neste årene ble det i all hemmelighet holdt en lang rekke møter med justisministeren og andre politikere fra Nasjonalistpartiet. Hver eneste gang stilte Mandela godt forberedt. Han overrasket med sine kunnskaper om de hvites historie, og i blant slo han over i afrikaans. Alt dette var nødvendig for å forstå bedre hvordan motparten tenkte og hva de var redde for.

Det var et dristig spill. Blant dem som visste hva som foregikk, var det mange både i ANC og i Nasjonalistpartiet som mislikte det som skjedde. Særlig innenfor Umkhonto we Siswe var det tvil om dette var den riktige veien å gå. De ble beroliget med at ANCs frigjøringshær ikke skulle

opløses før apartheid endelig var avskaffet.

Også blant fangene på Robben Island og i Pollsmoor-fengslet var det delte meninger da nyheten lekket ut. Men Mandela sa klart fra at han var en fange, og ikke en fri mann som kunne opptre på vegne av ANC. Derfor var det bare tale om kontakt for å finne ut om det var mulig å få til samtaler og forhandlinger. Han hadde også klarsignal fra Oliver Tambo i ANCs hovedkvarter i Zambia, men ble bedt om å føle seg forsiktig fram.

I dag vet vi også at ANC-ledere i utlandet hadde flere møter med hvite sørafrikanere for å lære dem bedre å kjenne. En av dem som var med i disse samtalene var Thabo Mbeki. Han er sønn av Govan Mbeki, som var blant de ANC-lederne som fortsatt ble holdt igjen på Robben Island. Thabo Mbeki flyktet fra Sør-Afrika allerede i 1962, og hadde ikke sett faren siden. Med sin utdanning fra engelske universiteter gjorde han mye for å gjøre ANC kjent og respektert i vestlige land. Ikke minst i Norden fikk han mange venner. Thabo Mbeki sto fullt og fast på Mandelas forhandlingslinje. Det samme gjorde afrikanske land og de fleste av medlemmene i FN. Men for at det skulle bli skikkelige forhandlinger var kravet at forbudet mot ANC måtte oppheves, at alle politiske fanger ble løslatt og at apartheidstyret trakk militære styrker ut av de svarte bydelene.

Fortsatt var det derfor en lang og usikker vei å gå.

SOLIDARITET OVER LANDEGRENSENE

Samtidig som motstanden vokste seg sterkere inne i landet, ble apartheid verden over fordømt som en forbrytelse mot menneskeheten. Det som skjedde i Sør-Afrika, var noe som alle var opptatt av.

I Norge gikk engasjementet for Sør-Afrika langt tilbake. Allerede sist på 1950-tallet samlet norsk ungdom inn penger til ofrene for rasepolitikken. Drapet på fredelige demonstranter i Sharpeville i 1960 førte til at enda flere fikk øynene opp for det som foregikk. I 1. mai-toget i Oslo samme år gikk Freddy Reddy aller først, han var en sørafrikansk student som akkurat var kommet til Norge. Sammen med fagforeninger i mange andre land ba Landsorganisasjonen i Norge (LO) folk om å la være å kjøpe frukt og andre varer fra Sør-Afrika. I 1961 fikk ANC-lederen Albert Luthuli fredsprisen, og hans budskap var klart: Det vil aldri bli fred i Sør-Afrika før flertallet får styre i sitt eget land. Fredsprisvinneren viste også til motstandskampen i Norge og andre europeiske land under den andre verdenskrigen. Den gang var det Tyskland som sto for nazisme og troen på den hvite rasens herredømme.

I 1962 var ungdommer fra nordiske og afrikanske land samlet i Oslo. Denne gang var det Oliver Tambo som rettet kritikk mot vestlige land som støttet apartheidstyret gjennom handel. Men i det norske Stortinget var det bare to enslige representanter som ville følge oppfordringen. De var fra Sosialistisk Folkeparti, som seinere ble til SV. Alle de andre politikerne lyttet mer til skipsredere og andre i næringslivet som var redde for å miste sin fortjeneste.

Tidlig på 1960-tallet samlet mange nordmenn inn penger til ANC-medlemmer i fengsel og hjalp deres familier. Under den store rettssaken i 1964 krevde en rekke kjente kvinner og menn at tiltalen skulle frafalles. Fra ANC kom et takkebrev: «Vi håper inderlig at det strålende arbeidet deres vil gi domsavsigelsen mot de tiltalte økt oppmerksomhet. Det er aksjoner som deres som vil hjelpe Sør-Afrika ut av den hengemyra av nød og lidelse som apartheidpolitikken har brakt oss inn i.»

I 1967 ble Fellesrådet for det sørlige Afrika dannet, med både enkeltpersoner og en rekke organisasjoner som medlemmer. Nå var det

DEN HVITE SPORTEN – ELLER «SLAGET PÅ MADSERUD»

1964, samme år som Nelson Mandela ble dømt til fengsel på livstid, viste norske ungdommer sin støtte på en måte som vakte oppsikt langt utenfor landets grenser.

Det norske landslaget i tennis skulle møte Sør-Afrika på Madserud i Oslo, men både ANC og Norges Idrettsforbund mente det var galt å ta imot sørafrikanske idrettsfolk så lenge tennissporten bare var forbeholdt de hvite. Men det norske tennisforbundet så ingen grunn til å bry seg om dette, og gikk inn for å la matchen gå sin gang. Da kjøpte to hundre unge demonstranter billetter, og satte seg på tribunen sammen med andre tilskuere. Plutselig reiser de seg opp, alle som en, og løper ut på banen med svarte tennisballer. Samtidig strør de om seg med erter, slik at det blir vanskelig å spille, før de setter seg ned på banen. Det blir helt umulig

å starte spillet, og etter en stund kommer politiet stormende. Demonstrantene blir slept ut av banen, mange blir arrestert og en blir stygt skadd når han kastes inn i politibilen.

Dagen etter ble tenniskampene spilt på et hemmelig sted, uten at noen tilskuere fikk være til stede. Året etter gjorde Tennisforbundet et nytt forsøk, også da klarte antirasistisk ungdom å hindre at kampene ble gjennomført som planlagt.

Etter dette var det nesten ingen norske idrettsutøvere som reiste til Sør-Afrika, eller som konkurrerte mot hvite sørafrikanere. Det skarpe raseskillet innenfor idretten førte også til at Sør-Afrika under apartheid ikke fikk være med i de olympiske leker.

ikke bare Sør-Afrika det gjaldt, men også kampen mot kolonistyrer i Angola, Mosambik, Namibia og Zimbabwe. Ledere fra ANC og andre frigjøringsbevegelser besøkte ofte Norge for å fortelle om sitt arbeid. Til å begynne med gikk de tomhendt fra møter med den norske regjeringen. Men utover på 1970-tallet ble det gitt støtte til det arbeidet ANC gjorde for å skaffe mat, klær og utdanning til tusenvis av flyktninger i nabolandene. Flere ganger gikk Operasjon Dagsverk til utdanning i det sørlige Afrika, der norsk ungdom samarbeidet nært med frigjøringsbevegelsene.

På 1980-tallet vokste solidaritetsarbeidet både i styrke og bredde. Fagforeninger landet over samlet inn penger og samarbeidet med sine kamerater i Sør-Afrika. Norske kirkeledere fordømte apartheid, og knyttet nære forbindelser til både frigjøringsbevegelser og det sørafrikanske kirkerådet. Etter hvert ble det også smuglet inn penger til fagforeninger, kirker og andre organisasjoner. Det var alltid demonstranter utenfor det kontoret som en

talsmann for apartheidstyret hadde fått lov til å åpne i Oslo. Der ble det også lagt ned blomster og kranser til minne om alle dem som ble drept av politi og hærstyrker. På årsdagen for Soweto-opprøret, 16. juni, ble det også avholdt møter, utstillinger og konserter.

Bortsett fra noen rasister på ytterste høyre fløy var folk flest enige om å hjelpe flyktninger, kirker og fagforeninger. Flere av Sør-Afrikas nabostater fikk også mye norsk utviklingshjelp. Men det tok lang tid før det ble vilje til å stanse alle de økonomiske forbindelsene, slik både ANC og det sørafrikanske kirkerådet innstendig ba om. Norske skipsredere var blant dem som fraktet mest olje til Sør-Afrikas industri og bombefly. Fredsprisvinner Desmond Tutu kalte det for blodpenger.

Det var Fellesrådet for det sørlige Afrika som holdt spørsmålet om sanksjoner og boikott levende. Takket være deres innsats ble den ene kommunen etter den andre erklært som «apartheidfrie soner». Her ba kommunestyret

alle innbyggere og butikker om å la være å kjøpe varer fra Sør-Afrika. Appelsiner herifra ble kjent som «blodappelsiner».

Først i 1987, da apartheid gikk mot slutten, ble det vedtatt en lov som hindret norsk handel med Sør-Afrika. Det var tjuvfem år etter at Oliver Tambo første gang var i Oslo for å be om dette. Men loven stanset verken all transport med norske skip eller kjøp av manganmalm og andre råvarer til norsk industri. Loven var så full så full av hull at den ble kalt for en smultring eller et stykke sveitserost.

Nelson Mandelas 70-årsdag, 18. juni 1988, ble feiret i Oslo som i så mange andre land. På Wembley stadion i London optrådte Stevie Wonder, Harry Belafonte, Tracy Chapman og mange andre av verdens mest kjente artister for en folkemasse på åtti tusen. Jubilanten selv hadde skrevet en hilsen, som ble smuglet ut og lest høyt. Til stor fortvilelse for apartheidstyret overførte det britiske fjernsynsselskapet BBC konserten til sju hundre millioner i mer enn seksti land. I Victor Verster-fengselet fikk Mandela seinere se en videofilm fra konserten. Selv om det ble krevd løslatelse av alle politiske fanger, var han litt skamfull over at det var han som fikk nesten all oppmerksomheten. Men han trøstet seg med at han ble feiret og beundret på vegne av alle som førte kampen inne i landet. Dessuten var det en måte å gjøre ANC enda mer kjent på over hele verden.

UT AV FENGSELSSPORTEN

Mot slutten av 1980-tallet begynte apartheidstyret for alvor å merke de utenlandske straffetiltakene. Særlig ble det vanskelig å få olje og våpen.

Snart viste det seg også at de sørafrikanske militærstyrkene ikke var uovervinnelige. I årevis hadde de okkupert nabolandet Namibia til tross for protester fra FN og motstand fra det

namibiske folket. Herfra sendte de bombe-fly som gjorde store deler av Angola til en rykende ruin. Sør-Afrika samarbeidet med en opprørs- og terroristbevegelse for å ødelegge Angola, som hadde et styre som ga mye støtte til ANC. Men i 1987 fikk Angola hjelp fra kubanske tropper med moderne våpen, og sørafrikanske tropper led flere nederlag på slagmarken. Stadig flere hvite soldater ble sendt hjem i kiste, og flere ungdommer nektet å gjøre militærtjeneste. De ville verken føre krig mot naboland eller skyte barn i svarte bydeler i hjemlandet. Dette var med på å tvinge Sør-Afrika til å forhandle, og i 1990 kunne Namibia endelig feire sin frihet.

Nelson Mandela forsto at det ikke nyttet å snakke med folk fra regjeringen om ikke landets president selv kom på banen. Derfor skrev han tidlig i 1989 et langt brev til P. W. Botha. For å berolige det hvite mindretallet, minnet han om at ANC var tilhenger av et fritt Sør-Afrika med plass til alle, uansett hudfarge. Men han la til at det aldri ville bli fred i landet før det hvite herredømmet ble avskaffet.

Møtet med Pieter W. Botha fant sted 5. juli 1989. På den ene sida av bordet satt landets president, på den andre satt en straffange som var dømt til livsvarig fengsel. Men Mandela så ikke ut som noen fange, han stilte med skreddersydd dress og nystrøket skjorte. Han måtte få hjelp til å knytte sitt nye slips, det var så lenge siden sist. De snakket høflig sammen, men presidenten var ikke innstilt på annet enn en kopp te, noen fotografier og en halvtime med løst prat. Han ville ikke høre et ord om å løslate politiske fanger, og forhandlinger for å dele på makten kom ikke på tale. Det var det eneste møtet mellom dem. Mange i regjeringen var misfornøyd med presidenten, og siden han også var syk, trakk han seg tilbake noen uker seinere. Han ble etterfulgt av den femtito år gamle Fredrik W. de Klerk.

Det var ikke mange i ANC som trodde at den nye presidenten ville bli lettere å ha med å gjøre. Fredrik W. de Klerk hadde sittet i regjeringen i

mer enn ti år, og var medskyldig i forbrytelser både overfor nabostatene og landets egen befolkning. Han hadde aldri gått inn for å myke opp apartheidpolitikken, og var heller kjent for å sette hardt mot hardt. Dessuten var hans far en beinhard rasist på ytterste høyrefløy. Da Albert Luthuli fikk Nobels fredspris i 1961, uttalte faren at prisen nå hadde mistet enhver ære.

Når de Klerk så seg rundt, oppdaget han at stadig flere hvite innså at det gamle apartheidstyrets dager var talte. Mange kirkeledere, universitetsfolk og topper i næringslivet forsto at det var for mye motstand og opprør til at det kunne fortsette som før. Da var det kanskje lurere å forhandle for å redde det som reddes kunne av de hvites politiske makt og økonomiske overtak. Sett fra deres side var samtaler med Mandela og hans venner å foretrekke framfor å vente på mer utålmodige ungdommer. De Klerk trodde nok også at ANC sto svekket tilbake etter at Berlinmuren falt i 1989 og Sovjetunionen var i ferd med å gå i oppløsning. Umkhonto we Siswe hadde fått mye våpen og annen støtte fra Sovjetunionen. Men de Klerk skjønnte aldri at ANCs styrke lå i den store oppslutningen fra det afrikanske flertallet inne i landet.

I oktober viste de Klerk at nye tider var underveis. Nå ble flere politiske fanger løslatt, blant dem var Walter Sisulu. Selv om ANC fortsatt var forbudt, reiste de rundt om i landet for å oppildne folk til fortsatt kamp. Ikke lenger etter kom Albertina og Walter Sisulu på norgesbesøk. Å møte to av de aller fremste ANC-lederne var en stor opplevelse for alle som var til stede.

13. desember 1989 inviterte den nye presidenten sin mest berømte fange til en langvarig og åpenhertig samtale. Han sa seg villig til å oppheve noen av de verste raselovene, men fikk til svar fra Mandela at det ikke var nok å pynte litt på apartheid. Systemet var bygd på rasisme og undertrykking, og måtte avskaffes helt. Mandela sa klart fra at han ønsket å arbeide for frigjøringsbevegelsen om han ble løslatt. Dersom

ikke forbudet mot ANC ble fjernet, kom han derfor til å bli arrestert igjen med en gang.

I løpet av de neste ukene fikk de Klerk de mest uvillige medlemmene av regjeringen med på forandringer. 2. februar 1990 ble forbudet mot ANC og en lang rekke andre organisasjoner opphevd, og den ene etter den andre av frigjøringslederne ble sluppet fri. ANC-medlemmer i utlandet skulle også få vende hjem uten å bli straffet. For at ingen skulle være i tvil, sa presidenten det rett ut: Tida er inne til forhandlinger. Men soldatene befant seg fortsatt i de svarte bydelene, og regjeringen hadde ingen planer om rask overgang til flertallsstyre.

Nå var det bare den mest kjente av fangene som fortsatt satt bak murene. Men søndag 11. februar 1990 skjedde så det som så mange hadde kjempet for og drømt om. I Oslo samlet folk seg i Studenterlundens, der statuen av Henrik Wergeland fikk et ANC-flagg i hånda. Egentlig skulle han ha blitt løslatt dagen før, men Mandela ville ha god tid til forberedelser. I spissen for velkomstkomiteen sto gruvearbeidernes populære leder, Cyril Ramaphosa. Mandela ønsket å gå gjennom programmet sammen med dem. Dessuten trengte han hjelp til å skrive en tale som hele verden ventet på, og som frigjøringsbevegelsen kunne stå samlet bak.

Nelson Mandela var ekstra tidlig oppe denne vakre seinsommerdagen. Han sluntret aldri unna morgentrim og legesjekk. Dessuten måtte han vise gjestene den fine hagen han var så stolt av. Kvant over ti la han mer enn ti tusen dager bak murene bak seg. Hånd i hånd med Winnie spaserte han ut av porten til Victor Verster-fengselet for siste gang. Mange var spent på hvordan han så ut. Sammenliknet med bildene fra rettssalen i 1964, var han tynnere og mer gråhåret. Utenfor ventet en jublende menneskemasse og hundrevis av fotografer fra presse og fjernsyn. Tilropene ville ingen ende ta da Mandela løftet høyre hånd med knyttet neve til ANC-hilsen. De første bildene ble sett

av millioner av mennesker verden over. I dag er det bare å klikke seg inn på YouTube for å gjenoppleve dem.

Talen til folket skulle holdes inne i byen, på festplassen foran det gamle rådhuset i Cape Town. På veggen hang et kjempemessig banner: «Nasjonen ønsker deg velkommen hjem». Fra balkongen så Nelson Mandela ut over balkongen, pusset brillene og åpnet med disse ordene: «Venner, kamerater og sørafrikanske landsmenn. Jeg hilser dere med fred, demokrati og frihet for alle. Jeg står her foran dere, ikke som en profet, men som en ydmyk tjener for dere, folket. De utrettelige og heltemodige oppofrelsene deres har gjort det mulig for meg å være her i dag. Jeg legger derfor resten av mitt liv i deres hender.» Det var ikke mange som klarte å holde tårene tilbake.

Hva skulle så Nelson Mandela fortelle verden på denne store dagen? Noen håpet nok – og andre fryktet – at han skulle si at kampen var over, og at det nå bare var forhandlinger som sto igjen. Men de tok grundig feil som trodde at stormen ville stilne. Mandela sa klart fra at han var et trofast og pliktoppfyllende medlem av ANC, og at hans liv og ANCs frigjøringskamp var ett. Derfor hadde han aldri forhandlet på egen hånd i fengslet, men bare ført samtaler for å få fanger løslatt og gjøre ANC til en lovlig organisasjon. Først da kunne virkelige forhandlinger starte. Han mente også at økonomiske straffetiltak og væpnet kamp var nødvendig helt til myndighetene gikk med på å avskaffe apartheid og rase-lovene. Det var ingen grunn til å nøye seg med noe mindre.

I talen takket Nelson Mandelas alle dem som rundt om i verden hadde kjempet for å få ham løslatt. Men aller mest lovpriste han de mange i ANC, i Umkhonto we Sizwe, i fagbevegelsen, i kommunistpartiet, i mange kirkesamfunn, i ungdomsorganisasjoner og i kvinnebevegelsen. Også om de Klerk var det noen pene ord å høre. Familien ble takket med disse ordene: «Jeg er

overbevist om at deres smerte og lidelse har vært større enn min egen».

Etter en lang dag overnattet han sammen med sine nærmeste i den storslåtte biskopboligen til Desmond Tutu. Gratulasjoner og telefoner strømmet inn fra alle verdenshjørner. Det største øyeblikket var da Oliver Tambo ringte fra Stockholm, der han hadde vært i et halvt år etter et alvorlig hjerneslag. For første gang på nesten tretti år kunne de to bestevennene og kampfellene høre hverandres stemmer.

Mange ville ha en del av Nelson Mandela, men selv ønsket han mest av alt å se Soweto igjen. Her talte han til 100 000 mennesker som presset seg sammen på et fotballstadion. På vei til folkefesten sveipet helikoptret over den svarte bydelen. Seinere har Mandela beskrevet dette øyeblikket slik: «Vi fikk anledning til en rundtur over Soweto, den myldrende storbyen med hus som liknet fyrstikkesker, blikkskur og veier uten asfalt, hjembyen til den svarte bybefolkningen i Sør-Afrika, det eneste hjemmet jeg hadde hatt som voksen før jeg ble fengslet. Selv om Soweto hadde vokst og fått et oppsving flere steder, var det overveldende flertallet av befolkningen fortsatt forferdelig fattige, de hadde ikke elektrisitet eller innlagt vann, og strevde med å skape seg en tilværelse som var en skam i et så rikt land som Sør-Afrika. Mange steder var fattigdommen verre enn da jeg ble fengslet».

Etter møtet og festen ble det en sein kveld i Orlando West 8115, det beskjedne huset med fire små rom. Det var bygd opp igjen etter en brann som var påsatt. Noe av det som brente ned var de tørre restene etter en fruktkake. Den ble lagd til bryllupet med Winnie for over tretti år siden. Etter tradisjonen skulle en del av bryllupskaka spises på brudgommens hjemsted. Men dit hadde de aldri rukket å komme.

Nå først følte Nelson Mandela at han var kommet hjem.

LANGT IGJEN

det første året utenfor fengselsmurene var Nelson Mandela stadig på reisefot. Over hele Sør-Afrika, fra storbyene til de minste steder på landsbygda, strømmet folk til. De ønsket alle å få et glimt av mannen de håpet ville bringe fred og frihet. Selv var han redd for at det var umulig å leve opp til forventningene. Like travelt hadde han det med å reise rundt i verden. Det var så mange år å ta igjen, så mange å takke og så mye å oppleve. Dessuten ville han gjerne bruke sin berømmelse til å skaffe penger og annen støtte til ANC. Og fortsatt sto det mye igjen før Sør-Afrika var blitt fritt. Derfor ba han over alt om det utenlandske presset på apartheidstyret måtte fortsette til målet var nådd.

Bare et par uker etter at han ble løslatt, gikk turen til Zambia. ANC hadde sitt hovedkontor i Lusaka, og det var her mange av de fremste lederne bodde. Det ble et gledelig gjensyn med gamle venner, men også det første møte med yngre ANC-ledere som var kommet til underveis. Ikke mindre enn seks presidenter var møtt fram for å hylle Mandela. Men selv sa han at han bare hadde sittet trygt i fengsel, mens andre kjempet og ofret livet. Det var dessuten han som skulle takke for alt det Zambia, Mosambik, Angola og de andre nabolandene hadde gjort for den sørafrikanske frigjøringskampen. Bomber fra sørafrikanske fly hadde kostet dem mye, både målt i penger og i menneskeliv. Igjen fortalte han at det var opp til ANC hva han skulle bruke friheten til: «Hvis dere ber meg om å bli gatefeier, så blir jeg det». Men han ble ikke gatefeier, han ble isteden valgt til nestleder i ANC. Fortsatt var Oliver Tambo den øverste leder, men hans sykdom gjorde at han måtte holde sykesenga.

Deretter sto mange andre land i Afrika, Asia og Latin-Amerika for tur. Særlig stas var det å være med på feiringen av Namibias selvstendighet 21. mars 1990, etter mer enn hundre år under tysk og sørafrikansk okkupasjon. Datoen var ikke tilfeldig valgt, det var årsdagen for massakrene i

Sharpeville i 1960 og den internasjonale dagen mot rasisme. Mandela kjente mange av de nye regjeringsmedlemmene fra den gang de satt sammen på Robben Island. Valget ble vunnet av en frigjøringsbevegelse som hadde samarbeidet nært med ANC. Det var en mektig oppmuntring.

Et besøk hos Fidel Castro på Cuba sto også høyt på lista. I Havanna fikk titusener av oppglødde kubanere høre Nelson Mandela fortelle at han fortsatt ville ha vært i fengsel, om det ikke var for kubanere som hadde drevet sørafrikanske tropper og bombefly ut av Angola. Mandela glemte aldri hvem som hadde stilt opp for ANC. Han glemte heller ikke at det var de vestlige stormaktene som hadde forlenget apartheidstyret gjennom våpen og handel, og som hadde kalt frigjøringsbevegelsen for terrorister den gang de virkelig hadde trengt støtte.

Det ble også flere turer til Vest-Europa. Over alt takket Mandela dem som hadde vært med i arbeidet mot apartheid, demonstrert for hans løslatelse og presset motvillige regjeringer til å sette i verk økonomiske straffetiltak: «Gjennom de tykke fengselsmurene hørte vi stemmene som krevde vår frihet». I Roma åpnet paven sine dører, og på Wembley stadion i London ble det holdt en velkomstkonsert som ble overført til en milliard seere. Heller ikke denne gang var det vanskelig å få de store stjernene til å stille opp. I Stockholm ble det et rørende gjensyn med Oliver Tambo. Han lå fortsatt på sykehus, men var ivrig etter å diskutere veien videre for ANC. Her møtte han også Miriam Makeba, som hadde tatt turen til Stockholm for å treffe frigjøringslederen. Hun hadde dratt fra Sør-Afrika tidlig på 1960-tallet, og gjennom sine mange plater og konserter verden over ble hun en viktig stemme i kampen mot apartheid. Også i Norge var hun en populær artist, og ikke uten grunn ble hun kalt Mama Afrika. Nå meldte hun seg til tjeneste for ANC.

I USA var det travle dager, med besøk i åtte byer på like mange dager. New Yorks hovedgater var

omkranset av nærmere en million mennesker. Empire State Building, som en gang hadde vært verdens høyeste bygning, ble lyst opp i ANCs farger: svart, grønt og gull. De to viktigste talene ble holdt i FNs hovedforsamling og i Harlem. I den svarte bydelen ble Mandela minnet om at det selv i verdens rikeste land var fattigdom og undertrykking. Han takket for den oppmuntringen det hadde vært å vite at den afroamerikanske befolkningen var en del av kampen mot den kreftsvulsten som bar navnet rasisme. Derfor var han stolt over å få møte Rosa Parks, som nærmet seg 80 år. Hun er et av de mest kjente navn i kampen for like rettigheter i USA. Mest berømt er hun for at hun tente en gnist i 1955, da hun i hjembyen Montgomery satte seg i protest på et sete i bussen som var reservert for hvite. Det var også stort for en gammel bokser å få treffe tungvekstmestere som Joe Frazier og Muhammad Ali.

Nelson Mandela måtte ha en spesiell tillatelse for å komme inn i USA. Som medlem av ANC sto han fortsatt på en liste som myndighetene hadde lagd over «terrorister». Selv om han reiste ut og inn i USA en rekke ganger i de neste årene, var det først i 2008 at ANC ble fjernet fra denne lista.

Programmet var tettepakket, men mottakelsen verden over ga nye krefter for en mann på godt over sytti år. På Oakland Stadion i California fortalte han forsamlingen: «Jeg føler meg som om jeg bare er trettifem år, alle mine batterier er ladet på nytt». Det kunne komme godt med, for hjemme i Sør-Afrika så framtida ikke så lys ut. Fortsatt var det regjeringen til de Klerk som satt ved roret, og de hadde politiet, militæret og statsadministrasjonen på sin side. De fikk også full støtte fra de fleste radio- og fjernsynsstasjoner, som gjerne ga ANC skylda når ting gikk galt. Frigjøringsbevegelsen hadde vært forbudt i tretti år, og manglet penger, ansatte, kontorer og lokallag. Titusener trengte hjelp for å komme seg hjem fra utlandet, og ofte var det ikke annet enn fattigdom og arbeidsløshet som ventet dem. Dessuten var det alltid fare for at de

verste rasistene på ytterste høyrefløy ville gripe makten for å hindre forhandlinger om fred og demokrati. De hadde ikke liten oppslutning blant militære. Politiet var heller ikke innstilt på å gi opp krigen mot ANC-tilhengere og andre innbyggere i de svarte bydelene. Uten varsel åpnet de ild mot ANC-demonstranter i Sebokeng i april 1990. Tolv ble drept, og flere hundre såret. Mange av dem var kvinner og barn, skutt i ryggen under flukt fra politiet.

Først i juli 1991 ble det mulig å samles til landsmøte. Da hadde ANC vært en lovlig organisasjon i halvannet år, og nærmere en million hadde meldt seg inn. Mer enn to tusen av dem var med på landsmøtet. Nelson Mandela ble enstemmig valgt til ny leder, og fikk med seg Walter Sisulu som nestleder. I landsstyret ble det gitt plass til sju hvite, sju med asiatisk bakgrunn, sju «fargete» og tjueen afrikanere. Slik ble det tatt på alvor at Sør-Afrika skulle bli en nasjon for folk av alle hudfarger, en regnbuenasjon. Nå kom også flere unge med i ledelsen. Det var de som sto for mesteparten av det daglige arbeidet, mens Mandela ustanselig var på reisefot.

I jubelen i febuardagene i 1990 håpet mange at det snart ville bli frie valg og slutt på apartheidstyret. Men de Klerk hadde ikke noe hastverk, i mellomtida var det jo hans regjering som styrte. Med tida til hjelp regnet han med at frigjøringsrusen ble mer dempet, og at det afrikanske flertallet kanskje ville slutte opp om andre partier enn ANC. I den folkerike zulubefolkningen i Natal på østkysten satte presidenten sin lit til høvding Buthulezi, som var motstander av ANC og frigjøringskampen. Hans bevegelse fikk både penger og våpen fra regjeringen.

Tre måneder gikk fra Nelson Mandela ble løslatt til det første møtet med myndighetene. Men det kom ikke noe ut av samtalene, og det varte helt til desember 1991 før de første forhandlinger kom i gang. Over to hundre deltakere fra nitten partier kom sammen, aldri før i Sør-Afrikas

historie hadde en forsamling representert alle folkegrupper. Men heller ikke nå ville Nasjonalistpartiet gå med på et tidspunkt for frie valg. Dessuten ønsket de seg en grunnlov som ga store fordeler til hvite som eide jord og hadde tjent mest på apartheidsystemet.

Et halvår etter, 16. mai 1992, gikk partene fra hverandre uten å ha fått til noe særlig. Dagen etter satt Nelson Mandela på flyet igjen. Denne gang gikk turen først til de nordiske land. Men selv om han ble tatt imot som et statsoverhode, var han fortsatt uten stemmerett. Han hadde satset alt på forhandlinger med sine gamle fiender, men nå var de brutt sammen. Da han talte til FN's sikkerhetsråd, advarte Mandela mot å la seg lure av vakre ord fra de Klerk og Nasjonalistpartiet. Etter hans mening var volden i landet ikke tilfeldig, men et resultat av en kaldblodig terrorisme fra statens side. Særlig gikk det ut over dem som kjempet for demokrati og flertallsstyre.

BERØMMELSE OG ENSOMHET

Nelson Mandela visste godt at det lange fengselsoppholdet hadde ført til lidelse og vanskeligheter for familien. Utenfor murene håpet han nå å ta igjen det forsømte, men det var lettere sagt enn gjort. Stadig var det nye utenlandsreiser, og ansvaret for landets framtid hvilte tungt på hans skuldre. Da var det ikke så lett å finne tid til privatliv.

Rett etter at han ble løslatt så han fram til en velfortjent ferie i barndommens rike, Qunu i Transkeiprovinsen. Men det drøydde et par måneder før han fikk det til. Det ble et beveget gjensyn med både søsteren Mabel og andre slektninger. Han var fylt av glede over at småbarna kunne synge ANC's frigjøringsanger, men ble trist til sinns over å se at folk flest var like fattige som før, om ikke enda fattigere.

Det var de samme gamle hyttene med stråtak, og det var verken strøm eller innlagt vann. Ureint drikkevann spredte den lumske kolerasykdommen. Jord og beitemarker var utpint, og mange gikk sultne til sengs. I gamle dager ble det slaktet en okse når det kom storbesøk, men nå var det lite annet enn en kylling å by på.

Ved morens enkle grav ble han overveldet av skyldfølelse. I boka om sitt liv sa han det slik: «Det at jeg viet meg til mitt folk, til millioner av sørafrikanere jeg aldri kom til å bli kjent med eller treffe, gikk på bekostning av de menneskene jeg kjente best og var glad i. Det var like enkelt, skjønt like ufattelig som det øyeblikket da et lite barn spør sin far: Hvorfor kan du ikke være hos oss? Og faren må si de forferdelige ordene: Det finnes mange andre barn som deg, mange. Og så tier han».

I fortellingen om sitt liv skriver Nelson Mandela at alle mennesker på sine gamle dager burde bo slik at de kunne se det stedet de vokste opp. Derfor bestemte han seg for å bygge et hus i Qunu.

Det var ikke så lett å ta opp igjen kontakten med de to barna fra første ekteskap. Av de to døtrene han hadde med Winnie, oppholdt Zeni og familien hennes seg mest i utlandet. Minstejenta Zindzi var hardt merket av de vanskelige årene. Hun levde et urolig og omflakkende liv med ansvar for fire barn. De hadde alle forskjellige fedre. En av dem var voldelig og mishandlet henne, en annen begikk selvmord.

Selv om nye bekjentskaper flokket seg rundt Mandela, holdt han seg mest sammen med gamle venner. Derfor var det et hardt slag da Oliver Tambo døde i mai 1993. Da hjertet sviktet, forlot Mandela alt annet og skyndte seg til sykehuset. Det var for seint, bestevennen og ANC-lederen gjennom tretti år hadde allerede gått bort.

17. MAI I OSLO

Midt på dagen selveste 17.mai 1992 landet Nelson Mandela i Oslo. Bak seg hadde han beinhard tautrekking om den sørafrikanske grunnloven, men nå fikk han oppleve feiringen av den norske. Først så han på barnetoget gjennom hovedstadens gater, før han talte i en fullsatt Oslo domkirke. Om kvelden var det festmøte i Folkets Hus, der Mellomkirkelig Råd, LO og Fellesrådet for det sørlige Afrika gikk sammen for å hylle den sørafrikanske frigjøringslederen og ANCs kamp mot apartheid.

Æresgjesten takket all i Norge som hadde støttet frigjøringskampen og arbeidet for løslatelse av de politiske fangene. Støtte til ANC hadde ikke vært så vanlig i andre vestlige land, der regjeringene hadde sviktet når det gjaldt som mest. Like viktig var det å fortelle at mye fortsatt sto igjen før kampen var ført fram til seier, og at ANC hadde god bruk for politisk og økonomisk støtte i de neste månedene.

Mest smertefullt var forholdet til Winnie. Så lenge Nelson satt i fengsel, hadde hun vært en sterk støtte. Fordi hun var så populær hos ungdommen, holdt hun Mandela-navnet levende hos nye generasjoner. Brevene mellom dem forteller om lengsel og varme. Men de siste årene bak murene fikk han ofte høre at Winnie hadde havnet i dårlig selskap, og at hennes oppførsel skadet både ANC og Mandela-familiens gode rykte. Hun omga seg med en ungdommelig gjeng av livvakter, som var kjent som Mandela United Football Club. De spilte ikke så mye fotball, men brukt mest tid på å banke opp dem som var mistenkt for å svikte frigjøringskampen. Etter hvert kom det fram at de sto bak en rekke alvorlige overgrep mot uskyldige.

Mange ANC-ledere og venner så med bekymring på at Winnie åpenlyst hadde forhold til andre menn. Hun kunne heller ikke styre sitt raseri når hun hadde drukket alkohol. Slik var hun sin egen

Mange ble nok litt overrasket over hvor sterke ord han brukte mot president de Klerk. De som trodde at den sørafrikanske presidenten med ett var blitt tilhenger av flertallsstyre og like rettigheter, ble bedt kom å tro om igjen.

Dagen etter ble Nelson Mandela tatt i mot av elever, lærere og foreldre på Gran skole på Furuset. Hele lokalsamfunnet var pyntet til fest, og to sjuåringer hadde lært seg i si: «Welcome to Gran school, Nelson Mandela!» Skolekoret hadde øvd inn ANCs-sangen Nkosi Sikelel' i Afrika – gud signe Afrika.

Gran skole var ikke tilfeldig valgt. Av 550 elever hadde nesten halvparten innvandrerbakgrunn fra ikke mindre enn tjuseks land. Mandela kunne fortelle dem hvor viktig det var at folk med ulik bakgrunn kunne leve sammen. Sviktet de denne oppgaven, ville vold og hat bli resultatet. Det visste den sørafrikanske æresgjesten alt om.

verste fiende. Det er ikke vanskelig å forstå at hun bar på mye bitterhet, hat og sinne etter all den brutale behandlingen hun ble utsatt for. Derfor delte hun ikke ektemannens tro på forsoning med gamle fiender. Men selv om hun sto fram som de fattiges forsvarer, sløste hun bort penger på dyre utenlandsreiser.

I det lengste ville Nelson tro at mye var ondsinnete rykter satt ut av folk som ville skade ANC. Men etter hvert ble bevisene for mange. Ungdomsgjengen rundt Winnie ble dømt for både bortføringer og drap, og selv ble hun trukket for retten for å ha vært delaktig i kidnapping og overfall. Hun ble først dømt til seks års fengsel. Men etter en ny runde i retten ble en del av tiltalen frafalt, og hun slapp fengselsstraff. Fortsatt var hun populær, særlig i ANCs kvinneforbund og blant utålmodig ungdom i de svarte bydelene.

Etter at han ble løslatt, hadde Nelson Mandela forsøkt å gjenoppta sitt ekteskapelige samliv. Men som han selv sa det seinere: Hun kom aldri til mitt soverom mens jeg var våken. Tidlig på året i 1991 flyttet Mandela hjemmefra til et større hus i et roligere strøk. Han mente det var best for både dem selv og ANC at de skilte lag. Året etter tok han ut separasjon. Etersom Winnie ikke ville skilles, ble det et oppgjør i rettssalen før skilsmissen ble endelig i 1996. Da hadde ekteskapet vart i trettiåtte år, men de hadde levd sammen i bare fire av dem.

Nelson Mandela var ikke akkurat den som delte sine innerste tanker med andre. Selv om han var folkekjær og utadvendt, var han også lukket og kjent for å holde sine følelser for seg selv. Det var kanskje et resultat av mange år i fengsel. Men det var tydelig for alle at oppløsningen av familien var tung og vanskelig. Det var en bitter og ensom mann som måtte innse at ekteskapet ikke var

til å redde. Den eneste trøsten han hadde var samværet med barnebarna. Med sammenbrudd både i samlivet med Winnie og i forhandlinger med apartheidstyret, fylte de et stort tomrom.

FREDSPRIS UTEN FRED

Etter at samtalene mellom den hvite regjeringen og ANC brøt sammen i mai 1992, mente Nelson Mandela at tida var kommet til å ta opp igjen streiker, demonstrasjoner og sivil ulydighet. På denne måten håpet han at de Klerk endelig måtte innse at han ikke hadde kontroll over landet. 16. juni 1992, som var årsdagen for Soweto-opstanden seksten år tidligere, ble valgt som den første aksjonsdagen. Noen uker seinere gikk Nelson Mandela i spissen for den største demonstrasjonen i landets historie. Nærmere

ET OPPLØST EKTESKAP

Den 8. april 1992 kalte Nelson Mandela inn til pressekonferanse. Med Walter Sisulu og Oliver Tambo ved sin side, leste han opp en erklæring:

«Kamerat Nomzamo Winnie og jeg inngikk ekteskap i en vanskelig tid for frigjøringskampen i vårt land. På grunn av presset under vårt felles engasjement i ANC og kampen for å gjøre slutt på apartheid, kunne vi ikke glede oss over et normalt familieliv. Vår kjærlighet til hverandre og vår omsorg for ekteskapet vårt vokste og ble styrket til tross for dette presset.

I de to tiårene jeg tilbrakte på Robben Island, var hun en uunnværlig og urokkelig støtte og trøst for meg personlig. Kamerat Nomzamo påtok seg den vanskelige byrden å oppdras våre barn aleine. Hun gjennomlevde med eksemplarisk standhaftighet

de voldsomme forfølgelsene regjeringen utsatte henne for, og hun vaklet aldri i sitt engasjement i frihetskampen. Hennes utholdenhet styrket min personlige respekt, kjærlighet og min stadig større hengivenhet, Den vekket også beundring over hele verden.

Min kjærlighet til henne er fortsatt usvekket. Men på grunn av den spenningen som har oppstått på grunn av uenighet oss imellom i en rekke spørsmål i de siste månedene, er vi i fellesskap blitt enige om at separasjon ville være det beste for begge to.

Mine damer og herrer, jeg håper dere forstår hvor smertelig dette har vært for meg».

Deretter forlot han salen uten å svare på spørsmål.

hundre tusen samlet seg til protest utenfor Unionsbygningen i Pretoria. Ikke lenge etter gikk fire millioner arbeidere ut i streik.

Forholdet mellom regjeringen og ANC ble stadig mer spent, og folk fra frigjøringsbevegelsen ble ofte utsatt for voldelige angrep. Men enten lot politiet være å gripe inn, eller så var de selv innblandet. Dette fikk Mandela til å si at han hadde vært for godtroende, og at det tydeligvis gjorde lite inntrykk på de Klerk når svarte menneskeliv gikk tapt. Da tilhengere av zuluhøvdingen Buthulezi drepte førtiseks i juni 1992, gjorde politiet lite for å finne de skyldige. Da mistet Mandela til slutt tålmodigheten. I talen til de etterlatte sa han at det var umulig å få folk til å forstå hvorfor han forhandlet videre med dem som førte krig mot ANC og bevegelsens tilhengere.

To og et halvt år etter at Mandela ble løslatt, var utsiktene til en fredelig løsning dårligere enn på lenge. Politisk vold krevde stadig flere menneskeliv. Økonomisk nedgang og tørke over store deler av landet førte til arbeidsløshet og mangel på mat. Men akkurat da det så mørkest ut, tok ANC og regjeringen opp sine samtaler. Denne gang holdt Mandela og de Klerk seg i bakgrunnen, de var knapt på talefot. Isteden var det to yngre forhandlere som ble satt på oppgaven. Det viste seg å være et godt valg. I begynnelsen av 1993 så det ut til å gå mot en avtale som begge parter kunne godta. Ingen av dem fikk det som de ville, men ingen ønsket seg heller et Sør-Afrika på randen av krig og sammenbrudd. Da skjedde det med ett noe som truet med å velte alt.

På formiddagen påskeaften, 10. april 1993, kom Chris Hani tilbake til huset sitt i bydelen Boksberg utenfor Johannesburg. Lederen av både Umkhonto we Sizwe og kommunistpartiet hadde bare vært en snartur i butikken, og livvaktene hadde fått fri for helga. Bortsett fra Mandela, var det ingen som var så populær blant afrikanere som Chris Hani. Nesten som en sønn

gikk han inn og ut av Mandelas hus, og på kort tid hadde de blitt nære venner. De fleste så nok Chris Hani som den som en dag ville etterfølge den aldrende frigjøringslederen. Men så ble han brått revet bort. Han ble skutt på kloss hold av en ytterliggående rasist, som opprinnelig kom fra Polen. Datteren fant faren liggende i en blodpøl i oppkjørselen til huset.

En av naboene, en eldre hvit kvinne, var vitne til det som skjedde. I all hast fikk hun skrevet ned bilnummeret til drapsmannen – PBX231T. Det tok ikke mer enn et kvarter før han ble arrestert, da var pistolløpet fortsatt varmt. Han var med i en hvit bevegelse som ville kjempe mot flertallsstyre til siste blodsdråpe. Medlemmene stilte gjerne i uniformer med påsydde merker som liknet på hakekors. Også et medlem av Det konservative partiet, som var med på planleggingen, ble dømt for mordet.

Den svarte befolkningen var lamslått da nyheten ble kjent gjennom radio og fjernsyn. Deres sorg og sinne, sammen med mange hvites frykt for at hele landet ville eksplodere, gjorde at hele landet holdt pusten. Men president de Klerk så ingen grunn til å avbryte påskeferien i feriebyen Hermanus, lengst sør i landet. Det var da Nelson Mandela sto fram som landets ubestridte leder. Fra hjemstedet Qunu fløy han først til en småby i nærheten, der faren til Chris Hani bodde. Tilbake i Johannesburg talte han til hele nasjonen gjennom radio og fjernsyn: «I kveld henvender jeg meg til hver eneste sørafrikaner, svart og hvit, og taler fra dypet av mitt hjerte. En hvit mann, full av fordommer og hat, kom til landet vårt og begikk en handling så avskyelig at hele nasjonen nå vakler på randen av en katastrofe. En hvit afrikaans-talende kvinne våget livet så vi kunne finne morderen, og stille ham for retten. Tida er nå inne for alle sørafrikanere til å stå sammen mot dem som, uansett fra hvilket hold, ønsker å tilintetgjøre det Chris Hani ofret livet for – frihet for oss alle».

Mandela var grepet av sorg og fortvilelse, men ba

alle om å ære minnet om Chris Hani på en verdig måte. De skyldige hadde ikke som mål bare å drepe Chris Hani, men ønsket å ta livet av de forhandlingene som kunne få slutt på apartheid. De ville heller ha et land i borgerkrig enn et land med frihet og demokrati. Nettopp derfor var det så viktig at de ikke fikk det som de ville. Mandela ba derfor folk om å holde seg borte fra gatene, og ikke ta noen blodig hevn. Disse ordene ble avgjørende for landets framtid.

I de neste ukene var det sørgetog, demonstrasjoner og massestreiker over hele landet. Nelson Mandela holdt selv hovedtalen under minnemøtet i Soweto. Hans viktigste budskap var at han godt forsto hvor rasende og utålmodige folk var. Da var det gått over tre år siden han ble løslatt, og fortsatt satt Nasjonalistpartiet og de Klerk ved makten.

Etter drapet på Chris Hani var det tydelig for alle at Nelson Mandela var den samlende statsleder i en krisetid for landet. Deretter falt brikkene på plass. Tidspunktet for det første frie valget ble satt til 27. april 1994. Det ble også enighet om at landet skulle styres av et overgangsråd fram til valget. Bare høvding Buthulezi og noen grupper på den rasistiske høyrefløyen nektet å gå med på avtalen. De Klerk innså at kampen mot flertallsstyre var tapt, men sikret seg at de hvite i militæret, politiet og i administrasjonen fikk fortsette i sine stillinger eller gå av med god pensjon. ANC gikk også med på at mindretallet skulle være med i regjeringen i de fem neste årene, og at de Klerks parti hadde rett til en av to visepresidenter om de fikk de over 20 prosent av stemmene.

Til tross for at det kjølige forholdet mellom de Klerk og Mandela, reiste de begge til Oslo i desember 1993. Den norske Nobelkomiteen mente at de skulle dele fredsprisen for sin innsats for forandringer i Sør-Afrika. Mandela var blitt foreslått til prisen mange ganger før, men nå måtte han dele den med en politiker han knapt var på talefot med.

10. desember 1993 startet med en fest som ANC-kontoret i Oslo hadde stelt i stand sammen med Kunstnere mot apartheid. Æresgjesten satte stor pris på mottakelsen: «Vår seier er deres seier. Vi er dere en stor takk skyldig, og vet at dere ser at det er nødvendig å fortsette kampen. Apartheid er ikke overvunnet, selv om lovene er avskaffet på papiret».

Under høytidelighetene i Oslo var det aldri noen tvil om at det var Nelson Mandela som mottok folkets hyllest. Han var da også den naturlige etterfølgeren til Albert Luthuli og Desmond Tutu, som hadde fått fredspriser i 1961 og 1984. Da fakkeltøget gikk gjennom hovedstadens gater i vintermørket, var det ANC-flagget som ble båret. Noen hadde plakater hvor det sto at de Klerk var en rasist, og et par stykker ropte: Kverk de Klerk! Nedenfor balkongen på Grand Hotell stemte et sangkor i med Nkosi Sikeleli i Afrika. Det var ikke så rart at de Klerk følte seg litt forkommen i vinterkulda, og at han og kona snart trakk innendørs. Hun var også fornærmet over at de hadde fått så dårlig plassering til bords under festmiddagen, mens det var Mandela som fikk sitte nær kongen og statsministeren.

To statsledere hadde kommet til Oslo for å få en pris på deling. Den ene var en gjest fra fortida, mens den andre bar håpet om en lysere framtid. Mange mente at bare en av dem var verdig til å motta fredsprisen. Det vakte også oppsikt at de Klerk i sin tale lot være å be om unnskyldning eller ta på seg medansvar for et av historiens mest forbryterske systemer. I stedet omtalte han Sør-Afrika som et demokrati da han møtte kong Harald på Slottet. I dag vet vi at hans regjering på akkurat på samme tid ga våpen og penger til dem som begikk drap og voldshandlinger rettet mot ANC. Biskop Desmond Tutu hadde overfor Nobelkomiteen støttet tanken om en delt pris. Men seinere skrev han at svaret ville blitt et klart nei om han hadde kjent til presidentens skitne dobbeltspill. Men prisen er aldri trukket tilbake, og på Nobels fredssenter i Oslo hylles de Klerk fortsatt som likestilt med Nelson Mandela.

FØRSTEGANGSVELGER PÅ 76 ÅR

Ikke før var Nelson Mandela tilbake fra Oslo før startskuddet gikk for den lange valgkampen, som varte helt fram til april i 1994. Det var ingen lett sak å holde valg i et land med millioner av mennesker uten en sjanse til å lære å lese og skrive. Bortsett fra det hvite mindretallet, måtte alle forklares hvordan de for første gang skulle bruke stemmeretten sin. Sør-Afrika var heller ikke blitt noe fredelig samfunn, flere tusen mennesker var drept mens forhandlingene pågikk.

Det var ingen tvil om at Nelson Mandela var valgkampens store stjerne. Bilder av frigjøringshelten prydet alle ANCs valgplakater, slik at ingen skulle være i tvil om at Mandela og ANC var ett. Han sparte da heller ikke på kreftene, og ofte var det tre-fire valgmøter hver eneste dag. Selv unge journalister klagde over hvor slitsomt det var å følge med på alle reisene rundt om i landet. Meningsmålingene viste et klart forsprang, men ingenting kunne tas for gitt.

Best av alt likte Mandela folkemøter hvor vanlige sørafrikanere fikk fortelle om sine drømmer og ønsker for framtida. Han lyttet til hva barn og unge hadde på hjertet, og forsøkte alltid å få til et skolebesøk. En gang foreslo han at ungdom ned til fjorten år burde få stemmerett. Men her var det lite støtte fra andre i ANC. Selv ikke Nelson Mandela fikk det alltid som han ville.

Nesten alle var på fornavn med frigjøringslederen, eller de talte om Madiba, etter slekta han kom fra i Transkei. Mandela var også lett å kjenne igjen i folkehavet, der han raget over de fleste med sine 1.92 på strømpelstenen. De fargerike og spesialsyddede silkeskjortene ble hans varemerke. De var riktignok noen numre for store. Etter mange år bak murene sa at han at vide skjorter ga frihet. Men det var også for å gi plass til en skuddsikker vest. For sikkerhets skyld. På møtene var det ofte sang, musikk og dans. Mandela

var dårlig til beins, og hadde stive hofter. Derfor beveget han seg mest med overkroppen. Denne måten å danse på kom raskt på moten, og er nå kjent som Madiba jive.

Det som skremte Mandela mest var at folk nærmest trodde at han kunne utføre mirakler. Derfor fortalte han gang på gang at Sør-Afrika ikke kom til å bli forandret med et trylleslag: «Ikke regn med at dere kjører Mercedes dagen etter valget, eller svømmer i eget svømmebasseng». Gang på gang oppfordret han tilhørerne til å fortsette kampen for et bedre liv og et bedre samfunn, det var noe alle selv hadde ansvar for. Ingen kunne derfor sitte i ro og vente på at godene kom dalende ned fra himmelen. Særlig syntes han at sørafrikanske menn burde skjerpe seg: «Jeg kan re min egen seng. Jeg kan lage et ålreit måltid. Jeg kan bone gulvet. Hvorfor kan ikke dere gjøre det samme?»

Det var ikke bare lett for Mandela å drive valgkamp. Nesten alle avisene ga sin støtte til Nasjonalistpartiet. Her ble det hver eneste dag hamret løs med at ANC ville føre landet tilbake til den mørkeste middelalder, og at de var ute etter å ødelegge alt det de regnet som den kristne sivilisasjonen. Ikke noe gjorde Mandela mer forbitret, og han svarte: «Skam dere! Det er dere som har brukt guds ord til å rettferdiggjøre og forsvare apartheid. I kristendommens navn har dere undertrykt, torturert og tvangsflyttet mennesker og ødelagt folks familieliv.» Hvite rasister sto bak flere bombeeksplosjoner som krevde menneskeliv. Men heldigvis ble landet spart for den voldsbølgen som mange spådde eller fryktet.

27. april var den første av fire valgdager, men funksjonshemmete, gravide og de aller eldste fikk slippe til en dag i forveien. De som var skrøpelige til beins, kom i rullestol eller trillebår. Noen hadde sovet under åpen himmel for å få plass først i køen når valglokalene åpnet. Mange steder snodde menneskemengden seg flere kilometer. Folk var trøtte, sultne og tørste, men ingen ga opp

i den lange ventetida. Et par hvite spurte om hvor køen for europeere var, de kunne ikke forestille seg at de skulle stå sammen med svarte velgere. Men her var det for første gang likhet for alle. Rike storbønder sto i solsteika side om side med fattige landarbeidere.

Nelson Mandela ba i sin avslutningstale alle om å stå opp tidlig på valgdagen, og ikke glemme å krysse av på stemmeseddelen ved siden av bildet av «en ung, kjekk mann med grått hår.» Selv dro han til en liten landsby i KwaZulu/Natal-provinsen. I en alder av 76 år holdt han i hånda en stemmeseddel for aller første gang. På vei til valglokalet besøkte han graven til John Dube, som hadde vært med på å stifte ANC i 1912. Så langt tilbake som i 1882 hadde han skrevet: «Som jeg lengter etter den dagen da mørket må vike for rettferdighets sol. Det vil være begynnelsen på en lysere framtid for Afrikas folk.» Det skulle gå 112 år.

Til fjernsynet fortalte Mandela at tankene gikk til alle dem som hadde viet sitt liv til kampen for frihet, men som ikke fikk leve lenge nok til å oppleve frigjøringsdagen. Hvor mye ville han ikke ha gitt for å vekke Oliver Tambo, Bram Fischer og Chris Hani til live?

Valget ble en enestående triumf for Nelson Mandela. Nesten tjue millioner mennesker hadde stemt, og ANC fikk godt over 60 prosent av stemmene. Det var langt mer enn de atten andre partiene til sammen. ANC sikret seg flertall i alle landets fylker, unntatt i Western Cape, der de tapte knepent. Selv om den hvite befolkningen tidligere hadde stemt på forskjellige partier, samlet de seg nå om de Klerk og hans regjeringsparti. Mange hvite beundret Mandela og var innstilt på å leve med en afrikansk president. Men å gi ham sin stemme, det var det nesten ingen av dem som gjorde. De Klerk fortalte sin bror på valgdagen at han regnet med 35 prosent av stemmene, men det ble bare 20 prosent. Men det var nok til at han ble den ene av to visepresidenter, den andre ble Thabo

Mbeki. Også høvding Buthuluzi, som hadde stor oppslutning i zulubefolkningen, ble statsråd. Det var en bred regjering for å holde landet sammen. Men det betydde også at ANC ikke kunne styre landet som de ønsket, selv om de hadde et stort flertall bak seg.

Jubelen sto høyt i taket på ANCs valgfest i ballsalen på Carlton-hotellet i sentrum av Johannesburg. Nelson Mandela var den selvskrevene hovedtaler: «Dette er et av de viktigste øyeblikkene i vårt lands historie. Jeg står foran dere, fylt av stolthet og glede – stolthet over de vanlige, beskjedne menneskene i dette landet. Dere har vist en så tålmodig beslutsomhet til igjen å gjøre dette landet til deres eget, og nå kan vi rope ut vår glede: «Endelig fri! Endelig fri». Jeg står her fylt av ydmykhet overfor motet deres, med hjertet fylt av kjærlighet til dere alle. Jeg betrakter det som den største ære å lede ANC i dette øyeblikket av vår historie. Jeg er deres tjener. Det er ikke det enkelte individ som teller, men hva vi kan få til i fellesskap. Dette er tida til å lege gamle sår og bygge et nytt Sør-Afrika.»

PRESIDENT FOR ALLE

Ittill hadde Nelson Mandela levd et i liv i kamp mot den sørafrikanske staten. Nå satt han selv på toppen av samfunnet. I Sør-Afrika er det ingen statsminister, så presidenten er både statsoverhode og den som leder det daglige arbeidet i regjeringen. Det var ingen lett oppgave for en som var godt over 75 år, og som hadde levd størsteparten av sitt voksne liv bak fengselsmurene. Men det kom jo ikke helt som en overraskelse, han hadde forberedt seg helt siden han ble løslatt.

Mange var nok redde for at alder og sviktende helse ville gjøre det vanskelig for Mandela å lede det nye Sør-Afrika. Men både i ungdomstida og i fengsel var han nøye med å holde seg i form. Fortsatt var han oppe før seks for å gjøre sin

morgengymnastikk. Det hjalp også godt at han verken røykte eller rørte alkohol. Likevel, alderen begynte å kreve sitt. Den gamle skaden i øynene etter år i kalkbruddet ble ikke bedre, og en ny operasjon hjalp ikke så mye. Ofte måtte han be innpåsletne fotografer om å slå av det skarpe blitslyset. Et dårlig kne gjorde det vanskelig å gå i trapper. Hørselen var heller ikke så god som før.

Visepresident Thabo Mbeki overtok stadig mer av det daglige regjeringsarbeidet. Han var tjuefem år yngre, og var erfaren i det politiske spillet etter mange år som ANC-leder i utlandet. Selv trivdes nok Mandela mest som en slags høvding eller konge, hevet over hverdagens politikk og tusenvis av små og store saker. I denne rollen fortsatte han å reise rundt i landet for å bygge bro over motsetninger. Med sin høytidelige stil og moralske tyngde i verden var han også velegnet til å opptre utenfor landets grenser. Under den lange og vonde apartheidtida var Sør-Afrika støtt ut av verdenssamfunnet, men under Mandela var det mange som lyttet til landet og søkte råd. I flere år ledet han Organisasjonen for afrikansk enhet, som nå heter Den afrikanske union (AU). Ofte ble han også bedt av andre afrikanske land om hjelp til å løse konflikter. Særlig ønsket han et nært forhold til India, som både var hjemlandet til Mahatma Gandhi og en viktig støttespiller i frigjøringskampen. Med stor glede talte han Afrikas sak og kjempet for utviklingslandene i FN og andre internasjonale forsamlinger. Mandela ble også en forkjemper for fred og nedrustning. Noe av det første hans regjering gjorde var å fjerne landets atomvåpen, som apartheidstyret hadde skaffet seg i samarbeid med Israel.

Den største utfordringen for den nye presidenten var å hindre at landet igjen ble revet i stykker i uforsonlige motsetninger. Det var aldri godt å vite hvor dypt viljen til å leve under et flertallsstyre egentlig stakk hos alle hvite. Særlig var det vanskelig for de militære under apartheidstyret, som nå fikk ANCs geriljasoldater i sine styrker og en afrikansk forsvarsminister på toppen. I frykt for at mange hvite med kunnskap og erfaring

ville forlate landet i all hast, valgte regjeringen å gå forsiktig fram. Frihetserklæringens planer om rettferdig jordfordeling og felleseie av gruveselskaper ble lagt i en skuff. På den annen side mente mange svarte at det var grenser for hvor mye hensyn man skulle ta til dem som nylig var deres undertrykkere. Mandelas linje var å fortsette det arbeidet for en forsoning han hadde begynt i de siste fengselsårene. Det nye slagordet var derfor Msakhane, eller: La oss bygge landet sammen! Det var både fordi han trodde på det gode i alle mennesker, og fordi han mente det var nødvendig for å unngå militærkupp eller rasekrig.

Den nye grunnloven ble undertegnet 21. mars 1996. Det skjedde i Sharpeville på årsdagen for massakrene i 1960. Samtidig ble det reist et minnesmerke hvor alle navnene på ofrene var risset inn. 21. mars ble også en nasjonal høytidsdag for menneskerettighetene. Grunnloven er en av de mest demokratiske i verden, og gir like rettigheter til alle uavhengig av hudfarge, livssyn eller kjønn. For første gang likestilte en grunnlov landets innbyggere uten hensyn til seksuell legning. Det vakte oppsikt i en verdensdel med mye diskriminering av homofile og lesbiske. Mandela sa i sin tale at forsoning uten rettferdighet ikke er mye verdt, og grunnloven slo derfor fast at folk har rett til utdanning, arbeid og bolig. Men det er lettere å avholde frie valg enn å gjøre om på den økonomiske arven fra apartheid.

Allerede før valget var det enighet om å sette ned et utvalg for å finne sannheten om de alvorlige forbrytelsene og bruddene på menneskerettighetene under tida med apartheid. Tanken var at forsoning først var mulig når alle kortene ble lagt på bordet, og når de ansvarlige innrømmet sin skyld og ba om unnskyldning. Bare på denne måten var det mulig å slippe straff. Dette arbeidet ble ledet med sikker hånd av biskop Desmond Tutu og varte i mange år.

Under avhørene for Sannhets- og forsoningskommisjonen fikk enken etter Steve

Biko høre om hvordan politiet kaldblodig hadde drept den kjente studentlederen. En tidligere justisminister innrømmet at han ga ordre om å bombe huset til det sørafrikanske kirkerådet, som ble bygd opp igjen med norske penger. Forskere fortalte at de ble satt til å lage en gift som kunne ødelegge Nelson Mandelas hjerneceller. Det ble også avslørt at en egen avdeling i politiet drev med tortur og drap på motstandere av apartheid. Folk som ble betalt av apartheidregjeringen tok på seg ansvaret for flere angrep på togpassasjerer så seint som i 1991. Meningen var å skape kaos og legge skylda på ANC. Det kom også fram at det ble satt ut falske rykter for å sverte Winnie Mandela. Flere år tidligere hadde en leder i overvåkingspolitiet røpet at de forsøkte å legge en felle for Nelson Mandela, men at de mislyktes. Planen var å lokke ham til å rømme fra Robben Island, slik at han kunne bli skutt under flukten.

Frederik W. de Klerk sa gang på gang under forhørene at han ikke visste noe om alle disse ugjerningene mens han var president. Det var ikke til å tro, og det var da heller ikke så mange som trodde ham. Til det ble bevisene etter hvert altfor mange og sterke.

Det kom også fram at ANC selv hadde begått mange overgrep i egne flyktningleire og leire for militær opplæring. Særlig gikk det utover dem som ble mistenkt for å være plassert der som spioner. I en krigstid med mye mistro og frykt mistet mange uskyldige livet. Etter lange forhør ble Winnie Mandelas nærmest tvunget av biskop Desmond Tutu til å be om unnskyldning for handlinger hun var medansvarlig for, og hun innrømmet at «mye var gått forferdelig, forferdelig galt». Det kom også fram at en av de verste i den voldelige banden hun omga seg med var en forræder som var betalt av politiet.

Men selv om også ANCs historie hadde mørke flekker, var det aldri tvil om at hovedansvaret for forbrytelsene under apartheidtida lå på regjeringen og staten. Kommisjonen var enig

med FN i at apartheid var en forbrytelse mot menneskeheten, og at folk hadde rett til å gjøre opprør. Det var altså ikke to likestilte parter som var i konflikt med hverandre, det var tale om undertrykkere og de undertrykte. Men heller ikke i en rettferdig kamp er alle midler tillatt.

«Det er viktig å tilgi, men ikke å glemme», sa Nelson Mandela da rapporten fra Sannhets- og forsoningskommisjonen ble lagt fram i fem store bind. Selv gjorde han mye for å strekke ut en åpen hånd. Han gikk til og med til gudstjeneste i den hollandsk-reformerte kirken, som lenge hadde vært en fanatisk forsvarer av apartheid. Sjefsanklageren fra den store rettssaken i 1964 ble invitert til lunsj. Presidenten tok seg også tid til å besøke enken etter Hendrik Verwoerd, som var statsminister og hovedmannen bak oppbyggingen av apartheidstaten på 1950-tallet. Den aldrende enken, Betsy Verwoerd, var rørt over visitten, men sa at det skulle mer til før hun skiftet mening. Men det gjorde et av hennes barnebarn, Wilhelm Verwoerd. Mot slutten av apartheidtida meldte han seg inn i ANC.

Forsoning gjaldt også innenfor idretten, som tidligere var rasedelt. At Sør-Afrika var stengt ute fra internasjonal idrett, såret nok mange hvite like mye som økonomiske straffetiltak. Men nå ble alt forandret, og i 1995 ble verdensmesterskapet i rugby avholdt i Sør-Afrika. Det var de hvites yndlingssport, mens afrikanere mer holdt seg til fotball. Hjemmelaget spilte seg til finalen, der New Zealand var motstander. Mandela forberedte seg godt. Han lærte navnene til alle spillerne, som med ett unntak var hvite. På forhånd hadde han flere møter med den populære lagkapteinen, Francois Pienaar. På landslaget var det mange som ikke likte dette, ettersom de fortsatt så på Mandela som en fiende og farlig terrorist. Men på stadion ville jubelen ingen ende ta da Mandela stilte med rugbylagets kæps og trøye nr. 6 og heiet spillerne fram. Da New Zealand ble slått etter nervepirrende ekstraomganger i finalen, lød det taktfast fra tribunen: «Nel- son, Nel- son». Det er sagt at det var først da at mange

hvite oppdaget at de tilhørte et nytt samfunn. Lagkapteinen ble spurt på TV om det hjalp å ha 60 000 tilhengere på tribunen, men svarte at det var viktigere at 40 millioner sørafrikanere hadde gitt sin støtte. Fortellingen om denne kampen er fortalt dramatisk i boka og filmen med navnet *Invectus*.

Men selv for Nelson Mandela var det grenser for forsoning og tilgivelse. I en tre timers tale på ANC-landsmøtet i 1997 brukte han sterke ord om hvite som ikke ville forandre sine rasistiske holdninger eller dele på godene. Rundt om i avisene, i næringslivet, i domstolene og i administrasjonen satt det fortsatt mange som motarbeidet alle forsøk på å skape et bedre liv for apartheidsystemets ofre. De ble nå helt bestyrtet over talen, og en leder i det private næringslivet svarte tilbake: «Mandela er altfor godtroende hvis han tror at hvite frivillig vil gå ned i velstand for å hjelpe de fattige».

Men presidenten lot heller ikke nyrike afrikanere slippe billig unna. Etter hans mening var de altfor ivrige etter å etterape den hvite overklassen. Hvis han så seg rundt, ville det ikke være vanskelig å få øye på en del av dem også på ANCs landsmøte. På parkeringsplassen utenfor glinset det i nye Mercedes-biler.

NYGIFT PENSJONIST

Også som president fikk Nelson Mandela oppleve hvordan det var å være berømt og ensom på samme tid. Verken Albertina eller Walter Sisulu satt i regjeringen, så det var ikke så mye å se til de gamle bestevennene. Etter at Winnie ble tvunget til å gå fra regjeringen etter bare ett år, vekslet de ikke mange ord. Mandelas arbeid med å skrive historien om sitt liv, *Veien til frihet*, tok også mye tid og krefter. Hvis Mandela ikke var på en av sine mange reiser i Sør-Afrika eller i utlandet, satt han gjerne på kontoret til ni på

kvelden. Deretter var det ikke tid til annet enn en matbit og de siste nyheter på fjernsynet. Som alltid skulle han jo tidlig opp.

«Det triste er at ingen forstår hvor ensom far er», fortalte Zindzi til en utenlandsk journalist. Da hjalp det ikke om han tok imot en strøm av gjester, som nærmest sto i kø for å bli fotografert sammen med en av verdens mest berømte menn. Det var ikke bare politikere og statsledere, men også internasjonale superkjendiser som Spice Girls, Oprah Winfrey, prinsesse Diana og Michael Jackson. Mandela trivdes i deres selskap, men noen nære vennskap førte det ikke til.

Som landets president bodde Mandela i et stort hus med mange til å hjelpe seg. Han tjente godt med penger, men levde likevel et enkelt og nøysomt liv. I motsetning til mange andre statsledere, hadde han liten sans for luksus. En god del av lønna gikk til Nelson Mandelas barnefond, som hjelper barn som har det vanskelig. Det samme gjorde han med millionene fra Nobels fredspris og inntektene fra *Veien til frihet*, som ble utgitt på en lang rekke språk. Når han fylte år, ba han om penger til barnefondet istedenfor gaver til seg selv. Det var da heller ikke så mye han manglet. Hver gang det var fødselsdag, strømmet det inn titusener av hilsener fra barn i skoler og barnehager over hele landet. Selv hadde den stolte bestefaren etter hvert fått atten barnebarn, og snart begynte de første oldebarna å komme.

Det er ikke helt sant at det ikke var plass til nye venner. Da Nelson Mandela besøkte nabolandet Mosambik rett etter han ble løslatt i 1990, traff han for første gang Graca Machel. Hun var enke etter landets fremste frigjøringsleder og første president, Samora Machel, og bar fortsatt sørgeklær. I oktober 1986 ble Samora Machel drept da flyet hans styrtet på sørafrikansk jord. Mange var sikre på at det var Sør-Afrikas regjering som sto bak. Han hadde åpnet landet for flyktninger og soldater fra ANCs frigjøringsstyrker, selv om det førte til

bombeangrep fra sørafrikanske fly. Fra fengslet skrev Nelson et brev til Graca Machel for å gi uttrykk for sin medfølelse, og hun svarte tilbake: «Fra ditt fengsel har du brakt en strime lys i mine mørke stunder». Til Winnie Mandela skrev hun samtidig: «De som sperret din mann inne er de samme som drepte min. De tror at de kan ødelegge skogen ved å hogge ned de største trærne.»

De traff hverandre igjen to år seinere, da var Graca Machel på besøk i Sør-Afrika. Etter at hun ble enke, hadde ANC-presidenten Oliver Tambo vært verge for barna hennes. Etter at han ble alvorlig syk, var det Nelson Mandela som fikk denne æren. Derfor møttes de igjen, oftere og oftere. Etter hvert ble det mer enn vennskap, de ble kjærester.

Graca Machel er nesten tretti år yngre enn Nelson. Hun vokste opp som den yngste av seks barn i en fattig familie på landsbygda. Men faren hadde lært seg å lese og skrive som voksen, det var det ikke mange afrikanere i den portugisiske kolonien som kunne. Selv ble Graca sendt til Portugal for å få høyere utdanning. Her kom hun med i motstandskampen mot det portugisiske kolonistyre. Seinere meldte hun seg til tjeneste for frigjøringsbevegelsen Frelimo, som den gang hadde hovedkontor og militære treningsleirer i Tanzania. Etter å ha krysset grensa til Mosambik og kjempet i Frelimos militære styrker for å frigjøre sitt land, vendte hun tilbake til Tanzania. Her var hun i flere år rektor på frigjøringsbevegelsens videregående skole.

Da kampen for frihet i Mosambik var ført fram til seier i 1975, ble Graca Machel statsråd for utdanning og kultur. Bare tretti år gammel var hun regjeringens yngste medlem og eneste kvinne. Kort etter giftet hun seg med landets president, Samora Machel, som var enkemann. Han hadde fire barn fra før, og sammen fikk de to barn til. I tillegg til å være utdanningsminister, ledet Graca Machel også arbeidet med en stor FN-rapport om barn som var rammet av krig og

fattigdom. Derfor reiste hun verden rundt som talerør for barn og kvinner som utsettes for krig og vold. Herfra var ikke veien lang til å arbeide for Nelson Mandelas barnefond.

I et fjernsynsintervju tidlig i 1998 fortalte Mandela at han var forelsket i en strålende kvinne, og at dette hadde forandret hans liv. Nå var det ikke lenger noen hemmelighet at de var kjærester. To mennesker som hadde viet sine liv til frigjøringskampen, og opplevd mye smerte, bestemte seg for å leve sammen. Hun var med på utenlandsreiser og ferier, og oppholdt seg stadig oftere i Sør-Afrika. Hit flyttet også to av barna for å studere. Var hun i Mosambik eller i utlandet, snakket de sammen på telefon nesten hver eneste dag.

De som kjente Nelson Mandela, merket godt forandringene. Han var mindre innesluttet og mer avslappet enn noen gang. På sine gamle dager kjente han den varmen og kjærligheten han aldri trodde han ville få oppleve igjen. En familie var gått i oppløsning, men det var ikke for seint å starte på nytt.

Biskop Desmond Tutu, som var en nær venn av dem begge, maste flere ganger om at de burde gifte seg. Som en kirkens mann mente han, kanskje litt spøkefullt, at de var dårlige forbilder for ungdommen om de levde sammen uten å være gift. Graca var nok den som holdt igjen. Hun tilhørte Mosambik, og for sine landsmenn ville hun alltid være forbundet med Samora Machel. Men til slutt ga hun sitt ja. Det hadde lenge gått rykter om bryllup, og på Nelson Mandelas åttiårsdag skjedde det. 18. juli 1998 var allerede planlagt som en festdag over hele Sør-Afrika. Nå fikk Desmond Tutu klar beskjed om å slutte å klage. Og Graca kunne spøke med at hun nok var den eneste i verden med ekteskap med presidenter fra to forskjellige land.

Til festmiddagen var det invitert seks hundre gjester, og toppfolk fra politikk, næringsliv og kulturliv danset inn i de små timer. Alle talene, og

de var verken få eller korte, ble overført direkte på fjernsyn. Slik fikk mange en følelse av å være med på festen. To personer som hadde hatt stor betydning for Nelsons liv, glimret med sitt fravær. Den ene var Winnie Madikizela-Mandela, som hun nå het. Fortsatt var hun leder av ANCs kvinneforbund og en av landets mest populære politikere. Hun valgte isteden å tale i begravelsen til en av ANCs frigjøringssoldater. Den andre var Fredrik W. de Klerk, som ingen helt visste hvor var. Nelson Mandela måtte ikke bare blåse ut åtti lys, han skar også opp bryllupskaka. Det er det ikke mange som har gjort på samme dag. Dagen etter dro de nygifte på en velfortjent bryllupsreise.

Bryllupsreisen var ikke siste gang ferden gikk til utlandet. Fortsatt sto det igjen mange oppgaver som president, selv om nedtrappingen til livet som pensjonist hadde begynt. Det var mange land å besøke og mange venner å ta farvel med. I februar 1999 gjestet han Norge på nytt. Han hadde vært her tre ganger før, men aldri som president. Visitten varte bare ett døgn, men det var nok til å treffe kongen, statsministeren, stortingspresidenten og folk som hadde vært med i solidaritetsarbeidet. Dessuten fikk han æren av å innvie det fineste gjesterommet etter at Slottet var pusset opp. I sin tale sa kong Harald: «Du er helt sikkert klar over den spesielle plassen du har i nordmenns hjerter. I mange år var du, og er fortsatt, symbolet på det undertrykte sørafrikanske folket. Og kampen mot apartheid formet den politiske bevisstheten hos en hel generasjon nordmenn». Kongen fortalte også om sitt eget statsbesøk i Sør-Afrika: «Vi vil aldri glemme timene på Robben Island. Det grå fengselet med de små gittervinduene vil for alltid være en viktig del av Sør-Afrikas historie. Ditt bidrag til et fritt og ikke-rasistisk Sør-Afrika kan aldri bli overvurdert.»

På hjemmebane begynte en ny valgkamp. Uten Nelson Mandela øverst på valglista var mange spente på hvordan ANC ville klare seg ved valget i 1999. Det var ikke mulig å skjule at mange var skuffet over at det ikke var gjort

mer for å avskaffe fattigdom og skape et mer rettferdig samfunn. For å få til en løsning gjennom forhandlinger, hadde ANC gått med på en grunnlov som gjorde det vanskelig å dele opp hvite storgårder og skaffe jordløse afrikanere noe å leve av. Når regjeringen krevde at lønnsomme bedrifter skulle bidra med mer skatt til fellesskapet, truet de med å legge ned virksomheten eller flytte utenlands. Regjeringen måtte dessuten bruke mye penger på å betale tilbake lån som apartheidstyret hadde tatt opp i utenlandske banker. Det vakte også misnøye at enorme summer ble brukt på nye jagerfly og andre dyre våpen. Etter 1994 fulgte flere år med tørke og sviktende avlinger, og Sør-Afrika var et av de landene som var hardest rammet av hiv/aids. Selv om fagforeningene støttet opp om ANC, kom de også med skarp kritikk.

I løpet av Mandelas fem år som president ble det bygd over en halv million nye boliger. Millioner av

FRA FANGEØY TIL MUSEUM

Dag er Robben Island et nasjonalt museum som trekker til seg store skarer turister fra både Sør-Afrika og utlandet. Ikke minst kommer mange skoleklasser på besøk. Slik kan elever av alle hudfarger lære om en nær fortid, som noen kanskje helst vil glemme. Det er alltid stor rift om ferjene som går fra havna i Cape Town.

Robben Island er et historisk minnesmerke som forteller om apartheid og de hvite makthavernes forsøk på å bryte ned fangenes helse og livsmot. Men det er også et monument over håp, ukuelig kampvilje og seier over rasismen. Øya forteller også om Nelson Mandelas rolle som en samlingsfigur, og det er ikke tall på alle de bilder som er tatt av den cella han tilbrakte så mange år i. Mange av de guidene som viser besøkende rundt, har selv vært politiske fanger, og kjenner Robben Island fra innsida.

barn gledet seg over et gratis måltid på skolen. Nærmere to millioner familier fikk strøm og innlagt vann, og det ble gratis helsetjenester for gravide og småbarn. For syke og eldre ble det bedre trygd enn før. Likevel var det langt igjen til det folk håpet på da de stemte på Mandela ved det første frie valget. Fortsatt bodde millioner i rønner av plast, blikk og plankebiter, og fortsatt måtte millioner av kvinner bære vann og ved lange veier hver eneste dag. Nesten halvparten av alle unge var uten fast jobb, og da var det ikke rart at det ble mye kriminalitet. Flere gikk på skole, men klasserommene var overfylt og manglet lærere med utdanning. Heller ikke den populære presidenten gikk fri når folk klagde på at forskjellene mellom rike og fattige var like store som før. ANC-folk satt riktignok i regjeringen, men i næringslivet var det fortsatt de gamle eierne som satt med makten. Det nye var bare at flere afrikanere nå var blitt blant de rike. Men til tross for skuffelsene, hva skulle folk ellers stemme på?

Da valgresultatet ble klart, viste det seg at ANC hadde fått en større del av stemmene enn for fem år siden. Mest tilbake gikk de Klerk og Nasjonalistpartiet, som hadde trukket seg ut av regjeringen noen år før. Nå kunne de ikke lenger sole seg i glansen av fredsprisen, og deres mange løgner var blitt avslørt av Sannhets- og forsoningskommisjonen. Med en slik seier kunne Mandela trygt gå av som landets president og overlate tømmene til Thabo Mbeki. Han hadde likevel mye å sysle med på sine gamle dager. Og så var han jo nygift.

HVA KAN BERØMMELSEN BRUKES TIL?

Nelson Mandela hadde fra første dag sagt fra at fem år som president var nok. Han ville ikke bli en statsleder som klamret seg til makten helt til han måtte bæres ut. Slike hadde Afrika allerede

hatt altfor mange av. Det var jo heller ikke så overraskende, i 1999 var han tross alt over åtti år. De fleste oppgavene var allerede overlatt til Thabo Mbeki, og tida var kommet til å slippe fram dem som var enda yngre enn visepresidenten. Selv lengtet Mandela etter mer tid på hjemstedet i Qunu, der han håpet å stå opp med sola og nyte barndommens landskap. Til tross for all berømmelse og omgang med de rike og mektige i verden, likte han gjerne å si at han egentlig bare var en vanlig gutt fra landsbygda. Kanskje ville det også bli mer tid til å lese tykke bøker og lytte til musikk, det var det blitt altfor lite tid til. For ikke å snakke om hvor godt det ville bli å leke med barnebarn og oldebarn, som det ble stadig flere av. Slik kunne han kanskje ta igjen noe av den nærheten til egne barn han hadde blitt fratatt under de mange årene i fengsel. Og kanskje viktigst av alt var det at han lovte dyrt og hellig å la være å blande seg inn i den nye regjeringens politikk.

Men heller ikke denne gang gikk det helt som Mandela hadde planlagt. Fortsatt var det mange som kalte på hans råd og tjenester, og det manglet ikke på invitasjoner fra utlandet. I lange perioder bodde han også sammen med Grace Machel i hennes bolig i Mosambik, der han trivdes godt ved den vakre kysten ut mot Indiahavet. Mye tid gikk også med til å ta i mot æresbevisninger. Knappt noen annen person i historien har fått så stor oppmerksomhet i levende live. Stadig vekk mottok han priser og høye ordener fra utlandet, kanskje er det over 250 av dem. Allerede mot slutten av sin presidenttid ble han tildelt Storkors av den norske St. Olavsorden, som er en av de høyeste utmerkelser som Norge kan gi. Det skjedde i Cape Town i februar 1998, da det norske kongeparet på statsbesøk i Sør-Afrika. Hvor mange gater, torg eller bygninger i utlandet som bærer Mandelas navn, finnes det ingen tall på. Den største æren var nok da FNs medlemsland ble enige om å gjøre hans fødselsdag, 18. juli, til en internasjonal dag til minne om hans kamp mot rasisme.

For Nelson Mandela var det viktig å bruke berømmelsen til noe. Både erfaringene med forsoning og hans moralske kraft gjorde at han allerede i 1999 ble bedt om å lede samtaler mellom stridende parter i Burundi. Her overtok han etter Tanzanias tidligere president Julius Nyerere, som også hadde vært en kompromissløs forkjemper for frigjøring i det sørlige Afrika. Det krevde mye tid og oppmerksomhet i de neste årene. Og selv om resultatet ikke ble så bra som Mandela hadde håpet på, gjorde hans innsats at motsetningene ble mindre enn før. Den avgåtte presidenten nøyde seg heller ikke med å være en taus tilskuer til verdenspolitikken. Gang på gang rykket Mandela ut mot brutal maktpolitikk og urettferdighet, og han var aldri redd for å kritisere selv de mektigste statsledere. Særlig var han skarp i fordømmelsen av både Natos bombekrig på Balkan i 1999 og den krigen som USA og Storbritannia førte mot Irak i 2003. Etter hans mening opptrådte de vestlige stormaktene her som et slags verdenspoliti, som blandet seg inn overalt for å få sin vilje gjennom. En av hovedmennene bak USAs kriger var visepresident Dick Cheney. Nelson Mandela visste godt at han var en av de amerikanske politikerne som helt til det siste stemte mot alle forslag som krevde at han skulle løslates fra fengslet.

Heller ikke klarte Mandela å sitte stille når han mente at ANC-regjeringen trådte feil. Aller mest engasjerte han seg i kampen mot hiv/aids, som etter 1990 har krevd nærmere en million menneskeliv i Sør-Afrika. Det er mange ganger flere enn tallet på dem som har mistet livet i kriger, politisk vold og frigjøringskamp i hele landets historie. Hiv/aids er en sykdom som overføres seksuelt, og den var derfor ikke så lett å snakke om. Men i virkeligheten var det knapt noe det var viktigere å snakke om, siden det var så mange fordommer og så mye uvitenhet. I enkelte deler av landet var hver tredje gravid kvinne smittet. Verst gikk det utover folk i de svarte bydelene. Hundretusener av barn var foreldreløse, skoler sto uten lærere og sykehusene ble sprengt.

Det kom etter hvert bremsemedisiner som gjorde livet lettere for dem som ble rammet, men de var dyre. Regjeringen til Thabo Mbeki skjøy problemene under teppet, og både den nye presidenten og hans helseminister trakk i tvil den medisinske kunnskapen. Deres politikk hadde lenge fått kritikk både hjemme og i utlandet. Men vendepunktet kom først da Nelson Mandela gikk åpent ut til støtte for sørafrikanske aktivister som kjempet mot aids. Han krevde også medisiner til alle som trengte det, men innrømmet samtidig at han hadde vært for opptatt av andre saker da han selv satt ved roret. Kanskje grep han nå inn fordi han hadde dårlig samvittighet. Mandela fikk flere ganger klar beskjed av den nye regjeringen om å slutte med sine angrep på ANC-regjeringen, men etter langvarig kamp var det hans syn som vant fram.

Nelson Mandelas sterke engasjement i kampen mot aids strakte seg langt utover eget land. Det ble startet en internasjonal kampanje som tok navn – 466/64 – fra hans fangenummer på Robben Island. I 2003 var det en kjempekonsert både i London og Cape Town. To år etter var Tromsø vertskap for en konsert som ble overført til flere land. Mandela var nå blitt 87 år, men tok likevel den lange turen til Tromsø. Han takket for støtte og økonomiske bidrag til den nye kampen, og erklærte at alle tromsøværinger skulle få lov til å regne seg som afrikanere!

I januar 2005 sto Mandela fram og fortalte at sønnen fra første ekteskap var død av aids. Makghato hadde lenge slitt med alkoholproblemer, men hadde i voksen alder fått hjelp av faren til å få litt bedre orden på livet. Men så ble han rammet av flere alvorlige sykdommer, og til slutt var det aids som gjorde at han mistet livet. Mange slektninger var imot å gjøre dødsårsaken kjent, men Mandela mente at det var viktig å være åpen og vise at det kunne skje også i hans familie. Sønnens barn hadde bodd litt rundt omkring hos slekt og venner, men flyttet nå inn hos Nelson og Grace.

Det ble ikke så mange turer til hjemstedet Qunu som planlagt, men flere ganger ble det feiret jul og nyttår i Mandela-familiens nye hus. Det er bygd som en nøyaktig kopi av boligen der han bodde i den siste tida i Victor-Verster-fengselet utenfor Cape Town. Dessuten er det åpnet et lite museum i Mvezo, der han ble født. Her kan skoleklasser på besøk se hvordan han tilbrakte sine første leveår. De kan til og med ta en tur på en gammel sklie ned i den kalde elva. Størst stas var det for Mandela å reise dit i 2008, det var året da han fylte nitti. Denne gang var det ikke en aldrende frigjøringsleder med skrantende helse som fikk mest oppmerksomhet. Isteden handlet det om den eldste sønnesønnen, Mandla Sizwe. Nå hadde han sagt ja til å bli innsatt som høvding i den lille landsbyen, der det bodde 400 familier. Det var en stilling som sto ledig helt siden oldefaren hans – det vil si Nelson Mandelas far – ble avsatt av kolonimyndighetene nesten 70 år tidligere. Slik ble historiens tråder næstet sammen. Da Nelson Mandela avsluttet sin tale på xhosa-språket, gikk det et sukk gjennom forsamlingen. En utenlandsk journalist ba om en oversettelse, og fikk vite hva budskapet var: Nå kan jeg endelig dø i fred.

Festdagen i Mvezo fortalte ikke bare om lange linjer i historien, men også om hvor mye som fortsatt manglet på å gi alle sørafrikanere en ny hverdag etter frigjøringen. Den elendige bygdeveien var nærmest uframkommelig, og mange av de høye gjestene fikk ødelagt sine luksuriøse biler. Det fantes heller ikke strøm, og et innleid aggregat viste seg ikke å fungere.

Ville det så bli bedre på det lille stedet med en ny Mandela som høvding? Nei, den nye lederen forsto snart at veien var for lang fra Mvezo til dem som bestemmer i hovedstaden Pretoria. Derfor lot han seg to år etter velge til det sørafrikanske parlamentet som ANC-representant. Men i motsetning til sin berømte bestefar, var han som mange andre ANC-ledere travelt opptatt med å tjene penger i det private næringslivet. Ikke minst samarbeidet han med

Kina og oljerike stater i Midtøsten. Ingen av Nelsons egne barn inntok noen viktig posisjon i sørafrikansk politikk. Nærmest er nok datteren Zenani, som sommeren 2012 ble Sør-Afrikas ambassadør i Argentina.

DET ER LOV Å BLI SLITEN

Til tross for høy alder og stadig dårligere helse, sviktet Nelson Mandela aldri når det gjaldt å bringe Sør-Afrika fram i lyset. Særlig gjaldt det sport. Det var spesielt fotball som sto hans hjerte nærmest, og få ting gledet mer enn cupseier for favorittlaget Orlando Pirates fra Soweto. I 2004 skulle det internasjonale fotballforbundet, FIFA, bestemme hvor verdensmesterskapet skulle holdes seks år seinere. Både Desmond Tutu og Nelson Mandela kastet seg inn i den lange kampanjen for å gjøre Sør-Afrika til vertsland. Mye sto på spill, det handlet om en av de største idrettsbegivenhetene i verden. Begge reiste også rundt for å vinne stemmer, og var til stede i Sveits da den endelige avgjørelsen skulle tas. Alle var enige om at det nå var Afrikas tur, men valget sto mellom Egypt, Marokko og Sør-Afrika. Over hele landet satt folk som klistret til fjernsynsskjermene da FIFA-presidenten under stor spenning åpnet konvolutten. Jubelen ville ingen enda ta da resultatet ble kjent. FIFAs leder la ikke skjul på at et VM i Sør-Afrika var en honnør til hvordan idrett ble brukt til å skape samhold og bygge bro over gamle motsetninger. Han var heller ikke i tvil om at Nelson Mandelas innsats var helt avgjørende.

VM ble en stor suksess, men kostet mye penger. Så mange vanlige sørafrikanere var det heller ikke å se på tribunene, til det var billettprisene altfor høye. De tusenvis av arbeidere som hadde bygd anlegg og veier måtte nøye seg med å se TV eller høre på radio. Det gikk heller ikke så bra med vertslandets eget lag. Til enorm skuffelse ble Bafana Bafana (gutta boys) slått ut allerede i første runde. De klarte ikke å gjenta rugbylagets store triumf fra VM på hjemmebane i 1995,

men nå var da heller ikke Mandela til stede på kampen. Han hadde opplevd enda en personlig tragedie. I trafikkaoset etter åpningsseremonien ble et oldebarn på tolv år drept i en bilulykke. Derimot var han på plass under avslutningen, men det var ikke så mye igjen av den gamle gløden. Med Grace ved sin side måtte han ha hjelp til å heve armen for å vinke da han ble ønsket velkommen.

I de siste årene har Nelson Mandela sluttet å opptre offentlig, og han har for lengst sluttet å gi intervjuer. Derfor vet vi ikke så mye om hva han mener om det som skjer i dagens Sør-Afrika og i hans eget parti. Men det er ingen tvil om at det er mye å bekymre seg over. ANC har fått stadig mer kritikk for å ha sviktet de fattige. Etter mer enn tjue år ved makten er Sør-Afrika fortsatt en delt nasjon. Politisk er apartheid avskaffet, men økonomisk apartheid er høyst levende. Noen nye ansikter har kommet til, men i banker, gruver og andre storselskaper er det de samme eierne som trekker i trådene. Derfor er misnøyen særlig stor blant vanlige arbeidere og blant ungdommen. Det siste er alvorlig i et land hvor halvparten av alle innbyggere er under 25 år, det vil si at de knapt var født da Nelson Mandela ble løslatt. De beundrer nok de gamle frigjøringslederne, men de vet også at man ikke kan leve av politisk frihet aleine.

Gjennom hele sitt politiske liv har Mandela vært opptatt av å holde ANC samlet og gi plass til alle. Men i de siste årene har det vært mye strid og uenighet, og Thabo Mbeki ble tvunget til å gå av som president før tida. Noen av lederne har også forlatt ANC for å lage sitt eget parti. Ved valget i 2009 ble Jakob Zuma ny president i Sør-Afrika. Han tilbrakte ti år på Robben Island i sine yngre dager, men er langt fra noen samlende farsfigur for hele nasjonen. Ikke sjelden kommer han med uttalelser som forskrekker. Men så er det da ikke lett å fylle Nelson Mandelas sko. ANC fortsetter å vinne overlegent når det er valg, men det blir stadig færre som møter opp for å avlegge sin stemme.

Så godt han kunne forsøkte Mandela lenge å følge med gjennom en organisasjon som bærer navnet The Nelson Mandela Foundation. Her hadde han et kontor å gå til etter at han gikk av som president, men etter hvert ble besøkene mer sjeldne. Her er det mange som er ansatt for å føre videre alt som Nelson Mandela har vært opptatt av. Hjemmesida har tusenvis av treff hvert eneste år, og har besøkende fra hele verden. Som vi skal se, er det også flere andre nettstedet og arkiver som gir en god inngang til kunnskap om Mandela, ANC og den sørafrikanske frihetskampen. Det er også denne stiftelsen som får inntekter fra bøker og bilder, og som sørger for at alle som bruker Nelson Mandelas navn på T-skjorter, plakater og andre produkter betaler for seg. Det gir inntekter som blir brukt til arbeid med barn, utdanning og kampanjer mot rasisme og mot hiv/aids. I The Nelson Mandela Foundation samles også alle papirer, dokumenter og bilder som forteller om Nelson Mandelas liv fra oppvekst til alderdom. Slik ble det også mulig å gi ut boka Samtaler med meg selv, som gjengir brev, notater og lange samtaler som aldri før har stått på trykk. Her kan vi også lese noen deler av den boka han hadde tenkt å skrive om tida som president, men som det verken var tid eller krefter til å gjøre ferdig.

Mandela har alltid holdt tilbake sine innerste tanker, og er ikke den som har sagt så mye om religion og livssyn. Men på sine gamle dager viste han ofte til det som med et afrikansk ord kalles ubuntu, og som Desmond Tutu har skrevet så mye om. Egentlig er det bare et ord for menneske, men det betyr at det som gir livet mening nettopp er forholdet til andre mennesker. Fordi alle er en del av en større sammenheng, blir man også mindre som menneske når man undertrykker og ydmyker andre. Det er en motvekt til egoisme og individualisme, som er så utbredt i vestlige land. I ubuntu er det ikke vanskelig å spore Mandelas dype tro på alle menneskers likeverd, og på at det trass i alle motsetninger og all fiendskap alltid vil være et håp om forsoning og rettferdighet. Dette er en

holdning som det ikke er altfor mye av i dagens verden.

Å bli gammel betyr også at mange av de nærmeste vennene går bort. For Nelson Mandela var det mange begravelser å gå i, og mange minnetaler å holde. Tyngst var det da Walter Sisulu døde i 2003, han rakk å bli 92 år. Enda ett år eldre var Albertina Sisulu da hun døde i 2011. Flere av deres barn har ført arven videre. Max er president i parlamentet, mens Lindiwe har vært statsråd i flere departementer. Hvis Sør-Afrika neste gang velger en kvinnelig president, er hun et aktuelt navn. I Sisulufamilien er det også en adoptivdatter, Rose. Fram til 2012 var hun landets ambassadør i Oslo.

Hele Sør-Afrika, og mange utenfor landets grenser, holdt pusten da Mandela i all hast ble sendt til sykehus tidlig i 2011. Det var alvorlig, og Zindzi måtte feire sin 50-årsdag uten faren til stede. Men enda en gang overrasket han verden, han kom seg gjennom dette også. Det samme skjedde de to første gangene han ble lagt inn på sykehus våren 2013. Men på noen av de få bildene som finnes fra denne tida, ser vi en sterkt svekket frigjøringsleder, som nesten ikke er til å kjenne igjen. Det fortelles også at han har mistet sitt korttidsminne, og har vanskelig for å få med seg det som skjer rundt ham. I begynnelsen av juni 2013 ble han på nytt lagt inn på sykehus, denne gang med en alvorlig lungeinfeksjon. Det er en sykdom som for mange på hans alder kan være dødelig. Den nærmeste familien avlyste alle sine andre gjøremål, og samlet seg ved sykesenga. Graca var hele tida ved hans side. I avisene foregår det allerede spekulasjoner om at arvingene er i strid med hverandre.

Aviser og fjernsynsstasjoner verden over har for lengst gjort ferdig artikler og minneprogrammer. Slik er det også i vårt eget land. Siden Mandela har sagt klart fra at han vil bli gravlagt hjemme i Qunu, har flere utenlandske TV-stasjoner allerede kjøpt opp tomter for å sende direkte fra høytidelighetene. Det går rykter om at

noen familiemedlemmer allerede har solgt rettighetene til fjernsynsoverføringer.

De som står Nelson Mandela aller nærmest, forteller ikke så mye om hvordan hans liv fortøner seg når det nå går mot slutten. Men vi vet i alle fall at alt skjer så mye saktere enn før. Det er lenge siden Mandela har sluttet å sprette opp grytidlig for å ta sin morgengymnastikk. Ofte er det ikke frokost før ved ellevetida. Dagens første måltid består ikke lenger bare av havregrot og frukt, slik Mandela har hatt for vane helt fra oppveksten. Han har selv fortalt at han på sine gamle dager har lov til å glemme morens formaninger om sunt kosthold og havregrotens velsignelser. Dersom han skal spise hva han selv vil, er det jo på tide å sette i gang. Iblant tar han seg også et lite glass rødvin, og oldebarna forteller at han bruker dem som påskudd til å spise godterier og desserter med søte sauser. Favoritten er en dobbel sjokoladeis. Mye er altså lov i 95-årsalderen.

Det er også lov å bli sliten.

NOEN ORD TIL SLUTT

Det er over tjuedefem år siden jeg første gang skrev en bok om Nelson Mandela og frigjøringskampen i Sør-Afrika. Den ble kalt Ingen tårer, vår framtid er lys! Det var det samme som sto på en av plakatene utenfor rettslokalet da Nelson Mandela og andre frigjøringsledere ble dømt til fengsel på livstid.

På slutten av 1980-tallet syntes mange at det var en litt rar boktittel. Framtida så ikke akkurat lys ut. Nelson Mandela satt fortsatt i fengsel. Både Soweto og andre svarte bydeler liknet mest på en slagmark, der myndighetene førte krig mot sine egne innbyggere. Sørafrikanske bombefly sendte sin dødelige last mot naboland, og Namibia var fortsatt okkupert av apartheidstyrets tropper.

Ikke mange år etter var situasjonen en helt annen. Nelson Mandela ble løslatt en februarsøndag i 1990. Det var ikke lenger en forbrytelse å støtte frigjøringsbevegelsen ANC. Etter fire år med forhandlinger og fortsatt kamp, kunne alle sørafrikanere endelig stemme ved valget i april 1994. Det ble en triumf for ANC, og Nelson Mandela ble innsatt som landets folkevalgte president.

I denne boka har jeg forsøkt å fortelle hvordan dette har gått til. Mest er det en historie om Nelson Mandela gjennom frigjøringskamp, flere tiår i fengsel, vanskelige forhandlinger, fem år som president og snart femten år som pensjonist. Men frigjøringen av Sør-Afrika er mye mer enn hans verk aleine, og ingen har sagt det klarere enn Mandela selv. Denne boka er derfor også en historie om apartheidsystemet, om ANC og om alle andre som har kjempet og betalt en høy pris. Det er også en fortelling om noe av det som aller mest har preget historien i det forrige århundret: kolonialisme, europeisk makt, rasisme og kamp for nasjonal frigjøring.

Jeg har også forsøkt å vise hvordan kampen mot rasisme og apartheid har engasjert mange mennesker i vårt eget land, og vært med på å forme våre egne liv. Som sekstenåring var jeg i 1961 med i fakkeltøget i Oslo som hyllet Albert Luthuli da han fikk fredsprisen. Et par år seinere var det tid for de første pengeinnsamlingene til familiene for dem som var dømt til et liv bak murene. Etter at Pax forlag ble startet i 1964, var det en av mine første oppgaver å gi ut en norsk oversetting av Nelson Mandelas store tale i rettssalen – Derfor er jeg beredt til å dø. I 1967 var jeg en av mange ungdommer som startet Fellesrådet for det sørlige Afrika, som i alle år har holdt solidaritetsarbeidet i Norge levende. I flere år på 1970- og 1980-tallet bodde jeg i Zambia, der ANC hadde sitt hovedkontor og flere flyktningeleirer. Her var det mange sørafrikanske venner å få, og flere av dem har satt sitt preg på landet etter frigjøringen.

Da min datter var sju år, lovt jeg henne at vi skulle reise til Sør-Afrika når Nelson Mandela var løslatt og landet fritt. Ti år etter, da det var blitt 1994, kunne løftet oppfylles. Da hadde kampen mot apartheid vært en stor del av mitt liv i over tretti år, og jeg skal ærlig innrømme at jeg tvilte på om jeg noen gang fikk oppleve et fritt land Sør-Afrika med ANC i regjering. Nå var det skjedd, og det var vanskelig å holde tårene tilbake.

Siden har jeg vært i Sør-Afrika mange ganger, og har reist på kryss og tvers i et land hvor det tar lang tid å lege sårene etter apartheid. Det var en stor opplevelse å være i landet 18. juni 1998, den dagen Nelson Mandela feiret både åttiårsdag og bryllup med Graca Machel. Ingen kan heller være uberørt av å se de stedene i Soweto hvor barn og ungdom gjorde opprør, og hvor det er nå er minnesmerker og et museum. Like stort inntrykk gjør det å besøke Robben Island, der tidligere fanger viser rundt og forteller sin historie. Men den som opplever Sør-Afrika i dag, og som ikke reiser dit for å besøke vingårder, se på løver eller spille golf, har også mye å bli skuffet over. Det lar seg ikke skjule at mange lever i bunnløs fattigdom, at altfor få har fått tilbake jorda si og over halvparten av alle unge er arbeidsløse. Like klart er det at mange av dem som styrer samfunnet har sviktet kampen for vanlige folks rettigheter. Ved frigjøringen fra apartheid var det nok de færreste av ANCs tilhengere, og nok ikke Nelson Mandela selv, som forestilte seg at forskjellen mellom fattig og rik ville bli enda større i løpet av de neste tjue åra. Neppe noe forteller så mye om ulikheter og motsetninger som det som hendte ved Marikana-gruvene i 2012, da tungt bevæpnet politi åpnet ild mot streikende arbeidere. De protesterte mot elendige lønns- og arbeidsvilkår i gruver som var eid av et stort selskap, som også det norske Oljefondet hadde investert i. 34 arbeidere ble drept, og en nasjon i sjokk sammenliknet dette med massakrene i Sharpeville i 1960.

En stor del av denne boka er historien om grusomhet, om rasisme og om undertrykking.

Apartheid viser hvor galt det kan gå når noen tror at folk med en annen hudfarge er mindre verdt, og når de som sitter ved makten ikke vil dele med andre. Men boka handler like mye om motstand, frigjøringskamp og håp. Det nytter, selv når det ser mørkest ut.

Altfor godt vet vi at rasisme ikke bare er noe som finnes langt borte. I 2001 ble Benjamin Hermansen drept på grunn av sin hudfarge. Og 22. juli 2011 vil for alltid stå som et skammens symbol på ugjerninger begått av en som hater mangfold og tror på hvit overlegenhet og overmakt.

Er det noe Sør-Afrika kan lære oss, så er det at det spiller en rolle hva hver enkelt av oss tenker og gjør, og at det i fellesskap nytter å ta opp kampen mot rasisme og urettferdighet. Det er Nelson Mandelas budskap til oss alle, unge som gamle.

Tore Linné Eriksen

OSLO, JUNI 2013

LITTERATUR OG NETTSTEDER

Det er ikke mangel på bøker om Nelson Mandela, frigjøringskampen og Sør-Afrikas nyere historie.

For dem som vil lese mer, er det naturlig å starte med Nelson Mandelas selvbiografi, som dekker perioden fram til presidentvalget i 1994: *Veien til frihet* (Oslo: Aschehoug, 1994). På norsk foreligger også en samling av intervjuer, notater og manuskripter: *Samtaler med meg selv* (Oslo: Cappelen Damm, 2010).

Mange av de viktigste talene er gjengitt i *In his own words* (London: Abacus, 2004).

Av bøker på engelsk om Nelson Mandelas liv er det mye å velge mellom. To klassikere som begge har kommet i nye utgaver er Anthony Sampson: *Mandela: The authorised biography* (London: HarperPress, 2011) og Martin Meredith: *Mandela. A biography* (London: Simon & Schuster, 2010).

En kort og meget anbefalelsesverdig biografi er Max du Preez: *The rough guide to Nelson Mandela. His life, his impact, his legacy* (London Rough Guides, 2010).

En mer kritisk historie fortelles av Tom Lodge i *Mandela. A critical life* (Oxford: Oxford University Press, 2006), mens samme forfatter har fortalt detaljert om en viktig begivenhet i Sharpeville. *An apartheid massacre and its consequences* (Oxford: Oxford University Press, 2011).

I Sør-Afrika er det gitt ut flere bøker med storslåtte illustrasjoner. To av de beste er Charlene Smith: *Mandela* (Johannesburg: Johnnic, 1999) og Luli Callinicos: *The world that made Mandela* (Johannesburg: STE Publishers, 2000).

David E. Cohen (red.): *Nelson Mandela. A life in photographs* (New York: Sterling, 2009) er en vellykket kombinasjon av et rikholdig bildemateriale og utdrag fra viktige taler.

Den viktige Rivonia-rettssaken i 1963 er behandlet i to bøker: Joel Joffe: *The state vs. Nelson Mandela. The trial that changed South Africa* (Oxford: Oneworld, 2007) og Kenneth S. Brown: *Saving Nelson Mandela. The Rivonia trial and the fate of South Africa* (Oxford: Oxford University Press, 2012).

Boka bak filmen om Nelson Mandela og verdensmesterskapet i rugby i 1995 er John Carlin:

Invictus. Nelson Mandela and the game that made a nation (London: Atlantic Books, 2009).

Fotballens betydning på Robben Island er levende beskrevet i Chuck Korr/Marvin Close: *More than just a game. Football v. apartheid. The most important football story ever told* (London: HarperCollins, 2008). Historien om fangenes tørst for kunnskap og litteratur på Robben Island er tema i Ashwin Desai: *Reading revolution. Shakespeare on Robben Island* (Chicago: Haymarket Books, 2013).

Det er også en rikholdig litteratur om flere andre forgrunnsfigurer i frigjøringskampen. Noen eksempler er:

Anné Marië de Preez Bezdrob: *Winnie Mandela. A life* (Cape Town: Zebra Press, 2003). Pradraig O'Malley: *Shades of difference. Mac Maharaj and the struggle for South Africa* (London: Viking, 2007).

Elinor Sisulu: *Walter & Albertina Sisulu in our lifetime* (London: Abacus, 2003).

Zweledinga Pallo Jordan/Lindiwe Mabuzu (red.): *Oliver Tambo remembered* (London: Macmillan, 2007).

Allister Sparks/Mpho Tutu: *Tutu. Authorized* (New York: HarperCollins, 2011).

Ahmad Kathrada: *No bread for Mandela. Memoirs of Ahmad Kathrada, prisoner No. 468/64* (Lexington: The University Press of Kentucky, 2011).

Colin Bundy: *Govan Mbeki* (Athens: Ohio University Press, 2012).

Lindy Wilson: *Steve Biko* (Athens: Ohio University Press, 2012).

Alan Wieder: *Ruth First and Joe Slovo in the war against apartheid* (New York: Monthly Review Press, 2013).

Den væpnede kampen er beskrevet i Janet Cherry: *Umkhonto weSizwe* (Athens: Ohio University Press, 2011), mens lange linjer i ANC's historie trekkes opp i Saul Dubow: *The African National Congress* (London: Sutton, 2000) og i Heidi Holland: *100 years of struggle*.

Mandelas ANC (Parklands: Penguin Books, 2012).

En kort oversikt over ungdomsbevegelsen gis i Clive Glaser: *The ANC Youth League* (Athens: Ohio University Press, 2013).

Tre velinformerte og kritiske reportasjebøker om dagens Sør-Afrika er:

Allister Sparks: *Beyond the miracle. Inside the new South Africa* (Chicago: University of Chicago Press, 2009).

Douglas Foster: *After Mandela. The struggle for freedom in post-apartheid South Africa* (London: Norton, 2012).

Martin Plaut/Paul Holden: *Who rules South Africa?* (London: Biteback Publishers, 2012).

En første introduksjon til Sør-Afrika historie over et langt tidsspenn gis av Francis Wilson i *Dinosaurs, diamonds & democracy* (Cape Town: Umuzi/Random House, 2011), mens William Beinart gir en grundig framstilling av det siste hundreåret i *Twentieth-century South Africa* (Oxford: Oxford University Press, 2011).

Historien til Fellesrådet for det sørlige Afrika (som nå heter Fellesrådet for Afrika) er skrevet av Nina Drolsum: *For et fritt Afrika. Solidaritet mot kolonialisme og apartheid, for menneskeverd og rettferdighet. Fellesrådet 1967-2000*. (Oslo: Solidaritet forlag, 2000).

En omfattende fagstudie av alle sider ved Norges politikk overfor det sørlige Afrika er Tore Linné Eriksen (red.) [Lenke]: [Norway and national liberation of Southern Africa](#) (Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet, 2000).

Et vell av informasjon, nyheter og fotografier er tilgjengelig som nettressurser, men her gjelder det – som alltid – å være kritisk, ettersom det ligger mye ute som er tilfeldig, useriøst eller fiendtlig. Mye stoff kan hentes på nettstedet www.nelsonmandela.org, som drives av Nelson Mandela Foundation og Nelson Mandela Centre of Memory. Også ANC's egen hjemmeside (www.anc.org.za) har mye stoff, også i form av en egen avdeling viet Nelson Mandela.

OM FELLESRÅDET FOR AFRIKA

Fellesrådet for Afrika er en solidaritets- og menneskerettighetsorganisasjon som arbeider for rettferdighet i og for Afrika. Fellesrådet bygger på FNs menneskerettigheter og på prinsipper om solidaritet og rettferdighet, samt på en politisk analyse av utvikling som et spørsmål om maktrelasjoner og interessekonflikter. Fellesrådet bygger videre på tradisjonen som paraplyorganisasjon for den norske anti-apartheidbevegelsen og senere for støtte til frigjøringskamper i det sørlige Afrika.

Et viktig mål med Fellesrådets arbeid er å framheve mangfoldet av afrikanske aktører, og å få fram at ulike trender på kontinentet gjerne kan trekke i ulike retninger samtidig. Rådet ønsker å bidra til en kunnskapsbasert debatt om afrikanske forhold, og å fremme kritiske og mangfoldige røster fra afrikanske land i offentligheten. Derfor samarbeider vi med grasrotbevegelser, forskere, politikere, intellektuelle eller helt vanlige folk i afrikanske land som kjemper på samme verdigrunnlag som Fellesrådet. Vi samarbeider også med en rekke norske aktører og med afrikanske diasporarepresentanter i Norge.

NOEN AV FELLESRÅDETS AKTIVITETER:

WWW.AFRIKA.NO

Fellesrådets nettsider inneholder nyheter, bakgrunnsinformasjon og debatt om Afrika på norsk og engelsk, samt informasjon om Fellesrådets aktiviteter og en oppdatert kalender med informasjon om Afrika-relaterte aktiviteter i Norge.

AFRICA NEWS UPDATE

Dette nyhetsbrevet formidler nyheter fra afrikanske land og debatt om forholdene der, basert på klipp fra afrikanske nettaviser og afrikarelaterte blogger. Nyhetsbrevet sendes ut gratis to ganger per uke og har rundt 5500 abonnenter internasjonalt og i Norge.

AFRIKANSK BLOGGFORUM

Spennende afrikanske bloggere og kommentatorer samlet lett tilgjengelig på WWW.AFRIKA.NO/BLOG

AFRIKAINFO

Oppdatert nyhetsbrev om Afrikarelaterte aktiviteter i Norge. Sendes ut ca hver 14. dag og har rundt 1300 abonnenter i Norge.

ARRANGEMENTER

Fellesrådet arrangerer en rekke seminarer og debatter med kunnskapsrike innledere fra inn- og utland. Fellesrådet er også medarrangør for filmfestivalen Human Rights Human Wrongs, og har stått som arrangør av konserter og filmvisninger.

BØKER

Fellesrådet gir jevnlig ut bøker om afrikanske forhold. Noen tidligere utgivelser er:

Afrikas 99 % - Vekst, fordeling og protest

Bybevegelser – urbanisering og urban kultur i Afrika

Arena Afrika – kappløp om makt og ressurser

Oljespill – jakten på Afrikas sorte gull

Umthetho - åtte afrikanske forslag til norsk utenrikspolitikk